

**"खोतिगांव वाठारांतल्या कुणबी समाजाचो शिगमो : एक
अभ्यास"**

कोंकणी विभाग, गोंय विद्यापीठ
एम.ए.पदवे खातीर
कोंकणींत सादर केल्लो प्रबंध

सोद वावर करपी
कु. समिक्षा नागेश वेळीप

मार्गदर्शक
सोनिया गडकार
सहाय्यक प्राध्यापक
कोंकणी विभाग
गोंय विद्यापीठ, ताळगांव गोंय

2022

कोंकणी विभाग
गोंय विद्यापीठ, ताळगांव गोंय – 403206

जाहीर नामो

“खोतिगांव वाठारांतल्या कुणबी समाजाचो शिगमो : एक अभ्यास” हो प्रबंध कोंकणी विभाग, गोंय विद्यापीठ, ताळगांव गोंय – 403206 हांगा तयार केला. दुसऱ्या खंयच्याय विद्यापिठाक वा संस्थेक हो प्रबंध कसलेच पदवे खातीर पुराय रुपान वा एखाद्या वाद्यांत सादर करूंक ना अशें हांव जाहीर करतां.

थळ : गोंय विद्यापीठ

तारीख : 16 मे 2022

प्रा. सोनिया गडकार

मार्गदर्शक

कोंकणी विभाग

गोंय विद्यापीठ

कु. समिक्षा नागेश वेळीप

बसक क्रमांक **KK20P0180040**

डॉ. हनुमंत चोपडेकार

विभाग मुखेली

कोंकणी विभाग

गोंय विद्यापीठ

उपकाराचीं उतरां

" खोतिगांव वाठारांतल्यो कुणबी समाजाचो शिगमो : एक अभ्यास "

ह्या प्रबंधाची रचणूक करता आसतना म्हाका खुबश्या जाणांचो पालव मेळ्ळो. सगल्यांत पयली हांवें म्हजो विशय सांगतकच म्हाका म्हज्या विशया बदल मार्गदर्शन करून, प्रबंधाचे बरोवप तपासून तातूंत फावो ल्यो सुचोवण्यो करून , दर वेळार मार्गदर्शीत करपी म्हजी मार्गदर्शक प्रा. सोनिया गडकार हांचे हांव मनाकाळजा सावन उपकार मानता.तशेच म्हाका हो प्रबंध करपाक मान्यताय दिली बदल विभाचे मुखेल डॉ. हनुमंत चोपडेकार हांका हांव मनाकाळजांतसावन उपकार मानता. घरच्यांक विश्वासांत घेयनासतना खंयचीय बरी गजाल करपाक फुडे म्हजी मम्मी, आजी आनी काका काकी हांचो वेळाकाळार सगळ्या नदरेंतल्यान म्हाका आदार केलो.

श्री. मल्लिकार्जुन आणि श्री. चेतन मंजु महाविद्यालय काणकोण , विद्यालयातले म्हजे शिक्षक डॉ.पुर्णानंद चारी, तशेंच लोककलेचे आनी लोकसंस्कृतायेचे गुरू श्री. कमलाकर म्हाळशी, काणकोणचे नामनेचे पत्रकार आनी कोंकणी साहित्यकार देविदास गांवकार हांची हांवे भेट घेतली आनी तांणी म्हाका योग्य त्या वेळार मार्गदर्शन केले, देखून हांव तांचें उपकारी आसा.

लोककलेचे हांव पयलीं सावनूच मोगी. गोंयची संस्कृताय आनी दायज सांबाळपाची ओड निर्माण जाल्ल्यान हाची सुरवात म्हज्या गांवां पसून करपाची हांवें थारायले. हो विशय घेवन जेन्ना हांव

म्हज्या गांवच्या वेगवेगळ्या लोकां मेरेन पावले , खास करून गांवचे वेळीप , जितेंद्र गांवकार , श्री. अशोक वेळीप, श्री. भागडो वेळीप, श्री. जितेंद्र गावकार , श्री. अर्जुन वेळीप , श्री. मोनो गांवकार, श्री. नलिनी वेळीप तशेंच गांवच्या हेर लोकांनी दर पावलाक शिगम्या विशीं फावो ती म्हायती दिवन म्हाका मदत केली. इतलेंच न्हय तर तांचो उपाट मोग आनी आपुलकी तशेंच तांचे कडल्यान वाव मेळ्ळो.

दर एखत्याचे जिणेंत इश्टांची भुमिका खूब म्हत्वाची आसता. म्हजो इश्ट उशांत गांवकार, हाणें म्हाकां मुलाखत घेवपा वेळार, तशेंच हेर वावराखातीर मदत केली. तेचभशेन म्हज्यो इश्टिणी अंजली कुंकळकार, स्नेहा सालगांवकार, कल्पिता गांवकार आनी नेहा लोटलीकार हांणी फोटो, व्हिडियो काडपाक आनी एकठांय करपाक मजत केली , देखून हांव तांचे उपकार मानता.

ते भायर कोंकणी अकादमी पणजी तशेंच श्री. मल्लिकार्जुन महाविद्यालय काणकोण – गोंय, विद्यापीठ ग्रंथालय, कृष्णदास शामा राज्यकेंद्र ग्रंथालय तांचे कर्मचारी ह्या सगळ्यांचे हांव खूब उपकारी आसा, तांणी वेळार पुस्तकांची पुरवणी केल्ले बदल उपकार मानता.

तेच बरोबर खुबश्या लोकांनी म्हज्या प्रबंधा वेळार अप्रत्यक्ष रुपान आदार केल्ले पासत हांव सगळ्यांचे उपकार मानता. तुमचो सगळ्यांचो मोग मेळ्ळो म्हणूनय हांव हो प्रबंध पुराय करूंक

शकले. असोच फुडेंय म्हज्या फुडल्या कामांत तुमचो सगळ्यांचो
आदार मेळटलो अशी आस्त बाळगितां . देव बरें करूं.

कु. समिक्षा नागेश वेळीप

गोंय विद्यापीठ

प्रस्तावना

सोद प्रकल्पाच्या रुपांत गोंय विद्यापिठान दरेक विद्यार्थ्याक आपलें व्यतित्व सुदारपाक मोलादीक संद दिल्या, ती तोखणायेची जावन आसा. सोदप्रकल्पाची ही कल्पना दरेक विद्यार्थ्याक एक उत्साह, एक प्रोत्साहन तयार करता. लिखित आनी वाचीक अभ्यास कमांतल्यान ही एक वेगळीच येवजण जावन आसा. विद्यार्थ्याक आपल्या भितल्ली जिद्द तांचे व्यतित्व सुधारपाक आदार दिता. ह्या अर्थान दरेक विद्यार्थी आपल्या जिविताचो प्रकल्प घडयता. हावें शिगमो (खोतिगांवचेर भर दिवन) करपाचो निर्णय घेतला. एक अभ्यास काणकोणाच्या संदर्भांत खोतिगांव वाठारांत जावपी शिगम्याच्या गितांतल्यान जाता.

"ईश्वर, बरमो

ते तिधुय भाव

तयानी रचिलो शिगमो रे

तयानी रचिलो शिगमो"

ह्या गिताचो अर्थ म्हणल्यार, स्वतः परमत्मान ब्रम्हाक घेवून शिगमो रचियिल्लो. गोंयची लोकसंस्कृताय ही आमकां भारतीय संस्कृतायेकडेन जोडपाची नाळ. कोंकणी भास ही लोकसंस्कृतायेचें माध्यम. सुरवेक असल्या विशयाचेर सोदप्रकल्प म्हणल्यार कठीन आसतलो असो मनाक प्रस्न पडपाक लागलो. स्वता हांव खोतीगांवच्या वाठारांत आशिल्ल्यान मनाचो भंय पयस

जालो. जरी हांव खोतिगांव वाठारांतले - आसले तरी गांवच्या जाणट्यां मनशा इतली जाणवय म्हाका नाशिल्ली.

खोतिगांव वाठारांतले लोक हें देव भावार्थी. गांवांत जर सण वा परब जावपाची आसता तेन्ना देवाक ते पयली मान दिताले आनी आदल्या चाली रितींक पाळो दिताले. गांवचे मुखेल खाशेलपण म्हणल्यार गांवची एकवट, गांवांत एकमेकांखातीर तांचे काळीज उक्ते उरताले. पयली गांवांक शिक्षण पावंक नाशिल्ल्यान गांवचे लोक पोटा खातीर शेता, भाटां, भातांचेर पातेवन रावताले. जरी आतां गांवां-गावांनी शिक्षण पावला तरी आसतना तांणी शेतां भाटां , करपाची पद्दत सोडली ना.

आज आमची संस्कृताय कमी जायत गेल्ली आसा. ती आमकां तिगोवन दवरपाक जाय. जाणट्यांचो आदार घेवन आमकां रिती सांबाळून फुडल्या पिळगे मेरेन पावपाक जाय. काणकोण तालुक्याची संस्कृतीक गिरेस्तकाय वाडावपाचे काम गांवगीरें वाठार करता. पूण आयच्या ह्या शिक्षणीक मळार सगळे नोकरे फाटल्यान धांवपाक लागल्या गांवात अशे मोजकेच मनीस आसा तांकां आमची संस्कृताय तिगोवन दवरचें अशें दिसता.

ह्या सोद प्रकल्पाच्या माध्यमांतल्यान खोतिगांव वाठारांतली आमची गिरेस्तकाय दाखोवन दिवन त्या वाठारांतल्या लोकांच्या वागणुकेचें , कामाचें, वेवसायीक वर्णन केल्लें आसा. पयली गांवची बुदवंत परंपरा कशी आशिल्ली आनी ती आज परंपरा नश्ट जावपाच्या धडेर पावला हाचें कारण किते ते तातूंत

दिल्ले आसा. तशेंच गांवांचो शिगमो हो तांचो व्हडलो सण. शिगम्याच्या विशीं उलयले उपरांत खोतिगांव लोकांच्या तोंडाचेर उमेदीचें फुल फुलून वता. शिगमी हो फाल्गून महिन्यात सुरू जाता. थंडीचो ऋतू सोपत आयिल्लो आसता आनी गीम म्हणल्यारच गरमीचो ऋतू सुरू जावपाचो आसता. ऋतू बदलपाच्या काळार शिगम्याची सुरवात जाता . तेन्ना सैमाक वेगवेगळे बदल घडूंक लागता.

गांवांत शिगम्याची सुरवात देवाक नमन घालून मांडार तोणी मारून जाता. नाटकाच्या आदल्या दिसा तालीम जाता तशी शिगम्याच्या धा दिस पयलीं धुल्लार खूंट मारून जांका खेळपाक कळना तांका शिकोन खेळपाक लायता. खोतिगांव गांवांत आवळी वाठारांतलें लोकांचे देव -देवता डोंगराचेर आसता. शिगम्याच्या दिसानी गांवचे लोक शिगमो सोपता मेरेन ते थंय रावन शिगम्याची उमेद घेता. शिगम्याच्या दिसा निमतान गांवांत एक वेगळेच वातावरण पसरल्ले आसता. लोकभाशेंतल्यान आशिल्ले हे मौखीक साहित्य आमकां ताची आकलन संकलन करपाची जाणीव आशिल्यान हावेंन हो द प्रकल्प सोद उखलून दवरलो. तशेंच ह्या प्रबंधा वांगडा हांवें शिगम्या वेळार गांवांत प्रत्यक्ष भेट दिवन ऑडियो-व्हिडीयो माध्यमांतल्यान म्हायती एकठांय केली. ह्या म्हायतीचो दृश्य आनी श्राव्य माध्यमांतल्या “खोतिगांव वाठारांतल्यो कुणबी समाजाचो शिगमो : एक

अभ्यास” ह्या विशयाचेर म्हायतीपट करून ह्या प्रबंधा वांगडा सिडी स्वरूपांत जोडला.

उद्दीष्टां / हेतू

- 1 . वेळीप गांवकार समाजाचें माहिती पट चाली- रितीं आनी जीण .**
- 2 . संस्कृताय आनी चालि - रितींचो खोलायेन अभ्यास.**
- 3 . शिगमो उत्सव हो वेळीप गांवकार लोकांचो व्हडलो उत्सव ह्या निमतान अभ्यास.**
- 4 . बोली भाशेंत रचिल्ले आनी घोळिल्ली लोकगितांचो अभ्यास.**
- 5 . लोककले मळार लोक नाचाची शैली , वेश , वातावरण हांचो अभ्यास .**
- 6 . खोतिगांव वाठारांतल्या लोकांचें परंपरीक परबाचो अभ्यास .**

विशयाची मांडावळ

जाहीर नामो	I
उपकाराचीं उतरां	II- III
प्रस्तावना	IV-VI
विशयाची मांडावळ	VII- IX

प्रकरण 1 : लोकवेद आनी लोकसंस्कृतायेची परंपरा 1-15

1. 1 :	लोकवेद परंपरा	1
1. 2 :	लोकनाचाचो उगम आनी ताची परंपरा	5
1. 3 :	लोकनाचाची आनी लोकगितांची परंपरा	10

प्रकरण 2 : खोतिगांव - काणकोण वाठाराचें दर्शन 16-36

2.1 :	खोतिगांव – काणकोण वाठाराची सांस्कृतीक वळख	16
2.2 :	खोतिगांव वाठारांतलो कुणबी समाज	21
2.3 :	कुणबी समाजांतले खाशेले उत्सव	27
2.4 :	कुणबी समाजाचो परंपरीक वेवसाय	33

प्रकरण 3 : खोतिगांव वाठारांतल्या शिगम्याची परंपरा 37-62

3. 1 :	शिगम्याचें परंपेकडेन जुळिल्लें नातें	37
3. 2 :	शिगम्याची खाशेलपणां	38
3. 3 :	कुणबी समाजाच्या शिगम्यांतली विधी	39

**प्रकरण 4 : शिगम्यांतले लोकनाच, लोकगीता आनी
लोकवाद्यांची वळख 63-79**

4. 1 :	तोण्यांमेळ	64
4. 2 :	गोफ	69
4. 3 :	तालगडी	72
4. 4 :	शिगम्यावेळार वापरिल्ली लोकवाद्यां	75

प्रकरण 5 : कुणबी समाजाचें भाशीक खाशेलपण 79 -88

5. 1 :	कोंकणी भाशेची वळख	79
5. 2 :	कुणबी समाजाची भाशीक बोली आनी खाशेलपणा	81
5. 3 :	शिगम्याची खाशेली उतरांवळ	87

**प्रकरण 6 : खोतिगांव वाठारांतल्यो कुणबी समाजाचो शिगमो :
एक अभ्यास म्हायतीपट**

प्रकरण 7 : निश्कर्श 89 -92

संदर्भ सुची 93 -97

परिशिष्ट जोड

प्रकरण – 1

लोकवेद आनी लोकसंस्कृतायेची परंपरा

1.1 : लोकवेदाची परंपरा

लोकवेद हे मूळ इंग्लीश 'Folklore' ह्या उतराचें प्रतीरूप 'Folklore' हें समासीक उतर 'Folk' म्हळ्यार लोटन आनी 'lore' म्हळ्यार साहित्य ही उतरां एकठांय येवन हाडला. लोकांमदी चालंत आशिल्ली मौखीक परंपरा म्हणळ्यारूच लोकसाहीत्य ह्या लोकसाहीत्यांतल्यान लोकसंस्कृतायेचे दर्शन घडटा. शास्त्रीय संस्कार जांवक नाशिल्ले आनी जो परंपरेन आशिल्ली जीण जगता अशा वर्गान निर्माण केल्ले. साहित्य हे लोकसाहित्य अशें म्हणूक येता.¹

समाजशास्त्राच्या नेमा प्रमाण 'लोक' म्हणळ्यार समान भूंय, समान भाशा, समान धर्म समान नितीकल्पना आशिल्लो 'समाज'. समान घारण्या खातीर जाय आशिल्ल्या तत्वांक लागून हे लोक एकठांय आशिल्ले. पूण लोकवेदांतली 'लोक' ही संकल्पना समाजशास्त्रांतल्या लोकापरस सामकी वेगळी. तांचे मौखीक रुपांतर जावन लोकवेद आकार घेता. भाशीक आविश्कारातल्यान तो समाज आपलेर रासवळ संस्कृतायेची जाण अभिव्यक्त करता.

बी . ए. बॉटकीन नांवाच्या एका अमेरिकन विव्दानान लोकवेदाची व्याख्या मांडल्या ती अशी 'पुरायतरेन मौखीक परंपरेंत जगपी संस्कृत मेळपी सगळेंच म्हळ्यार लोकवेद.'

2

साहित्याचो मुखेल विभाग मौखीक परंपरेचो आसून तातूंत लोककथा, लोकगीता, विधीगीतां, श्रमगीता, लोकनाच, लोकनाट्य, उमाणे, म्हणी, वाक्यप्रचार हेरांचो आस्पाव जाता. लोककथा म्हळ्यार एके पिळगे कडल्यान दुसरे पिळगे कडेन मौखीक परंपरेन आयिल्ल्या कथांक लोककथा म्हणटात. लोकसाहित्यांत लोककथां भरपुर आशिल्ल्यान ती

बऱ्याच प्रमाणांत खूब लोकप्रीय जाल्ली दिसता. आजूय जयं मनोरंजनाच्यो चलत आयिल्ल्यो लोककथा ह्यो मुखेल माध्यम थारता.

लोकगीता ही साधारणपणान एकठांय येवन म्हणटात. तांकां एक आंतरीक लय आसता. गीता, नाच आनी संगीत अशा तीन प्रकारांनी लोकगीतांची अभिव्यक्ती जाता. शेतकाम लग्न-संस्कार, जल्मा वेळार, ऋतूचो बदल आनी मनोरंजन आदी प्रसंगार लोकगीता म्हणटात. नव रसातले शृंगार, करूण ,वीर, हास्य आनी शांत हे लोकगीतांचे मुखेल रस. मनीस जिणेच्या सगल्या संदर्भासयत लोकगीत अविश्रुत जाता, ताका लागून तातूंतल्यान विशिश्ट संस्कृतायेचे दर्शन घडटा. ³ धर्म, भाशा, विधी हेर समाजजिणेच्या वेगवेगळी चाली-रिती, विधी, सण, उत्सव हातूंत गीतांक खास सुवात आसा. लोककथा, लोकगीता, लोकनाच आनी हेर लोकवाद्याचे सूर, ताल, राग, हातवारे, मुद्रा आनी वाजपाची साथ हांचो सगळ्यांचो सुमेळ वांगडाच मनाचेर परिणाम करता.

गोंयचें लोकमन आनी तातूंतल्यान अभिव्यक्त जाल्ल्यो लोककला भारतीय परंपरा घोळटात. रामायण – म्हाभारतांतल्यो काणयो आनी मुल्ल्यां हांचो लोकमनाचेर प्रभाव दिसता. गोंयचो सैम ताका अप्रूप सोबाय हाडटा. पुर्वेक सह्याद्री घाट आनी अस्मंतेक अरबी समुद्र , पाचविचार दोंगरावळ, झाडां पेडां, शेतां – भाटां, माड – माड्यो, देवळा – इगर्जी, फुलां - फळांनी परमळीत असो हो सैम. शेतकार, खारवी, रेदेर, कुळवडी, आदी घाम गाळोवन काम करपी कश्टी लोक हांगांचें मुळ गांवकार तांची जीण, सपना, हावेस, उत्फर्के आनी उमाळे लोकमन पितारता.

गोंयांत वसणूक करूंक आयिल्ल्या वेग-वेगळ्या कुळांचो आनी राजवटीचो प्रभाव पडून हांगांची अस्मिताय घडल्या. तिसवाडी, मुरगांव, बार्देस, साश्टी वाठारांत क्रिस्तांव धर्माचे आनी अस्तंती संस्कृतायेचो प्रभाव चड प्रमाणांत जाणवता जाल्यार फोंड्या, सांगें, केपें, काणकोण, पेडणे, दिवचल, सत्तरी वाठारांत हिंदू संस्कृतायेचो प्रभाव चड दिसता. कारण हांगां बाटाबांटी जाल्ले पळोवपाक मेळना. अस्तंतेची संस्कृताय तांचेर लादली. एक संस्कृताय निर्माण जाली. मांडे, दुलपदां, देखणी आकारा येवंक लागली. देवळांच्या जाग्यार इगर्जी, खुरीस उबारले. भेस बदल्लो, पूण लोकमना गांवगिरी उरली, जागर होवयो तशेंच उरली.

लोकवेदांतल्यान आकार आयिल्ले गोंय आयजूय भारतीय परंपरेन चलता. हांगांच्या गीतांत, समाज जिणेचें दर्शन घडटा. सुखदुःख, राग-मोग, इत्सा-आकांक्षा ह्या

भशेचे व्यक्तीगत भाव- भावना ह्यो गांवची निजाची परंपरा आसता. देवस्पणाच्या पयल्या दिसा 'मांड' सारोवन पवित्र करता. दिवली पेटयतात, नाल्ल उखलासून दवरतान आनी देवदेवतांचे नांव घेवन 'नमन' घालतात. शिगमो, कालो, धालो, जागर आनी लोकउत्सव. कितलेशेच रूपकार समाजाचे संस्कृतायेची मुळा ताच्या लोकवेदांन होलमतात. गोंयचो वाठार ल्हान असून लेगीत, गोंयचो लोकवेद हो जितलो पोरणो तितलोच गिरेस्त आनी विविध काळाच्या आनी मनशाच्या कर्तुवांक लागून हो लोकवेद उणो जायत चल्ला. हो लोकवेद आमकां सांभाळून दवरता आनी पोरणो संस्कृतायेतल्या नवें संस्कृतायेक नवें जिवीन दिता.

'लोकवेद' म्हळ्यार जिबे वयली सरस्पत, लोकजिणेचें गिन्यान आनी अणभव जोडिल्ले भांडार, तोंडार घोळपी सरस्पत. हो वेद खुप पोरणो. कोंकणी लोकवेद आदल्या काळा सावन चलत आयला. कोंकणी लोक उलोवंक लागले तेन्नाच्यान एकासारको घोळत आयला. सांस्कृतीक बदल जाता तसो लोकवेद बदलता. नवो आकार, नवी रूपां घेवन तो प्रकृत जालो. लोकवेद म्हळ्यार फक्त लोककाणयो आनी गिताच न्हय. जाल्यार लोक जिणेचो अर्थ जातूंतल्यान प्रकट गजाली तातूंत आस्पावता. आचार- विचार, समज, सव्यो तातूंत येतात. लोकवेद म्हळ्यार जीण जिगपाची एक रीत. हो वेद आरविताना ताची विस्काटणी करतना, लोकां जिणेची वेगवेगळी आंगाय आमकां सांसपून पळोवंची पडटा. लोक म्हळ्यार परंपरेत जीण जगपी एके खेरीत संस्कृतायेचें दर्शन घडोवपी पंगड. ही संस्कृताय सैमीक जीण जगता. विज्ञान आनी भायल्या संस्कारा पासून अनवाळी युरितल्यान तांतूत पोरण्या मुल्ल्यांचे सुम - दोर आमकां पळोवंक मेळटात. पूण ही पोरणी संस्कृताय न्हय. मुळावे संस्कृतायेचें बीं जयं आजून किल्लता अशी एक अवस्था हे अवस्थेंत रावन मनीसजातीची पयली पासून चलत आयिल्ली परंपरा उलोवपी, ते हे लोक. 'वेद' : म्हळ्यार लोकां जिणेचो मंत्र पिळग्या - पिळग्यांच्या अणभवा वयल्यान एकाठाय केल्लें शाणेंपण वा गिन्यान.

'लोकमन' लोकवेदांतल्यान जिणेचो दिश्टावो जाता. ताचो पिळगे पिळगेंतल्यान चलत आयिल्ले संस्कृतायेचें दर्शन घडटा. आमचे जिणेक मर्यादा हाडटात. अमूक वेळार जेवंक जाय, अमूक कितें खावंक जाय. बायलानी अमूकच तरेन न्हेसूंक जाय, दादल्यानी फावो जाल्लेंच कपडे घालूंक जाय. दादल्याक जर पातळ न्हेसून कुंकूम लायलो जाल्यार ताचें हाशें जातलें. ताका पिशान काडटले. अश्यो एक न्ही जायत्यो सव्यो आमकां समाजात आसात. हातूंतल्यो बाय्योच सव्यो आदल्या काळा सावन घोळणुकेंत आयल्यो

आसात. आमकां खबर नासताना आपसुकूच आमी त्यो आपणायतात. समाजाक लागिल्यो ह्या संवयांक संस्कृताय वा लोकमन म्हणटात. पिळगे पिळगे कडल्यान लोकमनाचें मालें फुडें वचत आसता.

लोकवेदांत व्यक्ती परस समाजाक चड म्हत्व आसता. समाजांतल्या लोकमनाक जेन्ना जाग येता, उमाळो येता, तेन्ना लोकवेदाची रचना जाता. तांतूत समाजाची सुख-दुःख आसतात. त्यो उकल्यो जातात. निमिताक कारण जावपाक एखादो व्यक्ती आसता पूण कांय काळान विसर पडटकूच, अख्खो समाज तें आपलेंच म्हूण आपणायता. लोकमत हें गंगे भाशेन आसता. वयल्या वयर पळयल्यार उदक थंयच्या थंयच आसा कशें दिसता. पूण दिसता तशें नासता. भितरल्या उदकाच्या थेंब्यांक गती आसता. उदका पाटाक मेळिल्ले आसतात. तातूंतल्यान ती न्हंय आकाराक येना. लोकमनय खुबश्या संस्कृतायेच्या संगमांतल्यान घडिल्लें आसता.

कोंकणी लोक भारतीय परंपरा घेवन आयलां. ह्या लोकमनांत कितल्योश्योच संस्कृतायो शिरकल्ल्यात कितलेंच आचार – विचार पचयल्यात. गोंयांत आयज लेगीत हिंदू सवाशीण बायलो चुडो, वाळे, काकणां घालतात, कपलाक लांब आडवी कुंकमा “चीरी” लायतात. नाकांत नथ, गळ्यांत मंगलसुत्र वा काळ्या मण्यांची माळ, सवाशीणीच्यो कुरवो म्हूण वळखतात. क्रिस्तांव जाल्या गावडे कुणबी लोका मजगती लेगीत सवाशीण ‘मणी’ वा पिड्डुकांची माळ घालतात. ही रीत हांगां द्रावीड संस्कृतींतल्यान आयला अशें पुरावे मेळटात.

१६ व्या आनी १७व्या शेकड्यांत हांगां इगर्जी बांदल्यो, पुर्तूगीज शिकवपाक शाळा सुरवात केल्यो. येवरोपी संगीताची श्लोक घोळपाक लागले आनी अशे तरेन फिंरगी संस्कृती गोंयात वाडोवपाचो यत्न केलो. जे क्रिस्तांव जाले तातूंतले बरेंच हे नवे संस्कृताये कडेन ओडले. हिंदू धर्मांतल्या कांय जाणांनी स्वता ती संस्कृताय आपणायली ताणी आपलो न्हेसवण, जेवण, खाण, चाली-रीती आनी काळा प्रमाणात भास बदल्ली. निमाणे कोंकणीक हेगांडी भास म्हूण हिणसायताले पूण हाचो परिणाम गोंयचेर पडूंक ना. गोंयाचो आकडोय सुमार भायलो आसलो.

धर्म बदल्लो पुण मनां तीच उल्ली . कोंकणी कुळांत घडिल्लो मुळ पिंड तसोच उल्लो. मळावी दुलपदां – होंवयानी, मांडे भरसले पूण कार्या वेळार म्हणपाचो होवयो उल्ल्यो, जागर, मुसळनाच तशेंच उल्ले. मेळाचे खेळ (फेळ), धुळवतीचो इंत्रुज, चिखलकाल्याचो सांज्यांव, दिवलेची नातला, रामा आयतार परबो जावपाक लागल्यो.

म्हणी – ओपाऱ्यो, प्रसाद-पाकळेचेर विस्वास, झूजां, रणखेवा, धर्मकोल्लां आयली, पूण कोंकणी हो मनाचो मुळ गाबो – तोच उरलो. गोंयचे हिंदू, मुसलमान, क्रिस्तांव एकाच लोकमनातल्यान आकाराक आयल्यात. भारतीय संस्कृतायेचे आचार विचार ताणीं आपणाभीतर कळयल्यात. गोंयच्या सैमाच्या वाट्याक तांचो पेंड भरसला.

सैमीक शक्तीचो वचक हांगाच्या संगजाचेर खुब आसा. गोंयापुरतेंच पळयल्यार हांगच्यो लांब रूंद न्हयो केन्नाच कोपसांत वा निसर्गाचे भयांकृत रूप हागां दिश्टी पडना. सैमाच्या सोबीतकाशेक हांगा तीचो गेता. गिम – मीर्ग पांचती नाल्ल दोंगोर – मळां हांगाच्या मनात वाट्या दितात. लोकमनाचो काव्यांतल्यान साक्षातकार जाता. मुळ भारतीय संस्कृताय हेरकडेव विरूंक लागल्या झिजून गेल्या, गोंया मात ती भेस बरी लगवन उल्ल्या जिबेर घोळन, मनां जोडीत एके पिळगेकडल्यान दुसरे पिळगेकडेन पावता.

1.2 : लोकनाचाचो उगम आनी परंपरा

लोकनाचाचे मूळ मनशाच्या अवस्थेकडेन जुळिल्ले आसता. आपल्या मनांतले भाव-भावनां त्या काळार मनीस हाव-भावांतल्यानच व्यक्त करतालो. त्या काळार ताका 'बोली' (उतरां) म्हणल्यार कितें ते खबर नाशिल्ली. तोंडांतल्यान काडिल्ले तरे-तरेचे आवाज हीच तांची भास आशिल्ली. व्यक्त जावपाचें माध्यम म्हण केल्या हाव-भावांक उपरांत एक लयबद्ध रूप आयलें, एक ताल, मेळ्ळो, एक आवेग उत्पन्न जालो. कालांतरान तातूंत एक सुसुत्रपणाय आयलो. एक विशिश्ट हेतूंतल्यान लोकनाचाचो जल्म जालो. ⁴ मनीस मोराकडल्यान नाच करपाक शिकलो असो समज भिल्ल जमातीमदीं आसा, जाल्यार हेर जाती-जमातीं मदीं 'शिव' ह्या मूळ नाचातल्यान घोळणुकेत आशिल्लो मेळटा.

लोकनाचाचे दर एके हस्तमुद्रे फाटल्यान कसलो ना कसलो अर्थ वा उद्देश आसता. शास्त्रीय नाचाक जसो सुसुत्रपणा आसता तशेंच तरेचो सुसुत्रपणा लोकनाचाक पळोवंक मेळटा.

पयलीं मनीस जेन्ना समूहान रावतालो आनी शिकारेखातीर वा पोटाचे भरीखातीर हांगा थंय वणवणटालो तेन्ना आपले वस्तेर रातचो परतकच एक आगटें पेटोवन ताचे भोंवतणी आपल्या सांगात्यांच्या वांगडा उत्स्फूर्तपणान नाचतालो. दिसभराच्या आपल्या कश्टांक तो त्या नाचावरवी वाट करून दितालो. आजय संवसारात अशेतरेन रातचें आगटें पेटोवन

ताचे भोंवतणी नाचपी कांय जमाती आसात. पूण बऱ्याच वाठारांतली ही प्रथा बंद पडल्या.⁵

दिसभर कश्टाचीं कामां करून थकल्या उपरांत रातभर केल्ल्या नाचान मनशाक त्रास जायनाशिल्ले, तर उलट तांकां त्या नाचान विसव मेळटालो. आपले कश्ट विसरून ताच्या मनाक उत्तेजन मेळटालें, तेच प्रमाण जाल्ल्या हालचालींनी तांच्या आंगाच्या मांस आनी कुडीक मर्दन जाताले. म्हणजेच नाचाच्या आदारान तांच्या आंगाक जाल्ली कश्टांची दुखापत ना जावंक आदार जातालो.

लोकनाचाचे वेग-वेगळेतरेन वर्गीकरण करूंक मेळटा. देखीक, धार्मिक संबंद आशिल्ली नाच आनी मनोरंजनाखातीर नाचिल्ले नाच, अशे मुखेल दोन भाग करूंक मेळटात. हांचे परत वेवसायीक कलाकार नाचपी नाच आदी आसात. तशेच दादल्यांचे नाच, बायलांचे नाच आनी दादल्यांबायलांचे जोडयाचे नाच अशा तरेचे भाग करूंक जाता.

लोकनाच फकत मनोरंजन करपाच्या हाच्या उद्देशान जावंक ना, तर धर्मविधी हे तांचे मुळाचें प्रयोजन मानतात. आजय कांय आदल्या जाती-जमातींनी नाचाच्यो धर्म विधी ह्या मूळ प्रयोजनाचे म्हत्व मानिल्लें दिसता. रानांत भरपूर पीक येवंची, झाडांक बरीं बरीं फळां लागचीं ह्या उद्देशान रानां-वनांनी नाच करपाची चाल आजय कितल्या तरी जाती जमातींनी पळोवंक मेळटा.

नाच करतना अपेक्षीत घडणुकेची नक्कल केल्यार तशी घडणूक घडटा असो समज आशिल्लयान लोकजिणेसंबंदीत वेग-वेगळ्या कृती आनी घडणुकांची नक्कल करूनय नृत्य केल्ले पळोवंक मेळटा. हातुंतल्यानच शिकार नाच, पावसाचे दिसांनी नाचिल्ले नाच, युद्धनाच अश्या तरेचे नाच जल्मांक आयिल्ले. पावसाचो नाच करतना नाचपी ,पावस पडटल्या सारके हावभाव करून पावसाचो आभास निर्माण करतात. शिकार नाच करतना एकटो जाची शिकार करपाची आसता तें जनावर जाता, (त्या जनावराचें रुपडें घालता) आनी हेर लोक भोंवडी घाल्लयाचें नाटक करून त्या जनावराची (सवंगाची) शिकार करपाचो खेळ खेळटात. युद्धनाच करतनाय खेळे दोन पंगड करून युद्ध करपाचें नाटक करतात.

● गोंयचें दायज तिगोवपी वाठाराची लोकसंस्कृताय

इतिहायकार बा.द. सातोस्करान आपल्या 'गोमंतक प्रकृती आणि संस्कृती' ह्या पुस्तकान गोंयच्या विंगड – विंगड जाग्यांचो इतिहास बरयलां. तांणी गोंयच्या राजकीय, सामजीक, भाशीक अश्या सगळ्यां गजालींचेर उजवाड घालपाचो यत्न केलां.⁷ जेन्ना काणकोणच्या वाठारांतल्या गांवडोंगरी आनी खोतिगांव सारक्या गांवांत अजूनय शाहरी वातावरणां कडल्यान पयस आसपी संस्कृतायेचे चित्रण तोखणाय करपा सारकें दिसता. ह्या वाठारांतली खरी पाळांमुळां मेळना पूण गोंयच्या संस्कृतीकडेन लागीपण दाखोवपी अशी संस्कृताय दिसता. ती म्हळ्यार गावडा समाजाची संस्कृती. जी गोंयची गिरेस्त आनी पोरणी संस्कृताय.

खंयच्या सुधारित संस्कृताय जेन्ना आमी निवडटा तातूंत वेगवेगळ्या आयमांचो विचार केल्लो आसता. पयलींसावन चलत आयिल्या गिरेस्तायेक खरो रंग चडटा, तो तांच्या निवळसाणेक. हीच निवळसाण आमकां लोककथा, लोकगीतां लोकखेळ, परबो ,उत्सव आनी म्हणीतल्यान उक्ते जाता. हांतूत नाटकीपणां नासता तर मनीसपणाच्या जीणेचो आरसो दिसता. गांवडे (वेळीप – गांवकर) लोकांची जीण ही उक्ती माती जातूंत सगळे शिस्तबध्द खोजिल्ले आसता. आनी हाची सुरूवाद जाता ती म्हळ्यार ह्या लोकांचो नवें वर्साचे पर्व आनी तें म्हळ्यार 'गुडीपाडवो' सादारण एप्रील म्हयन्याचे सुरवातेक हाची चटक सुरू जाता.⁸

पावसाच्या उदकाचेर जगपी हो समाज म्हूण हो एक मूर्त .ताच्यानंतर सादारण एक म्हयनो तो दीड म्हयन्यंत पावसाक सुरवात जाता ह्या पावसाक कितें कितें करपाक जाय वर्साभितर कितें कितें लागतले हाचो नियाळ बांदून ते कामाक लागता. खांटीं (कामत) करप जातूंत मिरसांक, भाजी पाल्याची लागवड ,वेगवेगळें जिन्नस मेळटले हाचो विचार करता आनी सुरवेक नव्या वर्साचें निमतान तें भरपूर नाचून घेतात.

“बलै – बलै शाबय शाबय”

ह्या वाठारांतले लग्नाचे उमेदीचें खीण हाच्याउपरांतच येता. लग्नाच्या धाकदिकेत सगळे उमेदीन आपली कार्या करता. लग्नाची परंपरा आनी विधी खूबश्यो आसा. लग्नाविधीचो सुवाळो खरोच एक व्हडलो सांस्कृती देणगी हांका मेळ्ळा. नवी व्हकल- न्हवरो जोडपी आपल्या नव्या संबसाराक तयार आसतनाच अचकित पावसाचें भागमन जाता. आनी जाण्टे – नेण्टे आपल्या संवसाराच्या अडचणीक अर्पुर्बायेन वेंग मारता.

उमेदीचे सगळे खीण सोपता आनी सुरवात जाता ती जेन्ना शेता पोटरो येतना तांचो तो उमेदीचो खीण. श्रावण म्हयन्याक सैमाक पांचवीचार पालवी चडयल्ले शाल

पळोवन तांचे उमेदीची पाखां फुट्टा. श्रावण म्हयनो पयल्या सोमाराक सुरू जाता. चडश्यो सैमाचेर अवलंबून सैमाचे प्रतीक तो मल्लिकार्जुन आराध्य दैवत. ताची पुजा करप हो पयलो बोहमान. शिस्तीन हांगच्यो विधी घडटा. पानार जेवपाची परबा हांगा मनयतात. पानार हें जेवण जेवपाक परिपक्व जाल्ले आसता. नवी व्हकलेक कुळारची ओड लागलेली आसता. हीं ओड गांवच्या मांडार वोचून कुवाड्यांची फुगड्यांनी ,धालोनी नाचताना वेगवेगळ्या गाण्यांनी दिसून येता. दरेक फुगड्यांक सुख दुखाचे बारकावे बारीक तरेन गायिल्ले आसात. आयकतना तन मन धन विसरून वात आनी जो बरो मोगी आसा ताका हें सुख दुख बेस बरें भाशेन जाणवता.

जाण्टे लोक चडशे धार्मिक आसता. हांगाच्या भुरग्यांक संस्कार तांच्या मनाचेर गरज नासता, कारण ल्हालपणासावन तांचेर जाल्लो आसता. गांवचे येवन गुड्ड्याची गाणी आयताना आमकां दिसता. हीं गाणी गावपी आनी आयकूवपी सारके वटस्थ आसता आनी हीच गाण्याची संस्कृताय आमचे संस्कार आसता. रामारण - महाभारताची गाणीं गायता गायतना हांगचे दर एक मनश्याक हें व्हड मनीस आपल्या घरान जल्म घेवचें अशें ताका दिसता म्हूण तांची नांवा आपल्य भुरग्यांक दवरता. म्हूण तांची नांवां राम, लक्ष्मण ,कृष्ण अर्जुन अशी आसता.

हाच्या उपरांत आपोणी नावाची एक परंपरा सुरू जाता .नवी व्हकल कूळारा वचपाचो हो खीण हांगा तिका आवयच्या घराच्या सगळ्या मनश्यांचो मोग लागिल्लो आसता म्हूण तीं उमेदीन आसता . चवथीची परब उमेदीन सुरू जाता. गणेशाच्या आगमनान सगळे लोक उमेदीन आसतात. सगळेकडेन उमेदीचे वातावरण दिसून येता. सकळ्यांच्या तोंडाक गणेशाचीं तोखणाय करपी गितां आमकां आयकूंक मेळटा. तातूंकूच आवयच्या घरचीं उमेद सोपून तिका आपल्या संवयाराच्या घवाच्या घरची साद जाता. हो दीस गुडुलो मनयतात.

ह्या दिसा गांवचे सगळे लोक बुदवंताच्या घरा एकठांय जाता. ह्या दीसा गाणेली गाणी गावपाक येता हांका चड मान आसता आनी एक गाणी गायतना ताका आदार दिता ताचे चारपाच वांगडी . गाणी गायता गायतना रात कशीं वता ताचो पत्तो लागना. सगळी उमेद सोपता सगळीकडे दुखाची कीssss जाल्ले आसता आनी हें सोपता ना सोपता दिस तोंडार येता. सैमाचेर जगपी समाज आपलीं शेता -भाटां, फुलिल्लीं पळोवन धादोय जाता.

शेणांक आनी केटांची पुजा करतना मांडार खेळपी बायलांचो धिल्लो मनयतना बायलो दिसता. गांवातल्यो सगळ्यो बायलो एकठंय येवन जो संवसार पिकील्लो आसता

तो बऱ्याभशेन आपल्या घरांत येवन पडो दी म्हूण देवाची गाहणी घालता. . तुळस ही पवित्र झाड, ह्या झाडाची आमी पुजा करता तेन्ना तुळशीलग्न म्हूण साजेर करता. सगळे गावचें जेण्टे गांवच्या मांडार एकठांय जाता. केळीचो वापर करून तयार करता आनी उमेदीन मनयतात.

गोंयच्या दर एका उत्सवाक आपआपले खोशेलपण आसा .वर्साच्या बाराय म्हन्याक गोंयात खंय ना खंय तरी एक एक उत्सव मनयल्लो वता. धालो, फुगड्यो ,खेळगीता ,काणयो वावरगीतां, लग्नगीतां हांचो सूर खूब तरांनी दिसून येता. लोकवेद हो फक्त म्युझीयमांत दवरपाची वस्त न्हय. तो एक जिती जिवी वस्ती फुलपा, फळपाक फावो तें भोंवतण जाय. लोकवेद म्हळ्यार जिवेवेली जतनाय लोकजिणेचें गिन्यान आनी अणभव तोंड्यात घोळपी सरस्पत. हो वेद खूब पोरणो, पुण तितलोच तरणो, जीण जागवपी आनी फुलोवपी. कोंकणी लोकवेद कदीम काळा सावन चलत आयला. कोंकणी लोक उलोवक लागले तेन्नाच्यान एकसारको घोळत आयला. संस्कृतीक बदल जालो तसो लोकवेद बदल्लो. नवो आकार नवी कुसां आनी नवी कुपां तसो लोकवेद बदल्लो. नवो आकार, नवी कुसां आनी नवी कुपां घेवन तो प्रगट जालो. लोकवेद म्हळ्यार जीण जियोवपाची एक रीत. हो वेद पारखिताना, ताची विस्कवणी करतना लोक जिणेची वेगवेगळी आंगाय आमकां सांसपून पळोवंची पडटा. ⁹

● लोककलेचे मुळावण घालपी ‘मांड संकल्पना’

"मांड" ही एक स्थान संकल्पना गांवारिऱ्या सांस्कृतिक जिणेचें दायज. गोंयच्या मुखेल अशा लोककलांचे मुळावण आनी विकास जालो, तोच जागो म्हळ्यार मांड . ही रंगमाची न्हय. तर हे एक परंपरीक धामीक पवित्र स्थान . ह्या संस्थेच्या कार्यावळींत सांस्कृतिक गजालींक चड म्हत्व आसा . गांवांत कोणाच्याय मालकेची, आनी खंयच्याय पारंपारीक गजाली खातीर वापरांत येवपाचो जागो म्हणल्यार मांड. शेंकड्यांचे वर्साचें परंपरेन हो जागो गांवचो जाल्लो आसा . हो जागो २० - २५ चौ. मीटर ते ५००चौ. मीटर आसता. मांडाभोवतणी ज्या मालकाची जमीन आसता ताची त्या मांडाचेर (त्या जाग्यार) कायदयान हक्क आसता. हो जागो मेकळो आसता तर कांयकडेन एक रूख आसता . तातूंत वड, पिंपळ, सावरी, माट्ट अशे रानटी रुख आसात. फळां - फुलां दिवपाचे रुख

झाडां थंय आसना . थंय तुळस आसता आनी कांयकडेन घुमट्यो आसतात. ती फातरांची आसता. तातूंत कसलीच मुर्ती नासता.

केन्ना केन्ना मांडार एखाद गुढी लायिल्ली , एकाद्रो नाल्ल, दिवली नाजाल्यार पण्टी अश्यो वस्ती आसता. पवित्र असो जागो म्हणल्यार मांड. खंयच्याय देवाचें प्रतिनिधीत्व रूप हांगा नासता. कसलोय जेन्ना उत्सव जाता तेन्ना हांगा चुडटांचो माटव घालतात. सामकेच सोपें सांगपाचे म्हळ्यार गांवच्या समाजिक आनी संस्कृतिचे दायज आनी ताचे फाटलो भावार्थ म्हणल्यारच मांड. ह्या मांडार कसल्याच प्रकारची भश्टीपणां जावपाक जायना. सोरो पिवन वा गाळी आनी वायट उतरां थंय उलोवपाक जायना. मांड हो शेणान सारयल्लो आसता. बायलांक शिगम्यांच्या मांडार वचून नाचपाक मान्यताय ना.

1.3 : लोकनाचाची आनी लोकगितांची परंपरा

जनसामान्यांत प्रचलीत आशिल्लो आनी पिळगेन पिळगी चलत आयल्ले नाचाचे वेगवेगळे प्रकार. लोकांच्यो सभावीक वृत्ती, खाशेल्यो आवडीनिवडी, समाजीक , गुगुलीक परिस्थिती, धार्मीक चाली – रिती , लोकांच्यो सदच्यो क्रियांतल्यो हालचाली हांचें पडबींब लोकनाचांतल्यान पळोवपाक मेळटा. लोकनाचात कला ही खूब पयलींची उपासा. आदिमानवापसूनच तिची सुरवात जाल्ली आसा. पयली आदिमानव हावभाव करूनूच आपल्यो भावना उमाळे व्यक्त करताले. ह्या हावभावांकूच मागीर लयबध्द स्वरूप आयलें. तातुंतल्यानूच आवेग उत्पन्न जालो. हो उत्सफूत आतेग इल्लो इल्लो कमी जावन तातूंत सुसूत्रपण येवपाक लागलें. ताकां खाशेले हेतू येवन आनी अशेतरेन लोकनाच अस्तित्वांत आयले.¹⁰

परंपरीक लोकनाच सादारणपणान सामूहिक स्वरूपांत सादर जातात. तातूंत चडकरून तालवाद्यांची , तशेंच लोकसंगीताची साथ आसता. सादेपण हे लोकनाचाचो आत्मो. तातूंतल्यो हालचाली उत्स्फूर्त आनी सहजभावीक आसतात. लोकनाच हे सैमीक वातावरणांत म्हणजेच उकत्या माळरानांचेर, गांवाभायर, देवळाच्या मंडपांत वा आवारांत करतात . ही रंगमांचीय कला न्हय. लोकनाच सरळ सुबोध आनी सर्वसुलभ आसतात. हे तीनूय गूण तांच्या वेवसायिक स्वरूपांतूय आसतात.

लोकनाचाचें एक खाशेलपण म्हणल्यार तांचे शिक्षण कोणाक घेवंचें पडना. पळोवनूच ते आपसूक येतात. पयलींचे संस्कार आनी फाव अशा वातावरणाक लागून

भुरग्यांकूय सोंपपणी लोकनाचाचें शिक्षण मेळटा. लोकनाचाचे जायते आविश्कार प्रकार जायत्या देशांत / वाठारांत वेगवेगळ्या संस्कृतींत काळाच्या ओघांत निर्माण जायत गेले आनी वेगवेगळे जायते प्रकारांचे नाच निर्माण जाले. सरळ, सुबोध आनी सर्वसुलभ आसतात. हे तीनूय गूण तांच्या वेवसायिक स्वरूपांतूय आसतात. लोकनाचाचें एक खाशेलपण म्हणजे ताचें शिक्षण कोणाक घेवंचें पडना, पळोवनूच ते आपसूक येतात. पयलींचे संस्कार आनी फाव अशा वातावरणाक लागून भुरग्यांकूय सोपेपणी लोकनाचाचें शिक्षण मेळटा. लोकनाचाचे जायते आविश्कार प्रकार जायत्या देशांतल्या वेगवेगळ्या संस्कृतींत काळाच्या ओघांत निर्माण जायत गेले. धर्मविधियुक्त नाच, प्राणिनाच, शिकारनाच, झुजगाव, कार्यसंबट वेवसायीक नाच, समाजीक जाच, प्रणयाराधनपर युग्मनाच अशे तांचे जायते प्रकार जातात.

मानवइतिहासाच्या सगळ्या अवस्थांनी धर्मविधीचो एक भाग म्हणून समूहनाचाचे जायते प्रकार निर्माण जाले. चडकरून आदिम, तशेच आदिवासी नावांचो जल्म आदिम यातुश्रद्धेंतल्या विधींतल्यान, धर्मीक उत्सव भक्तींतल्यान तशेंच सैमीक गुपीत अशात शक्तींचेर ताबो मेळोवपाचे प्रेरणेंतल्यान जाल्ल्याचो दिसता. नृतात्रे, भुतांखेतां सारकिल्ल्या पैशाचिक शक्तींक वश करून घेवप वा तांकां काबूंत हाडप अशो प्रेरणाय ताचेफाटल्यान आशिल्ल्यो. ताकालागून हे नाच जोशमरीत झपाटिल्ले अवस्थेंत करताले. कांय लोकनाच रोगनिवारणाच्या उद्देशानूय करताले. ⁹आदिवासींच्यो श्रद्धा आनी समजुती हांचें पडबिंबूय लोकनाचांतल्यो हालचाली आनी आकृतिबंध हातूंत उदेल्लें दिसता. फुडें शेतीसंस्कृतींत धनधान्य समृद्धी, सुफलता, मृगयेंतलें यश, झुजांतलें जिखप अशा जायत्या प्रेरणांनी, उद्दिष्टांनी लोकनाच करपाक लागले. व्यक्तिजीवनांतले जल्म, लग्न, मरण अशा घटनाप्रसंगांनी करतात ते खास अशे प्रसंगोचित लोकनाच आशिल्ले. तशेच कांय पुर्विल्ल्या समाजांतूय प्रणयाराधनपर लोकनाचूय प्रचलित आशिल्ले. कालांतरान लोकनाचांफाटलो मूळ धर्मीक हेतू फाटी पडलो आनी ते फकत लोकरिझवणेखातीर करपाक लागले. भारतांतली रासक्रिडा आनी रासनाच हे उत्कट श्रृंगार आनी भक्ती हांची एक देख आसा.

आदिमानव सवर्णी, जनावरां, नुस्तें हांकां पूज्य मानून तांची उपासना करतालो. तांच्या हालचालींचे अनुकरण केल्यार तांची गती, चपळताय, सामर्थ्य, पूर्तता सारकिल्ले गूण आत्मसात करपाक येतले आनी गरज पडटा तेन्ना तांची शिकारूय करपाक येतली अशी तांची श्रद्धा आशिल्ली. ही श्रद्धाय मूळ यातुश्रद्धाच आशिल्ली. ¹¹ ह्या उद्दिष्टांतल्यान

जायते वैचित्र्यपूर्ण प्राणिनाच जल्माक आयले. तातूंत आदिमानव सवर्णी जनावरांच्या वेगवेगळ्या हालचालींचें अनुकरण करीत नाच करताले. जायते प्राणिनाच मागीर लोकरंगभूमीचे आविश्कार म्हणून विकसीत जाले. प्राणिनाचांचेंच विकसित रूप शिकारनाचांत दिसता. अपेक्षित शिकार मेळची म्हणून शिकारिचे आभिचारीक नाच चडकरून तयार जाले. आदिवासी टोळ्यो सुपीक भूप्रदेशांचेर ताबो मेळोवपाखातीर परस्पर झुजां करपाक लागल्यो, तेन्नापसुनूच आदिवासी जमातींत झूजनाच प्रचलित जाले. आपले जगातीक झुजाक प्रवृत्त करपाखातीर अशे नाच करताले. आजुनूय कांय जमातींनी अशे नाच करतात.

मनीस न्हंयेचे देगेर सुपीक वाठारांत वसती करून रावपाक लागलो तेन्ना चडकरून शेतवड करप आनी जनावरां पोसप हे दोन ताचे मुखेल वेवसाय आशिल्ले. ह्या वेवसाय विशिश्ट कामांचें, तातुंतल्या हालचालींचे आनी सदच्या कामांचें खास अशें शैलीबध्द पडबींब तांच्या नाचांतूय परगटलें, नाच हो आदिमानवाचे नदरेन यातुविधियो एक प्रकार आशिल्लो. धनधान्यसमृद्धी जावंची, पिकां भरपूर येवंची ह्या उदिश्टांनी हे नाच करताले. नाच केल्यान समृद्धी आनी सुबत्ता येतली अशी ताचेफाटली श्रध्दा आशिल्ली. न्हंयेचे देगेर वसणूक करपी आदिवासी जमातींतूय कोळीनाच करताले. तातूंत व्हडें वल्होवपाचे क्रियेकूय नाचाचें रूप दिल्लें दिसता. अशेवरेज वेगवेगळ्या वेवसायांतल्या क्रियांक आनी हालचालक नाचाचें रूप दिवन सादर केल्ले लोकनाच जगभर सगळेकडेन रूढ आसात. भारतांत सगळेकडेन शेतकरी नाच आनी दर्यादेगेर कोळीनाच जातात.

हे नाच पुर्विल्ल्या सुफलता विधितल्यान उत्क्रांत जाले. आपलें आनी जमातीचें वंशसातत्य तिगचें हेरखातीर दर एका दादल्याक बऱ्या जोडीदाराची गरज दिसताली. तातुंतल्यानूच बायलेच्या अनुयायाची ओड निर्माण जाली. दादले नाचपी नावांत वेगवेगळ्यो युक्त्यो वापरून बायलांचेर छाप पाडपाचो, तिका वश करपाचो यत्न करताले. हाचे उरफाटें स्पेनासारख्या कांय देशांनी बायल नाचपी आपल्या सोबीतकायेचें प्रदर्शन करून दादल्याक भुलोवपाचो यत्न करताली. तशेंच वेगवेगळ्या देशांच्या राष्ट्रीय परंपरांतल्यान निर्माण जाल्ले समाजीक लोकनाच कालांतरान बहुरंगी आनी बहुढंगी अशा दालनांतर्गत युग्मनाचांत विकसित जाले.

● लोककलेचो आविश्कार 'लोकगीतां'

लोकगीतां म्हणल्यार लोकसमुहाच्या भाव – भावनाचो भविष्कार तांची परंपरा अत्यंत प्राचीन आसा . मनशाचे अदिम काळाचे मुळावण जावन आसा. तांची निर्माण दिस्त खंयच्या काळांत जाली, खंयच्या लोकसमुहान ती पयली केली आनी खयचें गीत सगळ्यांत पयलें रचलें हे सांगपाक आजून खुब कठीण. लोक गीतांच्या मुळाचो सोद घेतना प्राचीन लिखित साहित्याचो खुबच आदार जाता. तेन्ना सावन साहित्य उपलब्द आसा ,त्या सगळ्यांच लिखित साहित्यांत लोकगीतांचो उल्लेख मेळटा.¹² हाचोच अर्थ, ह्या लिखित साहित्याची ज्या काळार निर्माणी जाली त्या काळार समाजांत लोकगीतां घोळणुकेंत आशिल्ली. वेद ,पुराणा आनी जैन साहित्य,तशेंच उपरांतच्या हेर लिखित साहित्यांतय लोकगीताचे जाग्य – जाग्यांनी उल्लेख मेळटात. त्या काळार समाजांत घोळणुकेंत आशिल्ल्या आनी आज मेळिल्या लोकगीतांच्या स्वरूपांत खुबच अंतर जाणवता आसलें तरी तें अंतर आसप लोकगीतांच्या स्वभावाक – वैशिष्टांक धरूनच आसा.आदिन अवस्थेंत ह्या वेळार मनशांक 'बोली' मेळूक नाशिल्ली त्या वेळार तो निकटे हांव – भाव आनी तोंडातल्यान सुकण्यां – सावदांतरी चित्र विचीत्र चित्कार काडून आपल्या मनांतल्यो भाव – भावना उक्त्यो करतालो. हळू -हळू त्या चित्काराचो जागो अक्षरांनी घेतलो. ह्याच काळार केला तरी ताका गीताचो उमाळो आयला जांवक जाय.

लोक गीताचो जल्म केन्ना जालो तो सांगप जरी कठीण आसले तरी वेद काळार पुत्रजल्म, उपनयन, लग्न ह्या सारक्या प्रसंगार गीतां गायताले हांचो उल्लेख मेळटा. ह्या गीतांक 'गाया' जाल्यार ती गातप्याक 'गायांची' अशे उतर उपकारिल्लें मेळटा.पुराणांत गायांची जीं वर्णना मेळटात. तांचे स्वरूप लेगीत लोकगीताकडेन जुळ सारखे आसा.लग्न प्रसंगार नासलो गीतां गायताली असो उल्लेख मेत्रांयणी साहित्येंत मेळटा.पारस्करआनी आवत्नायन गृहसुत्रांत लग्न आनी सोमांतीत्रयन ह्या संस्कारांच्या वेळार 'गाया' म्हण्टलो हाची माहिती मेळटा.लग्ना सारक्या विधीप्रसंगार गीतां म्हणपाची चाल चड करून संवसारांतल्या सगळ्या जाती – जातीनी आसा.ही चाल खुब पोरणी, म्हणणे वेदपुर्वकाळाची करतात अशी माहिती मेळटा.आजय वेदीक संस्कृतीकडेन लग्नक नाशिल्या आदीवासी जमातीननीची तांच्या लग्न आनी भुंग्यांच्या जल्म सुवाळ्यावेळार लोकशीतीच मंत्र म्हण उपकारील्ली दिसतात. भारतांत आर्यतर संस्कृतींतली कांय

वैशिश्ट्यां उपरांत आर्थ संस्कृतीन म्हणणेक वैदीक संस्कृतीन उखलुन धल्लीं हाचीच ही एक देख म्हणून जाय.

आर्य आगमना उपरांत पुरूशप्रधान संस्कृतींत तिची स्थिती खुबच काकुटवाणी जाली. वेद काळार वाला शेडे भोव मान मेळटालो आसलो तरी उपरांताच्या सुत्रकाळांत तिचो जागो दादल्यांच्या पांयाकडेनच गेल्लो. “बायल दाव्या पांयांची व्हाण” ह्या सारक्यो म्हणी सुत्रकाळातल्या बायलेच्या वांट्याक आशिल्या भोगाची एक गावग म्हण दिसता. रांद , वाड, उश्टे काड, शेतां भाटांत दिसभर कश्टया, भुरग्यां – बाळांचें गू – मूत काड, पायलांची दळप दळ, कुडवांनी भांव कांड, घोवाच्या मनाक येता तेन्ना कुड भोगुंक दि. मांय – मावाचो अत्याचार सोंस, जावां – नणंदाचो छळ भोग, ह्या सगळ्या दिसपडड्या विवंपनांव ताचें जिवित घुस्पुंक लागताले. तिच्या मनाक चालील्ल्या उप्रेकाळ मागीर नकळन फुटटलो आनी त्या कंठांतल्यान आनी सुर भागर सरूंक लागले. दातें तिचें सांगाती जालें. काणन तीचो आदार जालो. शेत तीचीं गावाची गालो आनी न्हंय – व्हाळ तिचो जल्मदातो जालो. ह्या सगळ्या गुरवार मागीर ती आपल्यो भाव भावना दुख कथन करूंक लागली उमाळे उक्तांवक लागली. दुखा वांगडा मागीर तें तिचे खोशयेचेच सांगपी जाले. तीच्या हावेसाच्या, तीच्या सपनावें साक्षीदार जाले. देव धर्मा विशींचो तीचो भावार्थ संस्कार परंपरेविशीं तीका आशिल्ली जाण , जाणट्याविशीं तिका आशिल्लो आदर , कुटूंबाच्या मनशाविशींचो मोग , तिच्या अनुवायाविशींची माया ह्या सगळ्यांचोच मागीर गीतरूपकार घडलो. तिच्या गळ्यांतल्यान तांचो अमृतरस पालरूंक लागलो.

‘मांडे , दुलपदां आनी देखणी’ अशें तीन प्रकार एकमेकांकडेन सामके दाट संबंद दवरून आसात. दुलपदां ही मांड्याफाटोफाट येता जाल्यार मांडो आनी दुलपदां हांच्यामदीं खंयतरी वा उपरांत देखणी गाण्याची चाल आसा. मांडो , दुलपदां आनी देखणी हे गीत प्रकार लोकगीतांचे स्वर पुरायतरेन पाळो दिनात, पुण आज सगळ्यांनी तांकां लोकगीतां म्हण मानून घेतल्यात . मांडो हो क्रिस्तांव समाजांतल्या गावाड्यांनी मुद्दाम वचून रचिल्ले आनी चार वण्टींभीतर गावणचें प्रमगीत . पुण तांचे रचणुके फाटल्यान तांचे नांव जुळिल्यान ते लोकगीतांचे कक्षेन येवंक शकनात. जे कांय पोरने मांडे आज आमी लोकगीतां म्हण स्विकारल्यांत एकाकाळार तेवूय रचनाच्यांची नांवां लोकांक खबर आशिल्ली आसूंक जाय पुण काळातरान तीं नांवां पोंदाक पडुन अनामीकपणाचो उमो घेवन ते मांडे एके पिळगेकडल्यान दुसरें पिळगेमेरेन पावले आनी तांकां लोकगीतांचे कप आयले. ¹³

दुलपदाशीवाय मांडो पुराय जायना.दर मांड्या फाटल्या दुलपदा येताच. दुलपद एक वा चड कितली गांवची हांकां नेमना.खुबदा मांड्यावल्यान भावार्थाकडेन संबंद नाशील्लीय दुलपदां गायतात. मांडो मंद गतीन वचपी गीत जाल्यार दुलपद हे उडटें, तातूंत एकेतरेचो वेग आसता.मांड्यापरस ते आकारान ल्हान आनी गोंयचे मानयेकडेन चड प्रमाणीकपणा दाखयतात. देखणी हें ह्या गावांत आस्पविल्लो तीसरो गीत प्रकार वा देखणी गीता. हे एक नृत्यागीतहे गीत गावपी जरी क्रिस्तांव समाजाचे लोक आसले तरी ते देखणी नाचतना भेस – अळंकार हिंदू सारखोच करतात. ताचो हिंदू संस्कृताये दिवपी आशिल्ली ओड ह्या गीतानी व्यक्त जाता. कलां व तांचेर दाडयल्लो खुबशो देखण्यो मेळटात. बेरी, मंगेशी, फोंडा, पर्वत हांगाच्या कलवंतांक तांतून मुखेलपणान उदेशील्लें दिसता. ह्या शिवाय गट, देव देवूळ, लग्न, मोग, ह्यावूय विशयावयल्यो देखण्यो मेळटात. मांडे,दुलपदां आनी देखण्यो गोळुन ह्या संकल्पानांत सुमार ३० गीताचो आस्पाव आसा. ती गीता जरी ह्या संकलनांत घेतली तरी तीं गोंयच्या हेर वाठारांतय मेळटात. तांचेर फक्त आमोणे गांवांत ती घोळणुकेन आशील्यान हेर बरोबर तींवूय संकलन केल्यांत हांची वाचप्यांची नोंद घेवची.

प्रकरण - 2

खोतिगांव - काणकोण वाठाराचे दर्शन

2. 1 : खोतिगांव - काणकोणची सांस्कृतीक वळख

काणकोण गोंय राज्यांतलो दक्षिणे कडलो म्हाल. ह्या म्हालाचे उत्तरेक केपें आनी सांगें म्हाल आसा. दक्षिणेक अरबी दर्या आनी कर्नाटक राज्यांतलो कारवार जिल्लो आसा. उदेंतेक कर्नाटक राज्यांतलो काखार जिल्लो आनी अस्तंतेक अरबी दर्या येता. काणकोणची चडशी भूंय दोंगर-दोंगुल्ल्यांनी आनी जंगलांनी भरल्या. कर्मलघाट, आंबेघाट आनी आंवळीघाट अशें तीन घाट हांगा आसात. गालजीबाग न्हंय आनी तळपणची न्हंय ह्यो हांगाच्यो मुखेल न्हंयो. अरबी दर्याचे फांटे हांगा ज्या ज्या गांवांनी भितर सरल्यात, त्या त्या नांवांनी काणकोणच्या दर्याक वळखतात.¹⁴ देखीक: पाळोळें, तळपण, आगोंद, खोलगड, शेंद्रें, पोळें ह्यो काणकोणच्यो नामनेच्यो दर्यावेळो.

काणकोणचे हवामान ओलसाणीचे आसता. दक्षीण-अस्तंत मान्सूना सावन ह्या म्हालाक पावस मेळटा. पावसाचे प्रमाण 400 सें.मी. अशें आसता. पावसाच्या दिसांनी वेगवेगळी वनस्पत आनी मोनजात, हांगा व्हड प्रमाणांत आसा. बोर, चिंच, पिंपळ, केळ, काजू, माड, माडयो तशेंच करमल, बिंदल, काण्णां, तोरींग ही वनस्पत दिसता. *गॅंझेटीयर ऑफ इंडिया* हातूंत काणकोणच्या रानांनी वनमाणूस (Slender loris) दिभिल्ल्याची नोंद आसा.¹⁴ माकड, मुंगस, भालो, चित्तो, रानमाजर, काटांदोर, चानयो, साळ, मेरवां, चितळ, भेकरो, रानदूकर ह्या सारकी जनावरां ह्या म्हालांत दिसतात. खोतिगांव हांगा अभयारण्य आसा. पुराण काळांत हांगा कण्वमुनीचें तपोवन आसले, म्हूण ताका 'काणकोण' नांवान वळखतात. कण्व ज्या जाग्यार 'तर्पण' करतालो ताका 'तळपण' हें नांव पडलें अशें सांगतात.

एकुणिसाव्या शतमाना मेरेन काणकोण आनी शिवेश्वर (आतांचो कारवारच्या अवर्शे मेरेनचो वाठार) मेळून हो अडवट प्रांत आसलो. 18व्या शतमानांत शाहू महाराजान खेमसावंताक दिल्ले सनदींत हेर मुलुखां वांगडा अडवट म्हाल, नगर्शे, किंजळे हांचोय आस्पाव आसा. सौंदे राजाकडलो हो वाठार उपरांत 1781 वर्सा काणकोणां सयत 21

हजार असरफींक पुर्तुगेजांक भोगवट्याक म्हण दिल्लो. हब्बूंची हांगाची वसती, पर्तगाळ मठाची थापणूक आनी थंयची पोरणीं हातबरपां, परशुराम देवाल्याची थापणूक आनी परशुराम पंचैग्रामचो पोरणो टको (कपड्यावेलें हातबरप), श्री मल्लिकार्जून देवस्थानांतली पोरणी कागदपत्रां, फातरपटो, पेडें-लोलयेंची गुप्तकालीन पांचव्या शतमानांतली नागमूर्त, पैंगीण, लोलयें, खोल, चापोली ह्या वाठारांतलो बेताळ, 1679 वर्सा शिवाजी महाराजान बांदून घेतिल्लो काणकोणचो खोलगडचो (काबु-द-राम) किल्लो, ह्यो गजाली काणकोणच्या पुर्विल्ल्या इतिहासाचें दायज आसात.

गोंयचे सुटके झुजांत उणेंच म्हणल्यार काणकोणच्या दोनशें परस चड पुता-धुवांनी वांटो घेतिल्लो. सर्गेस्त परशुराम श्रीनिवास आचार्य आनी सर्गेस्त केशव सदाशिव टेंगसे हे दोग जाण तातूंत हुतात्मे जाल्यात. सुटके झुजारी डॉ. पुंडलीक गायतोंडे आनी तेरेखोलवीर आड आफॉस हे काणकोणचे नामनेचे सुटके झुजारी.¹⁵ काणकोण नगर्शे-पाळोळें नगरपालिका खोल, आगोंद, श्रीस्थळ, पैंगीण, लोलयें-पोळें, गांवडोंगरी, खोतिगांव अश्यां सात पंचायती भितर हो म्हाल वांटला. भात (तांदूळ) आनी मिरसांग ही ह्या म्हालाची दोन मुखेल पिकां. ऊस, कांदे, वरय, गोंडो (नाचणो), तोर (तूर), कुळीद, हळसांदो ही पिकांय हांगा काडटात. पूण तांचे प्रमाण उणें जायत आसा. सरकारी पालवाक लागून ऊसाचें पीक काडपाक जायते शेतकार मुखार सरल्यात. सुपारी, नाल्ल, काजूच्या धंद्याक बागायतदार संस्थांक लागून बरे दीस आयल्यात. काजूच्या फोकांचो (बोंडाची) रोस काडून विकपाचो आनी सोरो काडपाचो धंदोय गिमांत व्हड प्रमाणांत चलता. दर्यावेळेर माडाचो सोरो काडपाचो धंदो नेटान चलता. म्हशी-गायेच्या दूदाचो धंदो, कुकडां-दुकरां पोसप, बोकडां पोसप अशें ल्हान धंदे हांगा चलतात.

आमोणें-खोतिगांव वाठारांत सरकारान बराचे उत्पादन काडलां. खराचो दीख काडून खर तयार करपाचो उद्येग थळाव्या लोकांक फायद्याचो थारला. लांकूडकाम उद्येग, सरकारी केंद्र, तामणें (लोलयें) हांगा चलता. पैंगीण हांगा काथ्याकाम, काजूबियांचे म्होवलें, नुस्तें तिगोवपी झेलाच्यो फॅक्टरी हे उद्येग चलतात. श्रीस्थळ वाठारांत लघुउद्येग वसाहत चलता. हांगाची सगळी येरादारी रस्त्यां वयल्यान जाता.

लोकनृत्यांनी ह्या म्हाला कलेचें दायज समृद्ध केलां. 'धी पैंगीण मल्टीपर्पज असोसिएशन'- पैंगीण, 'कोमरपंत संघ काणकोण', 'गोपाळ कृष्ण मंडळ'- पैंगीण, 'मल्लिकार्जून सेवक भजनी मंडळ' आनी 'लोककलासंघ'- श्रीस्थळ, निराकार विद्यालय माजी विद्यार्थी संघटना'- माशें कलेच्या मळार बरोच मोलादीक वावर करतात. खेळाच्या मळार

'मल्टीपर्पज असोसिएशन' ही संस्था बरोच वावर करता. श्रद्धानंद विद्यालय हायस्कूल-पैंगीण खेळामळार नांवाजिल्ले आसा. गीत-संगीताच्या मळार पं. गोविंदराव अग्नी, अंजनीबाय लोलयेंकार, आशालता वाबगांवकार साहित्य-इतिहास-संशोधनाच्या मळार प्रा. स. शं. देसाय आनी डॉ. वि. बा. प्रभुदेसाय हांचो वावर तोखणायेचो आसा.¹⁶ मल्लिकार्जुन देवस्थान, श्री संस्थान पर्तगाळचो मठ आनी थंयचो वड, खोलगडचो (काबु-द-राम) किल्लो, खोतिगांवचें अभयारण्य, परशुराम पंचग्राम पैंगीण, निराकार माशें; दामोदर केशव-लोलयें, ग्रामदेव लक्ष्मीनारायण खोल, लाखणेश्वर मुडकूड आनी मुडचेळी, निराकार देळें खालवडे, आदिनाथ- किंदळें, मल्लिकार्जुन, अर्वें, आगोंदो-आगोंद, मोहिनीदेवी सादोळशें हीं हिंदु देवस्थानां तशेंच सेंट तेरेझा- चावडी, सेंट फ्रांसिस्क- भाटपाल, सेंट अँनीस आगोंद, सेंट रोझरी सादोळशें, सेंट अँथनी-गालजीबाग, सेंट सेबेस्त्यांव- लोलयें ह्यो इगर्जी आसात.

काणकोणच्या गिरेस्त परंपरेची आनी कर्तुबी वावरांची खाशेली नोंद घेतले बगर मुखार वचूंकच मेळना. मागीर ती लोकसंगीत, लोकनाट्य, लोकनाचाची सर्त जावं, महोत्सवांतलो सहभाग जावं. लोकपंगडांचे गोंया भायलें तेचपरी देशा भायलें सादरीकरण जावं वा लोकवेदाच्या संकलन संशोधनाचो वावर जावं, काणकोण ह्या मळार आरंभा सावनूच वयले सुवातेर रावला. महोत्सव सर्तीचोच विचार केलो जाल्यार कला अकादमीन 1976 वर्सा पणजे घडोवन हाडिल्ल्या पयल्याच राज्य पांवड्या वयल्या लोककला महोत्सवांत काणकोणान जोडिल्लें जैत इतलें घसघशीत आशिल्लें की तांकां 'इतिहासीक जैत' ह्याच नांवान पाचारचें पडटा!

लोकनाच विभागांत तोण्यामेळ, गोफा खातीर पयलें इनाम 'कोमरपंत संघ काणकोण', लोकनाच विभागांत गोफखातीर दुसरें इनाम 'संस्कृती समिती, माशें, लोकनाच विभागांत संकासुर काल्याखातीर दुसरें इनाम 'श्री मल्लिकार्जुन स्फुर्ती स्पोर्ट्स क्लव, श्रीस्थळ, लोकसंगीत विभागांत मुंवारीवादना खातीर पयलें इनाम 'टी पैंगीण मल्टिपर्पज असोसिएशन, पैंगीण, लोकनाचांत धालो खातीर उमेद दिवपी इनाम काणकोण तरुण मंडळ, पैंगीण, लोकनाचांत तालगडी खातीर उमेद दिवपी इनाम 'लोककला मंडळ, नुयें (श्रीस्थळ), जैताची ही वळेरी म्हणल्यार काणकोणचे लोक कलेच्या गिरेस्त दायजाक वाठारांतल्या तरणाट्यांची मेळिल्ली कश्टाची आनी कुशळटायेची जोड, तांचे गोड फळ.

• खोतिगांव वाठाराची गिरेस्तकाय

गोंयच्या पुराय दक्षिणे कडलो म्हल काणकोण सैमान नटिल्लो सह्याद्रिन कुशीक घेतिल्लो आनी दर्यान वेंगायिल्लो ओडलायणो भूप्रदेश करमल घाटान काणकोणाक जसो किदें बाकीचे गोंयापसून कुशीनूच दवरलो आनी काणकोण जाणकोण अशी स्थिती निर्माण जाली. काणकोणांतले कुसकें, नडकें, येडा, बड्डें, तुडल ह्या सारके गांव तर वसान बाकिच्या कडसून कुशीक उरलें तांचे संबंदी विनोदान अशेंय म्हणटात. पुर्तुगेजांनी इतलीं वर्सां राज्य केलें पूण तांकां हे गांव आसात म्हण निमाणें मेरेन खबर लेगीत नासलें. ह्या गांवच्या लोकांक पुर्तुगेज येवन इतलीं वर्सां राज्य करून गेले म्हण केन्ना कळ्ळें ना. मागीर ह्या गांवांतले लोकउत्सव, लोकगितां लोकनाट्यां, लोकनाच तांची रावपाची पद्दत खाणां - जेवणां, भेस आनी कितल्योश्योच गजाली बाकीच्या मेरेन पावल्यो ना जाल्यार अजाप कसलें.

खोतिगांव म्हणल्यार वेळीप/ गांवकार हांचोच वाठार. हांवें खोतिगांव एक अभ्यास हो सोद प्रकल्प घेतला हें हांवें म्हज्या इश्टाक म्हणलें. तो म्हणपाक लागलो, खोतिगावांत कितें आसा शिकपासारकें? तेन्ना हांवें ताका सांगलें, खोतिगावांत कितें ना शिकपा सारकें, हें आमी समजून घेवपाक जाय. अशें सांगून हांवें ताका देखी सयत पटोवन दिले. इतल्या व्हड गोंयचें चार अभयारण्यां पयकीं एक अभयारण्य खोतिगांवांतूच आसा. ताची पुराय म्हायती बढीराजाचे अंशज गोंयचे मूळ संस्कृतीचे दायज चलयत घेवन आयिल्ले कुणबी वेळीप हांची वेगळेच तरेन नटिल्ली संस्कृताय तांची रावपाची पद्दत. वेगळेंच तरेच्या वंश परंपरेंतल्यान आयिल्ल्यो रूढी चाली. आदिवासी पद्दतीची जीण. न्हेसणाची पद्दत, गांवठी वखदां , देव-देवस्पणां. लोककला तातूंत कला कृती आनी कितलेशेंच हें सगळें इश्ट, मन लावन हांव सांगता तें आयकतालो आनी ताणें खरेपणान हयकाराची तकली हालयली आनी उत्स्फूर्तपणान म्हणलें खोतिगांवांत कितें ना शिकपा सारके.

गोंय भारतीय संघराज्यांतले 25वें घटक राज्य. क्षेत्रफळ 3702 चौ. कि. मी. भारताचे दक्षिणे वटेन आशिल्ल्या अस्तंत दर्यादेगे वयल्या ह्या सुपुल्ल्या राज्याचे उत्तरे वटेन महाराष्ट्र दक्षीण आनी उदेंते वटेन कर्नाटक आनी अस्तंते वटेन अरबी दर्या आसा. 1961त पुर्तुगेजांच्या शेकातळांतल्यान गोंय मुक्त जालें 30 मे 1987 दिसा गोंय एक घटकराज्य जालें. संघाक भुगोलीक नदरेन गोंय वा गोवा ह्या नांवान वळखतल्या वाठाराक पयलीं 'गोमन्तक' अशें म्हणटाले. गोंय हे भारताचें सगळ्यांत ल्हान राज्य.

परशुरामान बाण मारून सुपाच्या आकाराचो वाठार निर्मिलो अशी एक आख्यायिका आसा. हे आख्यायिकेच्या आदारान 'गो' म्हणल्यार बाण 'मा' म्हणल्यार मार. जंय त्या बाणाचो अंत जाला तो 'गोमांत' आनी ताका लायिल्लें 'क' हें तोखणायेचें अक्षर, अशी गोमान्तक ह्या शब्दाची रचणूक जाली अशें कांय जाण सांगतात आनी हाका लागून गोमन्तकाक 'परशुराम क्षेत्र' अशेंय म्हणटात.¹⁷

सगळ्या कोंकणांतलो फक्त गोंयचोच वाठार गोरवां पोसपाचे नदरेन बरो आशिल्ल्यान आर्यांनी ह्या वाठाराक 'गोमन्त' अशें नांव दिल्लें आसुंये, अशें शणै गोंयबाब हांचे मत आसा. गोमन्तक हाका 'गोंय' वा 'गोवा' अशेंय म्हणटात. 'गोवा' हे 'गोमन्तक' ह्या उतराचें अपभ्रंश रूप जावन आसा. दक्षीण भारताच्या दयदिगांच्या वाठाराचें 'अपरान्त' हें एक नांव. ह्या वाठारांत आदले मुस्तीतल्या गोंयच्या प्रदेशाचो आस्पाव जाल्यान गोंयाक 'अपरान्त' अशेंय म्हणटाले. गोंय हें एक भारतभुंयेवेलें सैमान नटिल्लें राज्य. सांस्कृतीक दृश्टीन परिपूर्ण असो हो वांटो. ही देवदेवतांची पूशपभूंय, परशुराम भूंय म्हूण गोंयाक चड व्हडपण मेळटा. ह्याच गोंयच्या दक्षिणे कडलो म्हाल काणकोण. काणकोणांतलो पैंगीण हो इल्लोसो गांव गोंयच्या भुंयेक तारपी श्री परशुरामाचे गोंयांतले एकच देवळाक लोक खाशेले नदरेन पळयतात.

खोतिगांव वाठार (गांव) हो दोंगर दोगुल्ल्यांनी भरला. पुराय सरभोंवतणी हांगा रूख दिसतात. तातूंत खूब तरेचे रूख हांगा दिसतात. गावठी वखदां तयार करपा खातीर वखदावळीचीं मुळां लागपी रोंपां रूख खूब आसात. गांवागांवांत ल्हान ल्हान वझरे आसात. खातिगांवचे लोक हे चडशें वझऱ्यांचेच उदक पितात. थंय बांयो खूब उण्यो आसात. जनावरां तशेंच कितलेशेच तरेचीं सवणी ह्या वाठारांत पळोवंक मेळटात. दोंगरांनी रावपी कश्टकरी समाज वेळीप/कुणबी हांचीं घरां आसात. खोतिगांवच्या सगळ्या वाठारांनी हे लोक शिंपडल्यांत. काणकोणांतल्या सात पंचायती भितल्ली खोतिगांव ही एक पंचायत अवे हांगा आसा.

कांय जाणांच्या मतां प्रमाण ह्या गांवांत शेतां –भाटां चड प्रमाणांत करता. कारण हो वाठार जंगलांनी भरिल्लो आसा. ताका लागून खेत्यगांव, खेतीगांव अशें म्हणत खोतिगांव अशें रूप जाला आसुंये असोय म्हणपाचो अदमास आमकां पळोवपाक मेळटा. खोतिगांव हें नांव कशें पडलें हाचो लेखी पुरावो खंयच ना. जण एकलो आपली अशी व्याख्या दिता. म्हज्या मताप्रमाण घडये हांगा खोत आडनांवाचे लोक आसले. ह्या

लोकांक हेर गांवचो लोक खोत म्हण वळखताले. हे खोत आडनांव उपरांत खोतगांव, खोतिगांव अशें जाला जावंक जाय.

2.2 : खोतिगांव वाठारांतलो कुणबी समाज

कुणबी जात महाराष्ट्रात तशेंच नगपूरासावन दक्षीण गोंया कारवारा म्हणल्यार आसा आनी तातूंत अश्यो भितर कितल्योश्योच पोटजाती आसात. पश्चिम महाराष्ट्रांतल्या कुणब्यांक मराठा कुणबी आनी कोंकणी कुणबी ह्यो दोन मुख्य पोटजाती आसात.¹⁸ पुराय कोंकणात ही कोंकणी कुणब्यांची जात मेळटा आनी गोंयाकूय आसा. कोंकणी कुणब्यांक 'वेळीप' नांवाची एक पोटजात आसा, जी फकत काणकोण आनी केपें ह्या दोन तालुक्यांत मेळटा. जे कुणबी घरां देवस्थान पुजा-अर्चना करतात, तांची ती पोटजात जाल्ली आसा. काणकोणच्या मल्लिकार्जून ह्या मराठ्यांच्या देवस्थानांत आठ म्हयने देवाक पुजपाचें काम द्रविड भट करतात. तर चार म्हयने हें काम गांवचो वेळीप करता. प्राचीन काळार केन्ना तरी रानांत गोरवां घेवन गेल्ले कडेन एका कुणब्यांक मल्लिकार्जून देवाचे लिंग मेळ्ळें, म्हण देवाक पुजपाचें काम तांच्या घरण्यांक सोपयिल्लें, अशें लोककाणयांनी सांगला. देवस्थान शिवाय कुणब्यांच्या कुलपुरूशांच्या पुजा-अर्चनेचें काम कांय घरांनी करपाक लागली. आनी मागीर पुजारी वृत्ती मानून घेतल्या कारणान कुणब्यांची वेळीप ही पोटजात जाली.

वेळीप ही कुणब्यांची पोटजात नासून, ते देवपूजेची वृत्ती मानून घेतिल्ल्या कुणब्यांचे आडनांव आसा, अशें काणकोणच्या थळाव्या भटां कडल्यान आयकूंक मेळटा. पूण कोंकणांत वा गोंयांत सगळ्या कडेन आशिल्ल्या कुणबी वा कुंळबी वा कुळवाडी ह्या जातींत ज्यो चाली - रिती आसता त्योच वेळीपांत आसा पूण कांय बाबतींत फरक आसा अशेंय दिसून येता. लोकसंस्कृतायेंत शारांतल्या भागांत खूब तरेच्या प्रवृत्तीचें, वेगवेगळ्या जाती धर्माचें आनी प्रदेशांतले लोक एकठांय येतात. काम ,अभ्यास, धंदो अशा कारणां खातीर गांवांतले तशेंच दुसऱ्या प्रदेशांतले लोक येतात. हो लोक येतना आपली संस्कृताय, चितपाची, रावपाची पद्दत सगळे वांगडा घेवन येता. थंयच्या आदिवासीचे सगळे जिवन एक. तशेंच ते थंयच स्थापन जातात, अशें लोकसंस्कृतायेंत म्हणता आसतना वंश वेगळ्या भावविश्वात व्यथीत जाता. जाती, धर्म, सैम, हांचेर अशी लोकांची जगपाची पद्दत हांगां आसा.

समाजांत आशिल्ल्यो वेगवेगळ्यो विधी म्हणल्यार संस्कृताय वंशजात, जमात, धर्म भाशा, सैम वाठार, श्रद्धा, परंपरा, रूढी, विश्वास, भ्रम, विधी, दैवत संकल्पना, पूजा पद्दत, कलात्मक आविश्कार, अमावनी शक्तीचेर भंय आनी अतीमानवी शक्तीचेर मोग, हें सगळें काणयों एकठांय करून संस्कृतायेंत दाखयतात पूण सांगपाक विचार व्यक्त जाता. सगळे बदल्ले म्हूण संस्कृताय बदलना. गोंयांत लोकसंस्कृताये कडेन विवीद सांस्कृतीक परंपरेचो प्रभाव आशिल्लो दिसता. आदिवासींनी स्वतः कडेन सांबाळिल्ली कोंकण संस्कृताय, दक्षिणे कडची राजवट, उत्तरे कडची राजवट, उरिल्ल्या प्रदेशांतल्यान हांगा येवन समाजांत पसरिल्ले लोक, आमच्या गोंयाक अश्या खूब तरेच्या संस्कृतायेचो प्रभाव आसा. ह्या आमच्या गोंयांत संस्कृतीक विभाग उत्पन्न येता. सगळ्या विभागांत स्वतंत्र संस्कृतीक स्वरूप आसा. कुणबी समाज हो शिकार करून आपलें पोट भरपी लोक जावन आसात. कुणबी समाजाचे लोक तीन कडेन मेळटा. काणकोण, केपें आनी सांगें. कुणबी समाजाचे लोक भोंवणी करतात आनी ते लोक रानांनी वा दोंगरांनी रावतात. ही जात गोंयांत पयली सावन आसा.

‘मलकजण’ म्हळ्यार मल्लिकार्जून देव “हो कुणबी जमातीचो पयलो देव” जावन आसा आनी तो गोंयांतलो एकूण एक मालकाजणाचें स्थान मूळ गांवडोंगरी अशें मानलां. काणकोण, केपें आनी सांगें ह्या तीन तालुक्यांत मुखेलानी दोंगर भागांनी हे लोक रावतात. सैमाचे संस्कृतायेचो तो जनक आसा तो परिसर सांबाळून दवरप हे कुणबीचें कार्य जावन आसा.¹⁹ शिकार हो तांचो जीवनधर्म जावन आसा. पूण थंयचे नेम वा कायद्याचे तो पालन करता. शेतां सावन जे मेळटा ते तो खाता. तातूंत मसालो, तेल असले कांयच जेवणाक तितलें वापर करनात. झाड, वखदी झाडांचे संघटण सांबाळून दवरपाची पद्दत कुणबी जिणेंतलें उत्सव, सण, परब, अश्या सगळ्या कार्यांतल्यान तांचो सैमाचेर आशिल्लो मोग दिश्टी पडटा. रूची, चव, हांचो विचार करिनासतना, ताका म्हत्व दिनासतना, पोटभर खावन, गीतां म्हणून, भरपूर कश्ट घेवपाची ही कुणबी जीवनाची पद्दत जावन आसा.

कुणबी समाजांतल्या लोकांची न्हेसवण लेगीत खूब सुंदर. बायलां देटली न्हेसतात आनी काचेची काकणां तुटत म्हूण ते धातिची काकणां घालतात. गळ्यांत तेमी गळसरी घालतात वा काळ्या पिड्डुकांची आनी खुब रंगाची माळो घालतात. जाल्यार दादले दाट्ट कपडो घेवन लगोटी मारतात आनी उरिल्लो कपडो कमरेक गुंठलावन दवरतात. जर बायलान माथ्याक आबोली माळून, बरे भशेन न्हेसून तयार जालो की तांचो कालो वा सण आसा अशें आमी समजुपाक शकतात. कुणबी लोकांची घरां दोंगरार

आसात. थंय थोडो जागो सपाट करून हीं घरां बांदिल्ली आसता. मुखार व्हडलें आंगण आसता ताका शेण सारयिल्लें आसता. कुणबी लोकांचो बुदवंत आसता ताचेर सगळ्या गांवच्या लोकांचे राखण करपाची जापसालदारकी आसता. बुदवंताच्या सांगण्या पयलीं ते लोक कांयच करनात. मुखेल म्हणल्यार कुणबी लोकांची मूळ भास ही कोंकणी आसा.

कुणबी लोक मातये पसून खूब तरेच्यो वस्तू तयार करतात. कुणबी समाजांत शिगमो, धिल्लो वा धालो ह्या लोकोत्सवाचे विधी. तरंगा हे देवाचे म्हत्वाचे कारण आसा. ह्या समाजात दादल्यांनी तरंगा नाचोवपाचे आनी बायलांनी दिवजां पेटोवपाची रीत आसा. कुणबी लोकांची जिणे पद्दत आमकां हेरां परस वेगळी आशिल्ली पळोवपाक मेळटा. तांचे जिणें सण - परबांक चड म्हत्व आशिल्ल्याचें पळोवपाक मेळटा. परबे दिसा शेतांत वा रानांत काम करपाचे वा शिकारेक वचपाचे ते टाळटात. त्या दिसा उत्सवाचें दीस आशिल्ल्यान हो समाज मुक्तपणान उत्सव व्हड भावार्थान आनी खोशयेन मनयतात. सगळे गांवचे लोक वा समाज एखठांय येवन सण वा परब मनयतना आमकां दिश्टी पडटा. संवसार पाडवो, आसडी पूनव, गुडल्या परब, नयां परब, गोरवां परब आनी दरेक सण ते मनयतात. तशेंच ह्या समाजाच्या खाणां - जेवणांनी लेगीत आमकां वेगळेपण दिश्टी पडटा. तांची जेवण रांदपाची पद्दत लेगीत आगळीच. तांच्या जेवणाक चड अशें तेल वापरनात. जाल्यार सय आनी उदक घालून भाजी शिजयतात. तांची जेवण करपाची पद्दत पळयल्यार आनी घरगुती पौश्टीक जेवणाक लागून तांची भलायकी लेगीत बरी उरता.

कुणबी समाजात समज तांचो देव एक आसा जाल्यार तांचें लग्न त्या गांवांत जायना कारण जाण्टी म्हणटात की ती तांची भाव - भयणां लागतात. तशेंच वेळीप वा गांवकार आपली जात सोडून दुसऱ्या जातीचे चली/चल्या कडेन लग्न जावपाक दिनात. आनी जरी तर जाती भायर वचून लग्न जाले जाल्यार तांकां तांच्या गांवांतल्यान भायर काडटात. आनी उपरांत त्या चल्याक वा दादल्याक तांच्या देवाचें कांयच कार्य करपाक मेळना. काणकोणां कांय चाली रिती आसात. त्यो म्हणल्यार देवा खातीर वा तांच्या धर्माक लागून भोंवणी करप. ह्या वेळार तांकां जे जनावर मेळटा ताचे काळीज भाजून देवाक दिवप. हें पयलीं सावन चलत आयला आनी तें आतांय करतात.

येडा हो गांव गावडोंगरी सावन पंधरा कि.मी चेर आसा. लोकांचो मूळ देव हो पेडणें तालुक्यांत आसा. ताचेर कांय आख्यायिका आसा. देखीक, एक कुणबी आपले पोट भरपा खातीर पेडण्यां सावन भायर सरलो. ताणें आपल्या वांगडा देव म्हणून एक

फातर, आनी गोण्या पिठाची भाकरी तशेंच आनी कांय वस्तू घेवन आयलो. खूब कडेन भोंविल्ल्यान तो थकलो आनी एके सुवातेर मात्सो आड पडलो. तेन्ना ताका न्हीद लागली. हे वेळार सपनांत ताका एक देवीन दर्शन दिवन तिणें ताका तेच सुवातेर रावन आपली सेवा कर अशें सांगलें. न्हिदेंतल्यान जाग आयल्या उपरांत तो त्या सपना कडेन आडनदर करून वचपा खातीर उठलो, आनी देव आसा ती कायल घेवपाक गेलो पूण ती कायल कशींच ते सुवाते वयल्यान हालना जाली. मागीर तो रानांत गेलो तेन्ना ताका दाडपुश्ट हे देऊळ दिसलें. हो मनीस राती वेळार बड्डे ह्या शणात गांवांत वचून रावलो. सकाळी फुडे येवन पळयल्यार ज्या जांबळे कडेन ताणें ती कायल दवरिल्ली तातूंत फातर थंयच उरलो. तेन्ना सावन ताका सारका पुरीस अशें म्हणपाल लागले.

गांवचे हें मुखेल देऊळ आशिल्ल्या कारणान वाड्या वयलें सगळें देवस्पण ह्या देवळा पसून सुरवात जाता. यडत यडत तो दादलो थंय आयलो. (कुणबी भाशेंत यडत म्हळ्यार भोंवप) पेडण्यां सावन तो थंय आयिल्लो. म्हणून त्या गांवचें नांव येडा अशें पडलें. तशेंच कुस्के ह्या गांवचो लोक आपलो देव घेवन रानांनी आपल्या सुरक्षीत जाग्यार वतालो तेन्ना तातूंतल्या एकल्यान उदक पिवपा खातीर एका बायचे कडेन आपलो देव सकयल जमनीर दवरून गेलो. उदक पिवन येतगीर देव उकलपाचो यत्न केल्यार तो कसोच हालना. त्या दिसा सावन कुस्के लोकांनी थंयच देऊळ बांदलें. कुणबी हे रानांत कित्याक रावतात ताची एक आख्यायिका आसा. अशें म्हणटात की कुणब्याक विचारील्यार तेंका दुकासण जाय रूकासण ? दुकासण म्हळ्यार दुःख , आनी रूकासाण म्हळ्यार झाड. दुख नाका म्हण तांणी रूकासण मागलें. ताका लागून तांकां रानांत झाडाचे मदी वच्चे पडले, अशें म्हणटात.

गांवचे रक्षण करपाक देव – देवत लाभले तशेंच गांवचो बऱ्यो – वायट गजालीं कडेन लक्ष दवरपा खातीर, लोकांच्या बऱ्या – वायट घडणुकांचो सांबाळ करपाक वा गांवाक कसलेंच संकश्ट येवंक नाका म्हण त्या देवाची पुजा करपाक बुदवंत सांगताले. बुदवंत जेन्ना खंयचेंय काम सांगताले त्या वेळार ते करपाची जबाबदारी वेळीप हाका दिल्ले. बुदवंतपण हे बापाय कडल्यान चल्या कडेन वता. गांवांत कसलें काम करपाचें आसल्यार सगळे वांगडा येवन तें काम करून घेवचें पडटा. गोंयांतले आदिवासी वंश हे गोंयांतले आदिवासी प्रोटो ऑस्ट्रालॉयड ह्या वंशाचे जावन आसा. ह्या लोकांक भारतांत गोंड, मंड, नाग, संताळ, मुंडा हे भुमीज गदर ह्या नांवान वळखतात. हांकां सगळ्यांक कोलार वा कोल जमात म्हणूनय वळखतात. ह्या कोल जमातीचे लोक वेगवेगळ्या जाग्यार

रावपाक लागले तेन्ना तांकां हवामान, वातावरण एक सारके मेळ्ळे ना म्हूण तांची जगपाची पद्दत बदल्ली. तांची खावपाची पद्दत लेगीत बदल्ली.

आयज हेर समाजा वांगडा कुणबी समाजान आपलें अस्तित्व सांबाळून दवरला. गोंय ह्या सुपुल्ल्या राज्यांत पुराय 12 म्हाल आसात. उत्तरे कडेन तोंकार पेडणें, बार्देस, तिसवाडी, दिवचल, सत्तरी आनी दक्षिणे वटेन तोंकार कोणकोण उपरांत फोंडें, मुरगांव, साश्ट, केपें, सांगें, धारबांदोडें. गोंयांत सगळे 40 मतदारसंघ आसात. तातूंतले दोन काणकोणांतले सगळ्या म्हालां पसून करमल घाटान काणकोणाक पयस दवरिल्ल्या वरी दिसता. जरी काणकोणाक करमल घाटान पयस दवरला तरीय लेगीत काणकोणच्या पुता-धुवांनी आपले भुंयेचें नांव संवसारभर कोनशांनी पावयला. संवसाराच्या खूबश्या देशांनी काणकोणकार शिंपडल्यांत.

● कुटूंब परंपरा

खोतिगांव लोकांच्या कुटूंबांत चडांतचड 20 लोक आनी कमीत कमी चार वा पांच लोक आसात. हो आंकडो आतांचो. पूण तांच्या आदल्या म्हणल्यार खूब वर्सा फाटी कुटूंबाची जी पद्दत आशिल्ली ती 'एकत्र कुटूंब पद्दत' (JOINT FAMILY). पयली खोतिगांवच्या एका एका घरांत 80 लोक रावताले. आतां तीच कुटूंबां शिपडून वेगवेगळे कडेन घरां बांदून रावतात. पूण खंयच्याय सण परबे वेळार सगळी बायल भुरगीं एकठांय येतात आनी आपले सण, परब उमेदीन मनयतात.

दरेक वाड्यार 30 ते 40 घरां आसात. पयलीं खंय दरेक वाड्यार एकूच घर आशिल्ले. उपरांत पिळगे पिळगे कडल्यान पिळगी वाडत गेली. आनी कुटूंबांतल्या मनशांचो आंकडोय वाडत गेलो. हाचे वयल्यान अशें दिसता की वाड्या वयले सगळे लोक एकमेकांचे दायजी जे एकूच कुटूंबाचे आसात. तांच्या दरेक वाड्या वयल्या लोकांची 'गरवय' वेगळी, खंयच्याय सण, परबे वेळार ते एकठांय येतात. तांची लग्नां वाड्या वाड्या भितर करपाक मेळना. समज जर लग्न जातलो जाल्यार दोगूय व्हकल न्हवरो दोन वाड्यावयली आसपाक जाय.

रासवळ कुटूंब पद्दत अजून बरे तेरेन चलिल्ली दिसता. कुटूंब नियोजनाच्यो सरकारी पद्दती मानल्याच अशें ना. एका एका घरांत उण्यांत उणे 15 तरी घर वांगडी मेळटले. लग्न जावन कुडी कुडींच्यो वण्टी जरी दिसल्यो तरी जेवप खावप रासवळ

पद्दतीनूच चल्ला. तांकां कुटूंबांतलो एक जाण्टेलो / वा जाण्टी मुखेली आसता. तांकां मान दिवप हें सगल्यांचें कर्तव्य. खंयच्याय घरचे म्हत्वाचे निर्णय हें तांचेरूच पातयेवन आसता.

● खोतीगांवच्या लोकांचें न्हेसण

एक काळ असो आशिल्लो तेन्ना हे लोक खरेंच आदीवासी जीण जगताले. सुधारित लोकांकडेन तांचो संपर्क नाशिल्ल्यान लोक अडाणी ,अशिक्षित आशील्ल्यान भायल्या लोकांकडेन तोचो संपर्क नाशिल्लो. देखून तांचेभीतर सुधारीत बदल घडनासले. खोतीगांव वाठारांतले लोक म्हणल्यार कुणबी. तांगेली रावपाची पद्धत कपडे न्हेसपाची तरा, सांस्कृतीक रिती रिवाज चड करून आदीवासी पद्धतीचें जावन आसा. आयज खंयतरी उपरांतचे नवीन बदल जो आधुनिक प्रभाव जीणेचर उणेप्रमाणीत खास करून ४०-५० चे घरातले लोक अशें आसात. ते नोकरेखातीर शारान वचून रावता.

हे जमातींचे दादले आनी बायलो कांय वर्णांचे मध्यम उंचायेचे सशक्त अशे आसतात. दादले कंबराक दोर (मूंज) जी काश्टी मारपाखातीर बादतात ताकाच पानाची पोती (पानाच बटनो) ते मुजीक खोवयतात. ते काश्टी मारतात आनी पायांत जोते घालीनात. घातलेच जाल्यार चामंड्याचे घालतात. आदी खंय कुंब्या सालीचे ते जानें घालताले ,हाली (90 वर्सा - फाटरी) लेगीत जाण्टेले असली जोती घालताले. कंबराक आकडी आकडेव चकचकीत धार आशिल्ली कोयती पान खावपाचे -सामान आसताले. कंबरावेल्या आकडेक मात धारेची, कोयती अडकयोल्ली आसता. आकडेक बरे वाजपी घुंगरू आनी पायांक कोट तोपल्यार काडपाची शस्त्रा तोचेसारख्या हत्तीसारख्या मदमस्त चलपीत आनी व्हडा नेटान चलतना आकडेच्या अंतराचो आवाज संगीताचो नाद आसता.

आता मात अशे मनीस शास्त्राक लेगीत ना, खावपाचे पानाचे बोटयांत बारीक-बारीक पैशाच्या नोटाची बारीक- बारीक पूडी कुरून तातूंत ते पैसे दवरताले. कंबराक एक तुवालो गुठलायल्लो आसतालो. तोच काडून सोडोवन खांद्यार उडयतात देह उगडोच फक्त एक काश्टी मारताले. खंय पयस वतना कालसाव घालतात. केस बारीक बारीक गोल ताकले वैरच मात्जो गोलाकार दवरताले त्या गोलाकारी भीतर एक शेंडी अबो ताचो सेत आसतालो. चंद करून आढली पडगी ५०-६० वलीचे लोक आसात तेच

अशे करतात. आताची नवी पिळगी खास करून शिक्षणा निमतान गांव सोडून भायर गेल्ले नवी पिळगी जाता तितली आधुनिक जायन आसा परंपरेचो प्रभाव ताचेर इल्लो उणो दिसता.

बायलांचे व्यक्तिमत्व वेगळेंच तांचो भेस 'देटली. कापड कमराभोवतणी गुठलावन कापडाची तोकांच्या देगेकडेन गाठ मारतात. न्हेसतात ते कपड्यांचे रंग झडक मोठे चौकोनाची वा चकचकीत देग आशिल्ली नववारी कापड न्हंय तर खान उक्ते दवरल्या पद्धतीन न्हेसता. ती कास मारून न्हेसना. कुब्या वायनांचे साड्यांचे रंग भडकान करून तांबडे, मातये रंग जॉबडे, भगवे, हकडवे आजतात देविली हे साडी प्रकाराचेर पयली ह्यो बायलो पोलको (Calevse) घालत नाशिल्ल्यो, पूण १९४० सालांत पोर्तुगीज सरकारान हुकमाखाला पोलको पालप सक्तीचे केलें आनी भायर सुरतना खंयच वतना घालपाक लागली. हातांत आलीमान चितर वा कसल्याय धातूची काणी वापरतात कानांत घालताली. हेचप्रमाण पायांच्या बोटाक वेडे, तशेंच केसांत रानवटीं चाफी, केंतकां हीं वासाची फूलां माळिल्ले आसताली आनी ताचो वास भोवतणी येतालो ह्या फुलांचो वापर फक्त सवाशीणीं बायलोच करताल्यो.

1.3 : कुणबी समाजांतले खाशेले उत्सव

● खोतिगांवचो परंपरीक शिगमोत्सव

शिगमो हो एक गोंयचो परंपरीक उत्सव. शिगम्याच्या तालारा पुराय गोंय नाचून उट्टा. गोंयांत मुखेलपणान दोन तरेचे शिगमें जाता. मांडवी न्हयेंत उत्तरेक व्हडलो शिगमो आनी आलतडी म्हणल्यार दक्षिणेक धाकटो शिगमो मनयतात. फाल्गून शुद्ध नमीक धाकट्या शिगम्याची सुरवात जाता आनी पुनव जाल्या उपरांत धाकटो शिगमो सोंपता. उपरांत पुनवेक व्हडलो शिगमो सुरू जाता आनी पंचमीक वा नमीक सोंपता. व्हडलो शिगमो कांय कडेन गुडी पाडव्या मेरेन चलता. केन्नाय गुलाल होळीच्या पुनवे सावन जाता. तें सगळेंच दीस मजेन आनंदान मनोवपाचें. दिसभर कांयच आसना पूण सांजेवेळ जले बरोबर धामधूम सुरू जाता आनी रातची सोंपता. रोखडोच येवपी वसंत रूतूक येवकार दिवपी उत्सव म्हणल्यार शिगमो. शिगम्याच्या मांडार नमन घालून धाकलो शिगमो सुरू जाता.

त्या दिसा पुराय वाड्यावयले गडे गावच्या मांडार जमतात. धोल, ताशे, गाराणें, घालून मांडावयल्या मेळ भायर काडटात. भक्ती भावना मांड देवतेक नाल्ल दवरून गाराणें घालता. गावच्या मांडार रावन उत्सव बरें तरेन जावचो म्हूण मागणें मागतात धोल ताशे वाजोवन नाचतात गायतात. सुरवातेक मांडार व्हडली दिवली पेटयतात लाकडाच्या सुंदर नक्षी केल्ल्या उब्या खुंट्यार पांच वातीचे पितळेचे मोल आसता. तांच्यो पांचूय वाती पेटयतात आनी ते ज्योतीक (उजवाडाक) गवाय दवरून पदां म्हणतात ताका 'जोत' म्हणटात . देवळा मुखार आनी गांवच्या कांय थारावीक घरांमुखार ही जोत म्हणटात. जोत फक्त कांसाळ्याच्या लयीचेर म्हणटात. बाकीचीं वाद्यां वाजयना. एक घर करून दुसऱ्या घरा कडेन वतात धोल,ताशे , कासाळें वाजता वांगडा कानो शिंग वा वाको आवाज दिता.धोल तासो कासाळें ही वाद्यां धाकल्या शिगम्याची. व्हडल्या शिगम्याक नगारो,घुमटां,जघांटा,अशी वाद्यां आसतात.शिगम्याच्या मेळांत एक नाच नाट्य छटा तालगडी, गोफ, तोणयामेळ, घोडे मोडणी जागर,रणमाले, रोमट अशें लोककला प्रकार आसता.

● मनशाचें मातयेचें कडेन नातें दाखोवपी 'धिल्लो'

आदिवासी समाज हो मातयेकडेन आनी पर्यावरणाकडेन खूब लागींचो आसा. तांच्यो चडश्यो परबो आनी सण मातयेकडेन लागींचो संबंद आसा ,सण आनी परबो मनयतात तातूंत भितर रानाचें, मातयेचें, जनावरांचें आनी दोंगराचे संबंद येता. तातूंतली धिल्याची पुजा करप म्हळ्यारूच जमनीची एकवटेन पुजा करप. ती जमीन आमकां जल्मा पासून मरणां धडेर म्हळ्यार उपयोगाक पडटा. धिल्याची सुरवात ही ऑक्टोबराच्या म्हयन्यांत सरस्वती पुजपाच्या दिसा सांजेच्या वेळार धिल्लो पूजता कार्तीका पुजप म्हळ्यार धिल्लो .चवथी दिसांनी गणपती पुजता तसो धिल्लो म्हण कार्तीका पुजता दादले जशें शिगम्याक व्हड उमेदीन नाचता, खेळटा तशेंच धिल्ल्या दिसांनी बायलो मांडार वचून खेळटा.

गावचें पांच जाण मानेलयांनी रोवणीची माती काडटात एक एकल्या मानेल्यान पांच-पांच फावट खोणन माती काडप आनी ती माती आळवाच्या पानार घालून पांच जण मानेली त्या पानाक धरून हाडटा आनी रगड्याक ती माती घालून तातूंत थोडें उदक घालून वाटप ,मागीर धिल्ल्याची मुर्ती करता आनी ती पाटाचेर दवरून पांच जण मानेली ताका धरून हाडटा आनी आकरी भाकरी धिल्ल्या तुजी चाकरी अशें गाणें म्हणटा ताच्या

जाग्यार दवरता. त्या धिल्ल्याक रोवजांच्या फुलांनी सजवून ताका भुतांव फुलांसाखो करता. हळडुव्या रंगाची फुलां ताच्या मुखार दवरता कांय गांवचे लोक ताका धिल्ल्याची फुलां अशें म्हणटात. अशी पांच तरेच्या फुलांनी ताका सजयतात धिल्लो हो बावीस दिसांचो पुजता. पांच-पांच दिसांनी ताका माती लावून ताका व्हड करून परत फुलांनी सजयतात.

धालो हो धिल्ल्या दिसांनी घालता. ह्यो धालो बायलो आनी चेडवां धिल्ल्याच्या माणार घालता दोनी वाटांनी ओळींत बायलो उभ्यो रावता. एकमेकांच्या कमरेक हात घालता फूडें फाटीं फाटीं फूडें करीत हो खेळ चलता. केन्ना सोंपता ताका काळ वेळ लागना चडश्यो राम कृष्णाच्यो गीत कथा सादर करता. धालांच्या मांडार दादल्यांक वचपाक मेळना. धालांच्या दिसानी अस्तुरीचें आंग फुलून रकतात दवांत भीजतात धालांच्या गीतांतल्यान सुरू जावपी नाच पायांक एक गती येता आनी धालां मांडार फुलांच्या धमधमान धालो गीतांचो परमळ पातळता. पौश म्हयन्यांतली पुनव धरून कृष्ण सृष्टी मेरेन धालांचो उत्सव मनयता. धालांचो माण एकाच जाग्यार उरता कसल्याय कारणाक लागून धालो खेळ्ळेंनात जाल्यार मात्शी तरी भोगावळ करूंक जाय निदान त्या जाग्यार एक तरी रात दिवली पेटोवंक जाय.

● सुतां पुनव

सुतां पुनव ही नारळी पौर्णिमा दिसा येता. सुतां पुनव ह्या दिसा हिंदू लोक म्हळ्यार वेळीप गांवकार हें लोक सुतां पुनव हो सण मनयतात. सुतां पुनव ह्या दिसा वेळीप गांवकार हांच्या घरा सगळे लोक सुतां घालता. सुतां पुनवे दीस सकाळचें उदक न्हांवन घरांत शेणाचो शिताडो घालून घर निवळ करता आनी दनपारच्या जेवणाची तयारी करता. सुतां पुनवे दीस सगळे जेवण शिवराक रांदतात. हो दीस देवालो दीस असो मानता. जेवणाक शीत, खतखते, खिर अशें आनी खूब कितें आसता. दनपारचें जेवण जावचे पयलीं घरांतले लोक देवाक पाय पडोन सुतां गळ्यांत घालता. सुतां एक दीस पयलीं भट वाड्यार हाडून पावयता. सुतां घातल्या उपरांत नुस्तें खावपाक जायना. दूसरे दिसा सकाळी तोंड धुवून गळ्याक घातिल्लें सूत काडटा आनी माडाक वा तुळशीच्या झाडाक घालता. सुतां पुनव ही वर्सांतल्यान एक फावटी येता आनी ती फक्त पुनवे दीसा येता. पुनव म्हळ्यार ज्या दिसा पुराय चंद्रीम दिसता ती वा शुल्क पक्षांतली निमाणी तशी ह्या दिसा चंद्र सोळा कलांनी परिपूर्ण जाता देखून हे तिथीक पुर्णिमा वा पुनव अशें म्हणटा.

जंय मास पुराय जाता तो पुर्णमासी मास ह्या शब्दाचो अर्थ ,चंद्र असोय जाता देखून ज्या दिसा चंद्र पुराय दिसता ती पूर्णमास पुनवेक चंद्राची तीथी मानतात.

● आषाढ म्हयन्यातली 'आसडी परब'

आसडी पुनव ही आषाढ म्हयन्यातली पुनव जून जुलय म्हयन्यात येता. आसडी पुनवेक गुरु पोर्णिमा, व्यास पोर्णिमा अशी नांवां आसात. वेळीप समाजातले लोक आशाडी पूर्णिमेक आसडी पुनव म्हण साजरी करता. आसडी पुनव, व्यास पुनव, गुरु पोर्णिमा ह्या सगळ्या पारबांचो हेतु एकुच आसा. व्यास ऋषी हो महाभारत, गीता ग्रंथाचो लेखक तरी व्यासाक सगळ्या शास्त्राची जानकुय म्हणटा. म्हण व्यास हो हिंदू धर्मातलो मोठ्या ग्रंथाचो शास्त्रचो रचनाकार जाल्ल्यान हो गुरु समाज त्या कारणाक लागून गुरु पूर्णिमा अशे आसडी पुनव हे नांव पडले अशे आसू येता. वेळीप समाज ही पुनोव आषाडाक येता मन आसडी पुनव अशी म्हणटा. आसडी पुनवेंतल्यान गुरु पूर्णिमेचो संबंध वैर वैर पळळ्यार कळचोंना पुन आसडी पुनव ही परब गुरु पूर्णिमे संबंधीतुच आसात.

वेळीप सामाज आषाढातल्या पुनवेक आसडी पुनव मनयतात. ती दुसऱ्या परस वेगळी आसता. आसडी परबेक घरा घरांनी, गरवयी, देवळाकडेन देवाक वाडी करता. त्या दिसाक रानांतल्यान करमल नांवाच्य झाडांच्या पानार देवाक निवेद वाडटा. तशेच सगळे लोक करमालाच्या पानार जेवता आनी गोरवा रखपी लोक त्या पानाचेर 'भूती' बानून व्हरता. ही भूती ते दनपरा जेवता. कांय लोकांक दिसता ही निसर्ग पूजा असा म्हण पुण तशे ना. त्या दिसा करमलाच्या झाडाची पूजा करना. करमालाची पाना टिकावू आनी तांका उदक लागना तशेच होमाक करमालाची लाकडा जाय पडता. आसडी परबेक मुख्य देवळाक वेळीप पूजाऱ्याचो मान दिता. पयली वेळपाची परब आसता. दुसऱ्या दीसा आसडी परब सगळ्या खातीर आसता. देवळाकडेन वाडी करपाचो मान दर वर्साक एक वेळीपायक मेळटा. ह्या दिसाक वेळीप आपलो वेळीपपणाचो हक्क घेता. पयलींचो वेळीप बेत दुसऱ्या वेळीपाकडेन अधिकार सोपोयता.

● उश्टन परब

नया परबेचे दुसरे रूप म्हणल्यार उश्टन. उश्टन म्हणल्यार उशीवप, हुस्ते करप, नव्या परबेक कणसा देवाक अर्पण करता. तर हूस्टनाक नवे भात तयार जावन त्या

तांदूळाचो चोरू करता आनी देवाक निवेद दाखायता. घराक लेगीत नव्या तांदळाचे शीत करता तशेच हुस्टनाक कमतातली तवशी, सामळा, दुधी, कारांदे, वांगी, उश्टीवप आनी देवाक अर्पण करप. पयली गांवांतले लोक रानांक, डोंगरार भाताचे पीक काडटाले, ताकां कोणयो म्हणटात .कोणयोचे भात उश्टना वेळार तयार जाताले. सध्या शेतांतले भात वेळार तयार जायना जाल्यार उश्टनाक भात मेळना. उश्टन हे चवथी उपरांत येता. पयली नवी फळावळ ते दिस देवाक अर्पण करता . त्या चवथीक गणपतीक वाडटा. पूण आता लोक पयलीच सगळे खाता. उश्टनाक हे मागीर मेळना म्हण फकत भाताचे उश्टन उरतले. ते दीस सगळे गांवचे लोक आपआपल्या कामतात जे पिकता ते फळावळीचे पीक, भाताचे पीक देवाक घेवन येता, रास घालून देवामुखार दवरता. मागीर तांची भाजी करता, तर तवशी कापून सगळ्यांक दिता. ते दीस शिताक सुद्धा तवशी घालता . नव्या तांदळाचो पायस ह्या परबेक करता. ते दिसा सावन कामतातली भाजी घरा शिजयता.

● देवाच्या देणगे कडेन लागी आशिल्ली ‘नया परब’

नया परबेक नवे अशें म्हणटा. पावसाच्या दिसांनी रोयिल्ली शेता त्या शेताचे पयले कणस येता ते देवाक दिवप अशी चाल आसा. गांवकार नवे धान कापून हाडटा. वेळीप ते सगळे देवाक बांधता. नया परबेक सगळे लोक घरवयीक नाजाल्यार देवळाकडेन नाल्ल पोड घेवन वयता. देवाक नवे बानून जाले उपरांत सगळ्या लोकांक वेळीप नये दिता. ते नये घेवन सगळे लोक घरा येता. गांवांतले लोक ते दरवट्याक ते धान आंब्या पाना बानून गंद -फूल लावून बांधता. घरांतल्या सगळ्या आयदानक, हत्याराक, शेत कामाच्या अवजांक, घरातल्या पूरसाक, तशेच गोठ्याच्या खाम्याक, माडाक आनी केळी बांधता, उरिल्ले सगळे तुळशी घालतात. केवणीच्या वायांनी ते नये आपल्या दरवट्याक बांदता. नयां परब आसता तेन्ना गांवांत आनंदाचे वातावरण येता. घरा घरातले भाव आपल्या भयणीक घरा आपोवन हाडटा. ते बद्द गुडुलो जाता मेरेन भयण आवयच्या घरा रावता, ह्या मदीं चवथ येता चवथीक पयली लग्न जाल्ली घरांत भयण आसता. एकेतरेन नये जाले, बार्शी पुनव ही मोठी परब सुरू जाता.

● आमोळ्यो परब

गुडुलो म्हणल्यार हो एकादशी दिसा मनायतात. हो सण सगळे गावचे लोक एकठांय येवन एकचारान मनयतात. हो सण पयली सवन मनयत, आयलो जो बार्शी

पुनवेच्या दिसांनी करता. ह्या बाशीं पुनवेक लग्न जाल्ली चली आपल्या घरा आवयगेर येता. आनी पुनवेच्या शेवटाच्या दिसांनी हो गुडुलो करता. आनी गुडुलो जातकच लग्न जल्ली चली आपल्या घोवा घरा वाता. ह्या निमतान हो करता. हो गुडुलो देवा जाग्यार म्हळ्यारच मांडार करता, थंय गावचे लोक एकठांय येता आनी रातभर गाणी गायत आनी पुराय रात एकचारन सरयात ,आनी साकाळीफुडे कोंबो साद घालता तेन्ना गुडूल्याची भाकरी आपल्या घरांतल्यान घेवन माणार येता. ह्या गुडूल्याचे खाशेलपण म्हणल्यार गोण्याची भाकरी करता ,त्या भाकरेक मीठ घालना आनी एकूच वटेन ती भाकरी भाजतात. ती भाकरी पारतीं करपाक जायना. गोण्या भाकरी आनी नल्लाचे उदक एका आळवाच्या पानाक घालता आनी माणाच्या दाराककडेन ते बानतात.

जे लोक रातचे माणार आसता ताका दुसरी तरेची भाकरी करता. तांकां आमी आमोळी म्हणता. त्यो आमोळ्यो तांदळाच्या पिठाच्यो करता. ह्यो आमोळ्यो सकाळी माणार व्हरता आनी सगळे लोक वांगडा बसून खाता. गुडुलो हो बायलांचो आनी दादल्याचो वेग- वेगळो आसता. फकत दादल्यांनीच न्हय तर बायलांक सुद्धा एकठांय येवन एक रात तरी वांगडा घालोवची म्हण गुडुलो मनयता. खावन घरा येता तेन्ना न्हावन घरा केल्ले जेवण पान करून भायर दवरता . अशे म्हणटा जे आमचे जाण्टे मरता तांकां हो मान असो मानता.

● नम

नम ही नवरात्राक जाता. नवरात्राक णव्या दिसाक नम वाडता. नम म्हणल्यार नव्यो दिस. ह्या दिसाक जांची परंपरीक नम वाडता ते लोक आपल्या घराक नम वाडता. नवरात्राक णव देवांची पूजा जाता. तशेंच घरा निकतेच मेल्ले लोक आसत जाल्यार तांका नम वाडता. जर बायल मेल्ली आसत जाल्यार दुसऱ्या गांवांतल्या बायलेक हाडून तिका वाडता. दादलो आसलो जाल्यार दादल्याक हाडून वाडता . भुरगो आसलो जाल्यार दुसऱ्या भुरग्याक हाडून वाडटा. तांका जेवन जातकच तांका मान दिवन कपडे दिता. त्या दिसाक पूर्वजाक जे जे आवटाले ते ते तांका दिता पूर्वजांक खावपाक पिवपाक सवय आसल्ली तांकां ते दिस ते ते खाण जेवण करता . एका तरेन आत्म्यांक खूश करपाक शांती करपाक ही नम वाडटा. जित्या मनशाक दान दिल्यार आपल्या स्वर्गांतल्या जाण्ट्यांक पावता असो समज लोकामदी आसा. तशेच नमीक आरमा, तलवारी, कुराडी, पाळळ घरांतल्या पूरसा मुखार पूजेक लायता. दुसऱ्या दिसाक दसरो. दसऱ्या दिसा

सकाळी नमीक लायिल्ली आरमा कडता. आनी सकळी फुडे आरमाचो फार मारता. मागीर सगळे लोक भोवणेक आप-आपली आरमा घेवन वातात.

● कार्तीक म्हयन्यांत जावपी गोरवां पाडवो

दिवाळी ही व्हडली परब. दिवाळे दीसा आनीकय एक परब जाता म्हणल्यार गोरवां पाडवो. हो सण गोरवां संबंदी आसता. ह्या पाडव्या परबेक दोन म्हयने पयलीपासून तयारी करची पडटा. गोरवांक जी दायीं बांदता ती रानांतल्यान केवण नावांच्या झाडाची सालीचें वाये काडून भोरो बानून बांयक वा साठलेल्या उदकांत कुसपाक घालची पडटा. सादारण म्हयनोभर ती साल कुसपाक लागता मागीर तांची वयली कुसलेली साल काडून भितरले धवें वाये व्हांवत्या उदकांत धुवून सुकयतात. सुकल्या उपरांत वायांच्यो शिरो करून दोरी करता. ह्या दोरयांच्या चार तुकड्यांचे एक दावे तयार करतात. अशीं करून गोरवांक दावें तयार करता. तशेंच कुम्यांची साल काडून चवरां करता. जी गोरवांक सजोवपाक शिंगाक घालता.

पाडव्या रातीक रातच्या बारा वरांचेर गोरवांक नवें दावे बांदतात. ते पयली काळ्या गायीक बांदता. गायीक पंच फुलांची माळ घालता. मागीर एक बैलाक नाल्ल तोपून गळ्यांक बांदता. गोठ्यातल्या खांब्यायचींय पुजा करता. सगळ्या गोरवांच्या गळ्याक फोवांची पोटली बांदता. कांय कडेन कणगा, चिरखे बांदता. तर कांय कडेन मोट्यो सान्नाच्यो भाकऱ्यो केळी पानांक बांदून गळ्याक बांदता. गोरवांच्या गळ्याचे फोव ,कणगां ,भाकऱ्यो कडपाक सकाळी गोरवां सोडटना ल्हान भुरगीं तशेंच जाण्टे सामकें पिशें जाता. खोशेन भरता गोरवांक मळार नाचयता, फोगोट्यो लावन गोरवांक खुबळायता आनी त्या दिसा गोरवां राकतल्याक खूब मान आसता.

2. 4 : कुणबी समाजाचो परंपरीक वेवसाय

शिगमो हो गोंयकारांचो म्हत्वाचो सण. दक्षीण गोंयांतल्या काणकोण, सांगें, आनी केपें तालुक्यांत तांचे म्हत्व आसा. शिगमो हो वेगवेगळ्या वाठारांनी वेगवेगळ्या तरेन सादर केल्लो वता. काणकोणांत तर शिगम्याचे वातावरण वेगळेच आसता. शिगमो हो फालगून महिन्यात येता. शिगम्याची सुरवात जाता तेन्ना थंडीचे दीस सोपूंक आयिल्लो

आसता आनी गीम म्हणल्यार गरमीचे दीस सुरू जावपाचो आसता . सैमांत लेगीत वेगवेगळो बदल घडपाक लागता. ऋतू बदलत्या काळार शिगमो सण सुरू जाता. ह्या वेळार सैमातल्या झाडां - पेडाक नवीन रंगांची पालवी कोमटेता. तांबड्यारंगाची फुलां खुबश्या झाडांनी फुलता. तीं तांबडी फुलां येतकच सैम सगळो तांबडो दिसून सैमांत एक तांबड्या रंगांचो शालू न्हेशिल्याचो भास जाता. सावरीच्या झाडांची बोंडा फुलून जमनीर पडून सगळे कडेन धवो रंग पातळता. शिगम्या दिसांनी शिगमो लागी पावतकच सैमांत जी फळां फूला लागतात ती आपलो रंग बदलतात.

शिगम्यांच्या दिसांनी गांवांत धोल ताशांच्या आवाजान गांव एक वेगळ्या आवाजान रमून गेल्लो दिसता. धोल ताशाचेर बडी पट्टा तेन्ना तांच्या तालार आंग लेगीत हालपाक लागता. शिगम्यांचे दीस लागी पावतकच गांवां गांवांनी बायलो आंगणाक शेण सारोन आंगण तयार करतात. आमच्या खोतिगांव भागातले लोकांची मुळ देव दोंगरावेल्या दांड्यानी आसा. थंय ते शिगम्या दिसांनी रावता. ह्या वेळार भुरग्यांक शिगम्याचे नाच प्रकार शिकयता. पारंपारीक लोकवाद्यां वाजोवंक शिकयतात.

कुणबी शब्दाची उत्पत्ती ही 'कुळमी' हो शब्द खंयच्याच भाशेंतल्यान वा जाग्यावेल्यान आयलेना तर हो शब्द एक विशेश तरेच्या लागवणींतल्यान उत्पन्न जाला. पयली लोक रानातली फळां,कंदमूळां आनी भाजी खावन जगताली मागीर नुस्तें , कुल्ल्यो, जनावरांचे मास खावपाक लागले पुण आज जो आदिवासी समाज म्हूण वळखता त्या लोकांनी जीं फळां, भाजी, मुळां एकठाय करताले आनी तांची लागवड करताले. ते रानाक जागो निवळ करून कामत म्हूण तयार करताले आनी तातूंत ते ती फळां, मुळां लायताले आनी ताका (खाटें म्हणल्यार मिरसांगो रोयतात) अशे म्हणटाले. हे कामत करपाक लोक सगळे एकठाय येवन धान्य पिकयताले. जे लोक एकठाय येवन कामत करताले ताका 'सावड' अशें म्हणटात. आदीवासींची विभागणी ही पुरविल्ल्या काळांत जे लोक एका स्थीर अशा जाग्यार रावना आसले ते वेगळ वेगळ्या सुवातानी वचून आपले पोट भरताले. तांचे जिवन स्थीर अशें नाशिल्ले. तांचो उल्लेख कुळवाडी ह्या जाती – जमातीत जातालो. तेन्ना ते लोक वयता थंय कामत करताले.

कामत करपाक रानांतली बारीक – बारीक झाड मोडून ताका उजो लावन ती जमीन लांकडांच्या बडयेन नाजाल्यार दांडो घेवन तें खणटाटले मागीर त्या दांड्याच्या तोकाक एक लोकणाचो अवजार बसोन ताचो आधार घेवन ते कसताले, त्या खणपाच्या अवजाराक 'कुडवड' अशें म्हणटात. कुडवड घेवन कसप हाका 'कडोवप' अशें

म्हणटात. त्या जाग्यार वेगळी - वेगळी पीक ते करताले. ते पीक स्वतःचे पोट भरपाक करताले. उपरांत ताका 'कुळवाडी' धंदो म्हूण पाचारपाक लागले. जेन्ना हे लोक एका जाग्यार स्थायीक जिवन जगपाक लागले. तेन्ना कामत (कुमेरी) करून गांवांत स्थायीक जाले. कुणबी समाजाची संस्कृताय, चाली - रिती, परबो, उतरावळ, आनी कोंकणी समाज वळखून घेवपाची आमची इत्सा ह्या "अभ्यास प्रकल्पाच्या" निमतान पुराय जाली.

,खोतिगांव वाठारांतले लोक खूब कश्टकारी आसा. दीस - रात शेतां भाटांनी , रानांनी वचून घाम गाळून काम करता आनी घरच्यांचे पोट भरतात. शेतकाम हो तांचो परंपरीक धंदो . पावसाच्या दिसांनी उकड्या तांदळांचे पिक ते काडता. (जून- अक्टोबर) तशेंच गिमांत ते पोरस करता, तातूंत सगळ्या प्रकाराची लागवड ते करता . देखीक : तांबडी भाजी , मुळो , गड्डो , भेणें , वांगी , वाल , झाडा कणगां , काटे कणगां , चिरके , कारांदे , माड्यो आदी.काणकोणांत कामताच्यो (खांटे) मिरसांगो खूब फामाद आसा . कामताची मिरगांग पावसा दिसांनी करता. ही कामां चड प्रमाणांत बायलो पोटांक येत बांदून करता. तशेंच उसाचो धंदो ते करता , उसाचे गांवठी गोड तयार करून विकता . जे किते पिकतां घेवन बाजारांक व्हरून विकता.

कुणबी जिणेत सण परबो ह्यो चैतन्याच्यो सैमाकडेन सुवाळ्याच्यो, सैमाकडेन आपले नातें कायम दवरपाच्यो अश्यो आसता .उमास आसू वा पूनव 24 तास कश्टी जिणेतल्यान सक्रिया रावपी हो समाज निसर्गातल्यान दर गजालीक श्रध्दा स्थान मानता झाडा पेडा, फुला-फळा, माती उदक ,वारो , सूर्यदेव, चंद्रदेव ह्या सगळ्यांची भावार्थ दवरून आपल्या परंपरेची आनी सणा परबाची मांडावळ ताणी केल्या . मेनोरंजन आनी परंपरे राखण मेल्ल्या गेल्ल्या पुर्वजांक उगडास करप आपलो समाज आपलें वाडे, वाड्यावयले जाण्टेलें, बायला भुरगी हांका बरी जीण, भलायकी शेतापिकावळ बरी येवची, धंदे वेवसाय बरें जावचें हांचे खातीर हो समाज कश्ट करता.

तेच प्रमाण देव देवस्थी, निसर्ग शक्ती हांका उपाट भावार्थान मानता. खंयचीय सुरवात करताना धा जाणाक आपोवन हाडप हें परबाचें खाशेलपण, गांव एकठाय करप, गावाच्या आदारान सणापरबेचे कार्य मुखार व्हरप, निसर्गाच्या दरएका परिवर्तनाक दैवी रुपान पळोवप अशे तरेन ह्या सणा परबांचे मांडावळ जाल्ली आसता. कुणबी जिवण गिरेस्त संस्कृतायेन जे देव आनी तांचे सुवाळो आसता. ते खूब उणे प्रमाणान हे समाजाच्या सणा परबांनी दिसता देखीक: चवथ ही पयली काळा सांवन चलत नाशिल्ली ती आता

आपणायला आपूण कश्टान कितें पिकयला, निर्माणा केला ते निसर्ग देवतेच्या आदारान केला. देखून खंयचेय फळ फुल पिकले, धान्य पिकले तर पयली जाण्टे नेणटाच्या यादीन गांवांच्या दैवताक आपोवप आनी आपलो भावार्थ, आपली श्रध्दा प्रगट करप हे खातीर तांकां सणां परबांची रूतु चक्राची उमास पुनवेची, पावसा पाण्याची, राती दिसाची वेळ आनी गरज लागता.

प्रकरण - 3

खोतीगांव वाठारांतल्या शिगम्याची परंपरा

3.1: शिगम्याचें परंपरे कडेन जुळिल्लें नातें

हे भुंयेवेल्या कश्टकारी समाजाचो लोकमोळावो उत्सव म्हणल्यार शिगमो. होच गोंयचो लोकोत्सव आनी राज्योत्सव . रानांवनांतल्यान आनी शेतमळ्यांतल्यान वर्सभगर कश्ट करपी शेतकार आनी कामगार वर्सतले पांच दीस कडेक काडून दवरतात. ह्या दिसानी घुमट, शेमेळ ह्या लोकवाद्यांच्या तालार धुंद जावन नाचतना दिसतात. कश्टकारी समाजाचो पिळग्यान पिळगी चलत आयिल्लो हो उत्सव व्हडा उमेदीन मनयतात. खोतीगांवच्या लोकांचो शिगमो हो खूब खोशयेचो उत्सव. हो शिगमो हो तांचो महत्वाचो विशय . दसमी दिसा सगळे गांवचे लोक मांडार एकठांय येतात आनी नमन घालतात.

तांचो मांड हो बरेच वयर रानात आसा. होच तांचो मूळ जागो, त्या जाग्याक ते खूब म्हत्व दितात. नमन घालें म्हणटकत दर दिसा गावांतल्या प्रत्येकाल्या घरांतल्या आंगणानी तालगडी, तोणयामेळ, गोफ अशे नाच ते खेळटात. एकदां शीमें भायर सरले म्हणटकत पुराय ,शिगमो सोपता मेरेन हे लोक भायर मेळाबरोबर रवतात. ह्या दिसांनी गडे आपल्या घरांत वचना . शिगमो पुराय सोपतगीर आपले घरांत वतात. शिगम्याच्या दिसांनी पांयांत चप्पल घालनात , नुस्ते खायना. हे शिगम्याचे दीस तांचे खूब खोशयेचे उमेदीचे आसता . ह्याच दिसांनी पुराय वर्सभर केली ना इतली मजा ते करतात.

पयलींच्या तेपार घरांतले सगळ्यांक शिगम्याच्याच दिसांनी कपडे हाडटाले. जाणटो मनीस आसल्यार तो एक/दोन पुडवीं (धोतरां) आनी घरच्या सगळ्यांक पुराय वर्सभरायाचे कपडे ह्या शिगम्याच्या निमतान मेळटाले आनी परत शिगमो येतामेरेन ते कपडे वापरप. दादले जे मेळांत खेळपी आसात ते तकलेक तुरो हाडटात.

3. 2: शिगम्यांची खाशेलपणां

शिगमो वर्साच्या निमाण्या म्हयन्यांत येता . शिगमो म्हणल्यार 'फाल्गुनोत्सव' . वसंत ऋतूक केल्लो येवकार. शिगमो दोन तरेचो आसता , धाकटो शिगमो आनी व्हडलो शिगमो . धाकटो शिगमो म्हणल्यार मेळाचो वा गड्यांचो उत्सव . शिगम्याचो बोवाळ आयकून लोक शिगम्याची तयारी करपाक लागतात. लोक आप- आपल्या घरां मुखार माटोव घालपाक लागतात. आंगणाक शेण सारयता . मेळ जेन्ना आंगणाक खेळता तेन्ना 'तळय' दिवपाक पडता. तातूंत नाल्ल आसपाक जाय . ताका लागून लोक चार दीस पयली पाडेल्यांक आपोवन आपल्या भाटाची पाडेलपण करून घेता. शिगम्यांक वापरपाची वाद्दां घराच्या माळ्यार बांदून दवरिल्ली ती काडून निवळ करून सजयतात.

शिगम्यांची सुरवात जाता तेन्ना निसर्गांत एक वेगळेंच रुप येता. तांबडी आबोली ही शिगम्यांक खूप गरजेची आसता. धवो चाफो रानांत घमघमाट असो वास पातळता ,सुरंगाचें झाड आनी तांबडो चाफो ह्या वेळार फूलता. खोतिगांव सारक्या भागातले लोक शिगमो एक वेगळ्याच तरेन मनयतात. त्या भागातले लोक 'दसम' दीसा तांच्या गावांचो कूळ देवाच्या घरा वचून थंय रावतात आनी शिगमो सोंपता मेरेन घरा परत येना. त्या गांवच्या लोकांचो कुळ देव दांड्यार आसा. दांड्यार म्हणल्यार जंय थंय ताची गरवय आसा. डोंगर सावन ते लोक रानाची वाट काडून त्या दांड्यार वचून ते शिगमो सोंपता मेरेन थंयच रावता. म्हत्वाची गजाल म्हणल्यार त्या दांड्यार लायट ना . घरा घरांनी लोक चिमणी पेटयताले आनी मांडार पेट्रोलमास पेटयताले. देवाचें घर सोडलें जाल्यार सगळें लोक आप- आपलो माटोव घालून रावताले.

काणकोण, केपें आनी सांगे वाठारांत आदिवासी समाजाचे लोक परंपरीक पद्दतीन शिगमो मनयतात. शिगम्याच्या दिसांनी शिवराक जेवण ते जेवतात . शिगम्यांच्या आदल्या दिसांक मांडार नमन घालूनच शिगम्याची सुरवात जाता. मेळाक जें लोक वतात ते अनवाणी म्हणल्यार पांयांक चप्पल घालिनास्तना भोंवतात . तकलेक आबोलेची फुलां माळप. शिगम्यांक मांडार जें तांदूळ कपलाक लावन घेता त्या मनशाक शिगमो सोंपता म्हणसर मदीच सोडून घरा येवपाक मेळना. मेळ जेन्ना लोकांच्या गांवांत वता तेन्ना मांडार सदांच पयली रोमट नाचून चौरंग जातगीर वेगवेगळे खेळ ते खेळगडी खेळतात. शिगम्यांक वायट उतरां, पोजडेपणां , वेसना करपाक जायना. मेळांक आरत नवी लग्न जाल्ले बायलेन वा वेळपाच्या बायलेन दिवपाक जाय. भश्टी जाल्ली बायल वा चेडू भुरगें

मेळाच्या चौकापासत पयस म्हणल्यार घराच्या फाटल्या कुडीक रावता. मेळाक वता त्या लोकांनी दुसऱ्यागेर रातचें न्हिदचे पडटा. मेळाच्या गड्यांक फकत केलीच्या पानांचेर वा पत्रावळीचेर जेवण वाडता आनी ते पान जेविल्ल्या मनशान भायर उडोवप आसता. सामकें खास लागींच्या सोयऱ्यागेर मेळाचे लोक आपलो तळयेचो नाल्ल सोडून दितात. उपरांत ती घरकान्न तांकां सुके फव दिता. ज्या मनशाकडेन वेळीप रंगयेल्लो नाल्ल (देवाचो नाल्ल जाका हळद लावन रंगील्लो आसता) दिता. तो नाल्ल शिगमो सोंपता मेरेन सकल जमनीचेर दवरपाक मेळना वा तो नाल्ल घेवन मुतपाक वा संडसाक वचपाक मेळना.

निमाण्या दिसा मांडार वतनां वेळीप गोड्या कडेन दिल्लो हळदी नाल्ल शिमे फातरार फोडता. वाड्यावेले दर एक घर मेळाक (नाल्ल) तळयीच्या रुपान दिता. तो तळयीचो नाल्ल दरवाट्याभीतर पाटार दवरिल्ल्यो आसता.

3.3 : कुणबी समाजाच्या शिगम्यांतली विधी

शिगम्याची सुरवात गांवांत महाशिवरात्री उपरांतच्यान जाता. ह्या उपप्रकरणातल्यान हांवें कुणबी सामाजातल्या शिगम्याची चाल दाखोवपाक तीन गट काल्यात. ते म्हणल्यार शिगम्याची पुर्वतयारी, शिगम्याची आदली रात आनी मांड मोडपाची खाशेली रीत अशे आसात.

❖ शिगम्याची पुर्वतयारी :

● बुदवंतालें उतर

बुदवंत परंपरा ही आमच्या संस्कृतीत चलत आयिल्ली परंपरा. आयच्या काळार लेगीत काणकोण वाठारांत , गांवां गांवांनी बुदवंताच्या उतरां भायर वचप हांचेर हजार फावट चिता. आज आमी लोकशाही पद्धतीत जगता. कायदे सगळे सरकार घडयता आमी कशें वागप आनी कशें समाजात वावरप हे आमी ठरवक शकना. लोकशाही पद्धतीन चूकता जाल्यार आमकां सांगपाक आमच्या वयर सरकार आसा. बरे काम

केल्यार फाटीर थाप दिवपाक ते सदांच मुखार आसता. भारत स्वतंत्र जाले उपरांत आमकां लोकशाही पद्धत मेळली आमी आमची आमदार मंत्री सरपंच घडोवपाक आमकां हक्क आसा तशेंच गांवात कितें चूकल्यार सारखे करपी बरी वाट दाखोवपी म्हणल्यार बुदवंत परंपरा आसा.

बुदवंत म्हणल्यार दोळ्या मुखार येता तो एक व्हड मनीस, हुशार जाणकार ताका जाणा जाल्यो आमच्या धर्मा विधी. बुदवंत ह्या उतरांक वेळीप समाजात एक वेगळेच म्हत्व आसा. वेळीप समाजातल्या सगळ्या वाडयानी जो प्रमुख आसता तो बुदवंत सगळ्या काणकोण समाजात बुदवंत परंपरा पयली साकून चलत आयली आसा. गांव बरो चलचो देखून गांवच्या लोकांनी बुदवंत वेंचून काडलो. गांवांत जर एखादे कसले संकश्ट येले जाल्यार बुदवंत गांवची बसका घेवन वाठ बेगीन काडता.

गावचो बुदवंत असो आसता तो सगळ्या लोकांक एकसारख्या नदरेन पळयता. लोकाच्या सुख दुखांक तांचो हातभार आसता. बुदवंत परंपरा ही पिळग्यान पिळगी चलत आयिल्ली परंपरा .जर एका गावांत ताचो बापूय बुदवंत आसलो जाल्यार बापूय भायर पडलो जाल्यार तेन्ना बुदवंताचो मान ताच्या चेडयाक वता ही बुदवंत परंपरा ताच्या कुटूंबात चलत उरता. जर ताच्या कुटूंबात बुदवंत आशिल्याक जर बुदवंत पण नाका जाल्ले तेन्ना तो दूसऱ्याक दिवपा शकता.

बुदवंत परंपरा ही केन्ना साकून चलत आयिल्ली हे कोणूय सोगूंक शकना. बुदवंत परंपरा ही वेळोप समाजातली सगळ्यांत पोरणी परंपरा आसा. गांवांत बुंदवताक चड मान आसता. गावांत कसले काम बुदवंताक सांगल्यारच जाता. शिगमो सुरवातेच्या चाली रितीन बुदवंताची खूप गरज आसता. गावांत किते वायट घडचे न्हय म्हण तो सदांच सादूर आसता. पयली वेळीप समाजातले लोक सोरो पिना आसले जर कोणी सोरो पिवून गावांत येलो जाल्यार बुदवंत ताका दंड दिवपाक शकतालो. समाजात बुदवंताक मान दिवप जाताले तांच्या उतरां भायर वचना आसले, देखीक वेळीप समाजात लग्न करपाच्या वेळार बुदवंता कडल्यान मान्यताय घेवप खूप गरजेचे आसताले जर चली वा चलो आपल्या जाती भायल्याकडेन लग्न जावपाक सोदता जाल्यार बुदवंत ताकां लग्न जावपाक उतर दिना. जरी तो बुदवंताच्या उतरा भायर वचून लग्न जालो जाल्यार ताचें देवाकार्य तो करना. तशेच घराणें वा ते घर गावां भायर दवरपाक शकता. आनी हे आयज चलत आसा. जर ताका गावांभायर काडलो जाल्यार तांचेकडेन कोणच नातें दवरना.

गांवात जर कसले वाद मतभेद आसल्यार बुदवंत सगळे सारखे करतालो ताका लागून पोलीस वा कोर्टाची गरज गांवांक केन्ना लागना. गांवांत कसले संकट आयले जाल्यार त्या संकटाक सदांच तोंड दिवंत मुखार वता. ताका लागून गांवांत जे लोक रावता तांका केन्ना एकटे आसा हांची मातूय भंय दिसना.. गांवांत दोन भाव जेन्ना शेता वा जमनी लागून जर झगटात जाल्यार बुदवंत त्या शेताची वाटणी करून दितालो आनी वाटणी दोगाकय मान्य आसताली. बुदवंताच्या उतरां भायर वसपाक कोणाकुय धाडस नासताली देखून बुदवंत हो अणभवी जाणकार जाल्ल्यान तांका मान फाव जाता. जसो काळ बदलत गेलो तशें बुदवंताले म्हत्व उणे जावक लागले. गांवां गांवांनी शिक्षण पावले. लोक शिक्षण घेवन नोकरी खातीर शारांत वचपाक लागले. शिक्षण आनी नोकरे लागून लोक स्वताच्या पायचेर रावपाक लागले. समाज शिक्षणाच्या पावलार मुखार वचूक लागले हाचो बरो वायट परिणाम बुदवंत परंपरेक धक्को बसलो.

● गरवयांतली सांगणी

सगळे लोक जे सुवातेक श्रद्धेन पवित्र लेखतात तें आदीस्थान म्हणल्यार "गरवय". तांचो मूळ देवस्पपणाचो / देवकार्याचो जागो म्हणल्यार 'गरवय'. ही गरवय गांवकारांली, वेगळी आनी वेळपांली वेगळी आसता. प्रत्येक सण परबांक ते आपआपले गरवयकडेन वचून देवाक वाडी दाखयतात. आनी वर्सभर जावपी जितलींय देवकार्यां आसात ते हे सुवातेर वचून करतात. खंयच्याय कामाची सुरवात करतना सांगणी मारुन ते फुडें वतात.

नवे भाताचें पीक आयलें आनी पयलेंच खेप तांदूळ करतात ते देवाक दितात देवाक दिताव म्हणचेपरस गांवांतल्या सगळ्या घरांतलो नव्या तांदळांचो इल्लोइल्लो वांटो आनी हेर उपेगी खाणाचे जिनस गरवयेकडेन रांदतात. देवाक निवेद दाखवप हो वेळीप करता. निवेद दाखोवन सगळे एकठ्यांय बसून उश्टणी परब मनयतात. उश्टणी म्हणल्यार पयलेच खेप नवे तांदूळ उश्टावप. आनी त्या दिवाच्यान नवे तांदूळ ते वापरपाक सुरवात करतात. उश्टणी परब मनयले शिवाय ते नवे तांदळांक हात लायनात. गरवय दर वाड्यार वेगळी आसता. नव्या भाताची पेज पयलीं गोरवांक दितात तांका दिलेबगर ते तांदूळ वापरीनात. तांचो असो समज गोरूं जें त्रास करून पिकयता, चिखलांतल्यान आपले मानेर जुंव घेवन वावुरता. शेतकार तांचेच आधारान हेर

कितलीशींच कामा करता.देखून त्रास काडटा ताका पयलीं फळ दिवनच नवें भात म्हणल्यार फळ ते आपले गोरवांक खावक दितात.

● खूंट मारपाची रीत

दसम जातकच शिगमो हो हिंदू धर्मात जाता . शिगम्यांक वेगवेगळ खेळ खेळटा जशें तालगडी, तोणया खेळ, चौरंग, आरती , गोफ. ज्या खेळगड्यांक हो खेळ कळना ते खेळगडी शेतांत खूंट मारून त्या खूंटाचेर शिकता. जांकां खेळ कळता तांकां जाण्टे ह्या नवीन शिकण्या भुरग्यांक शेतांक गोल खूंट मारता शिकयता. तशेच शिगम्याची वाद्दां वाजोवंक शिकयतात. गोफ ,तालगडी सारको खेळ शिकून जाल्या उपरांत तोणयाचो खेळ तांका शिकयता. दसमीच्या पंदरा दीस पयली हे खूंट शेतांक मारून शिकोवपाक तयारी करता. ज्या भुरग्यांक शिगम्यांक वचपाची उमेद आसता ते भुरगें हो खेळ शिकपाक शेताक येतात. आट- दा दीस जातकीच हो खेळ भुरग्यांक खेळपाक कळटा. सगळे बरें तरेन शिकोन तयार जातकीच हे भुरगें शिगम्यांच्या मांडार खेळपाक वता.

ही खूंट मारपाची पद्धत म्हणल्यार पयलींचे जाण्टेले गोरवांक घेवन शेतांक वाडी घालताले. घराकडेन जेवण जातकच ते रातचे शेतांक गोरवाकडेन न्हिदपाक वताले. शिगमो लागी पावतकीच हे जाण्टेले घुमट घेवन रातचे धुल्लार (धुल्लार म्हणल्यार नव्य भुरग्यांक शेतांत खूंट मारून शिगम्याच्या खेळाचे प्रकार शिकयतात ,पयलो खूंट हो आयत्या बुधवाराक मारतात) खेळटाले .

● म्हातनाचें जेवण

म्हातन म्हणल्यार गांवांतले सगळे लोक एकठांय येवून एककडे जेवण करून जेवता. गांवांतले सगळे गांवकरी म्हणल्यार गांवाचो मुखेल बुदवंत आनी ताचे चार वांगडी एकठांय जावन म्हातनाक किते जाय ते थारायता . म्हातन हे तांच्या खुटये कडेन जाता. सगल्या गांवाक एक खुटी ही आसता. ही खुटी म्हणल्यार राखून दवरिल्लो जागो. जशे झुडपा , व्हडली झाडां , वडाचे झाड आसता आनी सायडीन बरीच झाडा आसता. थंय ते सगळे एकठांय जेवण करता. जेवण म्हणल्यार सगळे गांवकरी तांदुळ, नाल्ल आनी हेर जेवणाचे सामान एकठांय करून ताचे जेवण करता. म्हातन ही गांवची दोन आसता.

मुख्य म्हातन हे शेणयेचे आसता. शेणयेचे आनी गोरवांचे आसता. गांवांत जांचकडेन बैल आसता ताणी प्रत्येक बैलाचे पयशे बुदवंताकडेन दिताले . मगीर सामान हाडून जेवण करप. ते सामान जे कोण मुख्य आसा ते घेवून येता. चड काम मुखेल्याचे उरता. गांवचे जे बरे रादपी आसता ते जेवण तयार करता . बायलांक ह्या म्हातनाक येवपाक वा जेवण जोपाक अधिकार ना. जेवण तयार जाले उपरांत गांवचो बुदवंत खुटयेकडेन चोरू करता तो पानार वाडून खुटये निवेद दवरता. उपरांत सगळे गांवकरी जेवण जोवता.

आनीकय तीन म्हातना आसा. ती म्हातना ते सगळे गांवकरी आपल्या मुख्य गरवयिकडेन करता . मुख्य गरवय जंय गांवचो देव स्थाहिक आसता . तांचे मुख्य देवूळ आसता. म्हातन जाल्या उपरांत ते सगळे देवळाकडेन जात्रा करता. ती जात्रा म्हातन जाल्या उपरांत जाता म्हणल्यार शिगमो जाल्या नंतर पुनव जाल्या उपरांत जाता.

● दसम परब

दसम म्हणल्यार हो हिंदु धर्मातली पवित्र परब. दसम ही परब फाल्गुन महिन्याक येता. ह्या दिसाक सगल्या गांवच्या लोकाचो शिगमो हो जाता. शिगम्यांक नमी (नवमी) दिसा मांडार नमन घालून दसमी मेळ भायर वता. दसम दिसा सगळे गांवकरी आपल्या घराकडेन गोड गोड करता. त्या दिसांक मुखेन खाद्य म्हणल्यार सगळ्या घरांत शेवयो हो पदार्थ करता . शेवयो म्हणल्यार तांदुळ सांजे उत्कांत भीजोवन रातभर दवरून ते दनपरा वाटुन केळीच्या पानांत गुटलोन उकडुन शेवग्याचेर शेवयो काडप. त्या दिसा सगळे गांवकरी जेवण करून सांजेपारा मांडार एकठांय जाता. त्या सांजे शिगमो म्हणल्यार मेळ भायर काडतात. मेळ हो तीन दीस गांवच्या भायर आसता. गांवानी गांवानी वाड्या वाड्याचेर खेळून पुनवेच्या दीसा मेळ आपल्या गांवांक यावन रातीन माडं मोडतात. पुनव जाल्या दोन दीस उपरांत तांच्या मुख्य देवस्थानाकडेन तांची जात्रा जाता .

ह्या दसम दीसा जी ल्हान-ल्हान भुरगी जल्माक आयलें आसता ३ म्हयने वा चड जाले उपरांत ह्या दिसाक तांकां देवाक घालतात. जो गरवयेकडेन शिजयल्लो चोरू तो तांका खावपाक दितात. अश्या तरेन दसमीची परब जाता.

❖ शिगम्याची आदली रात :

शिगम्याच्या आदल्या राती गांवच्या दर एका घरातलो दादलो मनीस तीन दिसाचे अनवाळे, कपडे (नवीन कपडे) घेवून मांडार येता. त्या मनशाक तीन दिसा उपरांतूच घरा वसपाक मेळटा अशी चाल परंपरेतल्यान चलत आयल्या. शिगम्यांक बुदवंताच्या घरातलो एकलो मनीस शिगमो सांबाळपा खातीर वा राखण करपा खातीर आपल्या घरांतली शिगम्याची तोणी मांडार हाडटा. सगळे लोक मांडार एकठांय जातकीच मांडार प्रदक्षणा घालता. आनी एका वळेन देवारयात वचून सांगणी घालता. नमन हे एक – दोनवंर चलता. तांचे उपरांत चौरंग, तोणयामेळ खेळ्ळो वता.

चौरंगात आरतेचो पयलो मान वेळीप समाजातल्या बायलांक दिल्लो आसता . शिगमो भायर वसपाच्या राती कडेन ही आरत जाता. गांवच्या जाणट्यांच्या म्हणण्या प्रमाण, ती आरत बुदवंताच्या घरातलो मनीस घेता पूण तांच्या शिवाय दुसऱ्याक आरत घेवपाक मेळना. त्या आरतेच्या थालीन दोन तरेचे नाल्ल दवरतात एक हळडीचो नाल्ल आनी दुसरो शेणीचो नाल्ल. तशेंच तातूंत हळद-कुंकू, अक्षदा, गोड, उजवात, गंधफूल दवरिल्ले आसता. त्या आरतेची सगळ्यांत पयलो मान वेळीप समाजातल्या मनशाक मेळटा. ताची ओवाळणी करून जातकीर बाकिच्याक मान मेळटा.

● नमन

नमन म्हणल्यार नमस्कार , देवाक घाल्ले गाराणें . नमन म्हणपाची पद्दत सगळीकडेन सारकीच आसता. नमन एकदाच म्हण्टात. परत परत नमन म्हणपाक मेळना. लोक नाचाची सुरवात ज्या जाग्यावेल्यान जाता त्या जाग्यांक मांड म्हण्टात. मांड दोन तरांचे आसतात . एक शिगम्याचो आनी दुसरो धालांचो . धालांच्या मांडार दादल्यांक वचपाक मेळना. शिगम्यांच्या मांडार नमन घालून शिगम्याची सुरवात जाता. गांवागावांनी मेळक वचचें पयली सगळ्या देवांक होरायता तांचो आशिर्वाद घेता. ²⁰ नमन घालपासंबंधी सगळ्या खेळगड्याक आमंत्रण दिवपाचे काम गांवच्या बुदवंत दर

एकल्याच्या घरा वचून तांकां मांडार आपयता . त्या जाग्यार तांचे उलोवप जाता . एकमेकां भितर आशिल्ल्या विचारांक वाचा फुटता.

॥ गणेशा देवा गा नमन करूं ॥ खंयचेय काम करचें पयली गणपतीचे आव्हान करतात , ते मांडार लेगीत जाता. पांच वा सात दिसांचो खेळ बरे तरेन जावचो म्हण देवाक मांडार गाराणें घालतात . नमन कमीत कमी देड तास चलता . नमनाक नाचपाचो प्रकार आसना.

नमन हे खंयच्या लोकसंस्कृतीक कार्यावळींचे सुरवातेक म्हणता, सगळ्या थळाव्या देवांक होरावणी घालतात. खंयच्याय लोक साहित्याच्या अभ्यासांत थळावी भास , संस्कृताय , समाज , तांची मनोधारणां , आचार विचार हांकां प्रतीबिंब मेळटा . काणकोण म्हालांतल्या गांवडोंगरी , खोतिगावांत जायते लोकधन शिपडलां.

नमनाक घडोभर तेल अशी एक म्हणणी आसा. नमन घालून जाल्या उपरांत जायत्यो गजाली सांगच्यो आसता , रात जागोवची आसता तेखातीर तेलूय खुप जाय . ते तेल नमन घालतनाय सोपोवचे न्हय अशें म्हण्टात देखून नमनाक घडोभर तेल अशें म्हण्टात. ²⁰

जसे गणेशा देवा गा नमन करूं ।

जसे गणेशा देवा गा खेळ रमयता ।।१।।

जसे धरती माये गे नमन करूं ।।२।।

जसे गरवय देवा गा नमन करूं ।।३।।

जसे मल्लिकार्जुन देवा गा नमन करूं ।।४।।

जसे खुटये माये गे नमन करूं ।।५।।

जसे मांडाच्या नासा गा नमन करूं ।।६।।

जसे परशुरामा देवा गा नमन करूं ।।७।।

जसे परुषा देवा गा नमन करूं ।।८।।

जसे गवड्या देवा गा नमन करूं ।।९।।

जसे नारायणाच्या धडया गा नमन करूं ।।१०।।

जसे सिध्देश्वरा देवा गा नमन करूं ।।११।।

जसे बरम्या देवा गा नमन करूं ।।१२।।

जसे तळयाच्या नासा गा नमन करूं ।।१३।।

जसे दरवट्याच्या नासा गा नमन करूं ।।१४।।

जसे सातेरी माये गे नमन करूं ।।१५।।

जसे पाचा पुरुषा देवा गा नमन करूं ।।१६।।

जसे तडव्याच्या नासा गा नमन करूं॥१७॥
जसे पाण्डीच्या नासा गा नमन करूं॥१८॥
जसे सातेरी माये गे नमन करूं॥१९॥
जसे तडव्याच्या नासा गा नमन करूं॥२०॥
जसे नारायण देवा गा नमन करूं॥२१॥
जसे चंदनाच्या ब्रम्हा गा नमन करूं॥२२॥
जसे चंदनाच्या नासा गा नमन करूं॥२३॥
जसे पाण्डीच्या नासा गा नमन करूं॥२४॥
जसे म्हाडांतल्या नासा गा नमन करूं॥२५॥
जसे तळेराच्या नासा गा नमन करूं॥२६॥
जसे देवते माये गे नमन करूं॥२७॥
जसे धड्याच्या देवा गा नमन करूं॥२८॥
जसे वाघच्या देवा गा नमन करूं॥२९॥
जसे पूर्वाच्या ब्रम्हा गा नमन करूं॥३०॥
जसे नागीजाणा देवा गा नमन करूं॥३१॥
जसे आदिपुरूषा देवा गा नमन करूं॥३२॥
जसे मुळयेरा देवा गा नमन करूं॥३३॥
जसे बेताळ देवा गा नमन करूं॥३४॥
जसे अग्नी बेताळ देवा गा नमन करूं॥३५॥
जसे चक्राच्या नासा गा नमन करूं॥३६॥
जसे टक्याच्या नासा गा नमन करूं॥३७॥
जसे खर्गाच्या नासा गा नमन करूं॥३८॥
जसे नाशवंते माये गे नमन करूं॥३९॥
जसे आर्वाच्या देवा गा नमन करूं॥४०॥
जसे नरसिंहा देवा गा नमन करूं॥४१॥
जसे परशुरामा देवा गा नमन करूं॥४२॥
जसे मोहिनी देवा गा नमन करूं॥४३॥
जसे कुळटीच्या नासा गा नमन करूं॥४४॥
जसे वाणीच्या नासा गा नमन करूं॥४५॥

जसे नांदाच्या नासा गा नमन करूं॥४६॥
जसे सातेरी माये गे नमन करूं॥४७॥
जसे कामोळ्या देवा गा नमन करूं॥४८॥
जसे पाण्डीतल्या नासा गा नमन करूं॥४९॥
जसे धुंदेश्वर देवा गा नमन करूं॥५०॥
जसे रणखणीच्या नासा गा नमन करूं॥५१॥
जसे कळीच्या देवा गा नमन करूं॥५२॥
जसे नागड्या बेताळा देवा गा नमन करूं॥५३॥
जसे आर्यादुर्गे माये गे नमन करूं॥५४॥
जसे महादेवा देवा गा नमन करूं॥५५॥
जसे केन्ना देवा गा नमन करूं॥५६॥
जसे क्षेत्रफळा देवा गा नमन करूं॥५७॥
जसे दामोदरा देवा गा नमन करूं॥५८॥
जसे विष्णू देवा गा नमन करूं॥५९॥
जसे जलम्या देवा गा नमन करूं॥६०॥
जसे मुळेरा देवा गा नमन करूं॥६१॥
जसे दाढ या देवा गा नमन करूं॥६२॥
जसे देवते माये गे नमन करूं॥६३॥
जसे माकोड्या देवा गा नमन करूं॥६४॥
जसे भगवती माये गे नमन करूं॥६५॥
जसे सातेरी माये गे नमन करूं॥६६॥
जसे पाण्डीतल्या नासा गा नमन करूं॥६७॥
जसे गड्यांच्या नासा गा नमन करूं॥६८॥
जसे देवते माये गे नमन करूं॥६९॥
जसे मुळेरा देवा गा नमन करूं॥७०॥
जसे राम देवा गा नमन करूं॥७१॥
जसे वीर विठ्ठला देवा गा नमन करूं॥७२॥
जसे क्षेत्रफळा देवा गा नमन करूं॥७३॥
जसे मोक्षप्राण्या देवा गा नमन करूं॥७४॥

जसे नारायणा भूता गा नमन करूं।।७५।।
जसे पात्रातल्या नासा गा नमन करूं।।७६।।
जसे शिवरांच्या नासा गा नमन करूं।।७८।।
जसे चुकमाटल्या देवा गा नमन करूं।।७८।।²¹

● 'चौरंग' शिगम्याच्या गीतां मदलो मुखेल प्रकार

चौरंग' हो शिगम्याच्या गीतां मदलो मुखेल प्रकार . हेर गीतांपरस ह्या भागांतली गीतां आकारानुय व्हड मेळटात. ह्या भागांतल्या गीतांनी मनोरंजनापरस भक्ती- भावनेक चड महत्व दिले दिसता. तातूंत एक तरेची सुत्रपणा आसतात . संधगतीन ती मुखार वतात. चौरंग गायतना मुखेल गायकान सुरवात करपाची आसता उपरांत हेर गावपी ताणे गायिल्ले कडेन परतें गावन ताका सांगात दिता. चौरंगीचो आपलो असो खाशेलो ताळ आसता , पुराय चौरंगीचो सार त्या तालांत भरिल्लो मेळटा. केन्ना केन्नाय चौरंगीच्या खाशेल्या ताळांशिवाय ताचेकडे लागी नाशिल्ले हेर ताळय गायतात. चौरंगी गायतना जो संधपण आसता तो ताळ गावयाच्या वेळार वचून नाचाक आनी गायनाक दोगांकय एक वेग येता आनी पवण्यासय बदलतात.

चौरंग म्हणल्यार गाणी , काणी , ताल आनी नाच हांचो सुरेख मेळांक लागून ताचेर नाच तयार जाता म्हणल्यार चौरंग. धुलपद जालें उपरांत सादर करता ती चौरंग . हातूंतल्यान एकाद्री खंयची काणी गाण्याच्या रूपांतल्यान सगळ्या लोकांक आयकपाक मेळटा . तातूंत गाणी म्हणपाची एक विशिश्ट पध्दत आसा . गाण्याच्या तालार सगळें खेळगडे एकमेकांक फुड करून नाचतात . देवाची पुजा करपाक आनी सगळ्यांनी मेळून मिसळून नाच्पाचो आसवाद घेवप म्हणल्यार चौरंग . तातूंत नाचपाक कसलींच बंदनां आसना .चौरंग म्हणटां तेन्ना सगळ्यांक एक व्हडलो , एक सारकोच गोल करून गोल गोल फिरत नाचचे पडटा .

मेळ म्हणल्यार देवाचो वास आसल्या खेळगड्यांचो समूह अशें मानतात . दोन - तीन दीस आपल्या गांवांतल्यान भायर सरता आनी दुस-या गांवा - गांवांनी खेळप आनी थंय जालें उपरांत दुसऱ्या गांवांत वचून रातीन थंय रावप. घरा घरांनी थंय खेळप . खेळाच्या सुरवातेक खेळगडे मांडार आयलें उपरांत त्या घराक आपूण आयलें म्हण सांगपाक ते धूलपद म्हण्टा . अशें केलें उपरांत त्या घरातल्या बायल मनशेक आरतीची

तयारी करपाक वेळ मेळटा . ताचे उपरांत तोणयामेळ चौरंग आनी आरंभ अशें वेगवेगळे खेळाचें प्रकार सादर करता .²²

● चौरंगातली गितां

1. घाटाचो रावो चरंग

घाटाचो रावो आणि देवलोकोकोणाक बा , घाटाचो रावो आणि देवलोकोकोणाक ॥
देवलोकोकोणाक तिंगा देऊळ बांधीले बा , देवलोकोकोणाक तिंगा देऊळ बांधीले ॥
देऊळ बांधीले तिंगा तळे रसीले बा , देऊळ बांधीले तिंगा तळे रसीले ॥
गुंडातरे फातर लावुन तळे बांधिले बा , गुंडातरे फातर लावुन तळे बांधिले ।
तळ्याबांधार एक झाड रोविले बा , तळ्याबांधार एक झाड रोविले ॥
रे हाता ऐवढो बेलो रे खेळीया , हाता ऐवढो बेलो मु ॥
थळटा ऐवढे पानु रे खेळीया , थळटा ऐवढे पानु मु ॥
मुगडा ऐवढो कळम रे खेळीया , मुगडा ऐवढो कळम मु ॥
कारभा ऐवढे फुल रे खेळीया , कारभा ऐवढे फुल मु ।
फुल फुलले काकड वळले नाल्ला ऐवढे फळ रे खेळीया , नाल्ला ऐवढे फळ मु ॥
फळाक कत्री जन्मले रे रुषीया , फळाक कत्री जन्मले मु ॥
त्या कत्रे नाव घातल्या जानका सिता बा , त्या कत्रे नाव घातल्या जानका सिता ॥
जनका सिता गेले जनका राजा बा , जनका सिता गेले जनका राजा ॥
पाच पांडव
राजा नाही उम्रवंत रे देवातो राजा नाही उम्रवंत मु ॥
उम्रवंत राजा कोकोण पीको बा , उम्रवंत राजा कोकोण पीको ॥
कोकोण पीको राजा साळेभात पीको बा , कोकोण पीको राजा साळेभात पीको ।
साळेभात काणत्या नारीं गे सायो भरतार कोण गोटी गेला , गे सायो भरतार कोण गोटी
गेला मु ॥
बदात नासले कुत्रे घेऊन चापे नासले बंदूक घेऊन भरतार पर्वती गेला गे सोयो भरतार
पर्वती गेला मु ।
पर्वता गेले भरतराचे नाव तुझे काय गे , पर्वता गेले भरतराचे नाव तुझे काय . ॥

हाऊच नोणो साईबा गाऊच जोणो गे , हाऊच नोणो साईबा गाऊच जोणो ॥
पाच पांडव राज्या नाव नासले भरतरा लागी व्होर कसो नावलो रे , नाव नासले भरतरा
लागी व्होर कसो नावलो . ॥

नावच जोणो साईबा घेऊक जायना रे , नावच जोणो साईबा घेऊक जायना ।
दात नासल्या कुत्र्यांनी चाळयलो मोर बा , दात नासल्या कत्र्यांनी चाळयलो मोर ॥
ऊडोन बसलो मोर अडमा रुकार बा , ऊडोन बसलो मोर अडमा रुकार ।
अडमा रुका मोर पिले खोजीता बा , अडमा रुका मोर पिले खोजीता ॥
पिले खोजीता मोर पिले सोडीता बा , पिले खोजीता मोर पिले सोडीता ॥
खेळता गड्यान पिले विसयालो रे बा , खेळता गड्यान पिले विसयालो ॥
बारीक चुडयो बांधयालो रे बा , बारीक चुडयो बांधयालो ॥
देवाल्या सोभेर धाड्यालो रे बा , देवाल्या सोभेर धाड्यालो ।²³

2. चंदनाची चरंग

चोगो जाण वावराडे वनाक गेले बा , चोग जान वावराडे वनाक गेले ॥
वनाक वचून देवानी चंदन मारले बा , वनाक वचून देवानी चंदन मारले ॥
चंदनाच्यो घोडल्यो दोन पाजू रे देवानी , चंदनाच्यो घोडल्यो दोन पाजू मु ॥
त्या रे पांजूवयर राम स्वामी दोनी बा , त्यारे पांजूवयर राम स्वामी दोनी ॥
कंडूल पुरून नारी नगराक गेली बा , कंडूल पुरून नारी नगराक गेली ॥
कंडूलेचे मल्ल कोण करी सुहाळे , कंडूलेचे मल्ल कोण करी मु
कंडूलेचे मल्ल करी राम स्वामी दोनी बा , कंडूलेचे मल्ल करी राम स्वामी दोनी ॥
मल्ल करीता नारी पडलो भुमीवयर बा , मल्ल करीता नारी पडलो भुमीवयर ॥
पडलो भुमीवयर नारी धरला वययावयर बा पडलो भुमीवयर मारी धरला वययावयर ॥
एक हात घातला पालवाक रे बा , एक हात घातला जमनाक मु ।
पालवाची केली फाटणा पराभत , जमनाची केली तोळपणा मु ²⁴

3. शंकराची चरंग

ईश्वर पार्वती गाईचे घोटण खेळ मांडिल चार पाट रे देवानी ,
खेळ मांडिल चार पाट मु चंदनाची केली चार पगा रे देवानी ,

चंदनाची केली चार पागा मु रुपेवंत केले चार पाये रे देवानी ,
 रुपेवंत केले चार पाचे मु तांबेयंत केली शेळीयो रे देवानी , तांबेवंत केली शेळीयो मु ॥
 ईश्वरांनी पाचे मांडीयालो रे स्वामी तू , पार्वतीन शेळीयो थारीयील्यो मु
 खेळ मांडिल चार पाट रे देवानी ,
 खेळ मांडिल चार पाट मु ईश्वरा पडली बारा रे स्वामी तु पार्वतीक पडली सोहळा मु ॥
 देवीन देवा हारायीलो रे स्वामी तू , देवीन देवा हारायीलो मु ॥
 देवा येयले उणेपण रे स्वामी तू , देवा येयले उणेपण मु ॥
 पाचे टाकले वनाक रे देवानी , शेळीयो टाकल्यो साळाक मु ॥
 पोगा उडयले सागराक रे देवानी , पोगा उडयले सागराक मु ॥
 बा , उठले देव स्वामी रागान गेले ॥
 चालोन गेले बा गिरी पर्वतार देव चालोन गेल ॥
 पालो लागले बा , आसांड मांडी देव घालो लागले ।
 मांडयाक विसपालले देवाच्यो , मांडयाक विसपालले मु ॥
 झटा बेलल्यो देवाच्यो , झाडा झटा बेलल्यो मु ॥
 आढायील्यो देवाच्यो , म्हसतोंगे राणी आढायील्यो देवी देवा घरदार मा देवा सोषिता मु
 ।

घरदार सोधिता गे पावते घर दार सोधिता मु ॥
 देऊळ थुपे सोबिता गे । गे पावते , देऊळ धुपे सोधिता मु ।
 गावं गावटण सोचिता गे पार्वते , गावं गावटण सोचिता मु ।
 उठले देव स्वामी रागान गिरी पर्वतार देव आसांड मांडी देव झाडा म्हसतोंगे राणी मु ॥
 साचिता गे पार्वते रान वन सोचिता ने पार्वते ,
 रान वन सोषिता मु गाळे मुळे सोचिता गे पार्वते ,
 सीमो दार गिरी पर्वतार देवी चालोन गेले था .
 गिरी पर्वतार देवी चालोन गेले बा , गिरी पर्वतार देव चालोन गेले
 हिरांग नागडे ते नाचो लागले या , हिरांग नागडे ते नाचो लागले "
 खतखत देव ते हासू लागले बा खतखत देव ते हासू लागले ।
 देव मण नकळो येसू मण नकळो शिरेन भरतार ओळख केलो बा ,
 शिरेन भरतार ओळख केलो ॥
 उठाय उठाय देवातो हात घायलो झटये बा ,

उठाय उठाय देवातो हात घायलो झटये ।
म्हसतोंगे राणी खोसळल्यो देवाच्यो , म्हसोंगे राणी खोसळल्यो मु
झाडा झटा सुटल्यो देवाच्यो , झाडा झटा सुटल्यो मु ।
मांडयाच्या विस सुटल्यो देवाच्यो , मांडयाच्यो विस सुटल्यो मु ²⁵

4. वडाच्या सावळेची चरंग

वडाच्या सावळे रे गाईचे घोटण बा ,
वडाच्या सावळे रे गाईचे घोटण ।
गाईच्या घोटणार शेणाची थापो बा ,
गाईच्या घोटणार शेणाचो थापो ॥
घरा साकुन नारी शेण भोरू आली बा ,
घरा साकुन नारी शेण भोरू आली ॥
भरता भरता एक बुटी भरली बा ,
भरता भरता एक बुटी भरली ॥
वाटेन वयता एक सोनार शेटी बा
वाटेन वयता एक सोनार शेटी ॥
यो यो शेटीमामा उकल माझी बुटी बा
यो यो शेटीमामा उकल माझी बुटी ।
उकल्ला चुकल्ला दोघाय पडली मीटी बा
उकल्ला चुकल्ला दोघाय पडली मीटी ॥
कशा भाशेन मीटी सुटोन येऊ बा ,
कशा भाशेन मीटी सुटोन येऊ ।
आड्डे खड्डे लावून सुटोन आली बा ,
आड्डे खड्डे लावून सुटोन आली ॥ ²⁶

5 . गाऊतरेची शिंगाटा

गाऊतरेची शिंगाटा उदेपणा देव हुडले आकाशाक मु ।
लागले मु गाउलोरेच्या शिंगसाठी सालोकेच्या देवी
देवा येयले उदेपणा रे स्वामी तू देवा येयले उदेपणा मु "

तिगा देवा उदेषण रे स्वामी तू, तिगा देवा उदेपण मु
 माणका ऐवढेन देव वेयले उदेपणा बा , माणका ऐवढेन देव
 येयले उदेपणा मु येथले उदेपणा देव हुडले आकाशाक बा ,
 येयले चारे रुपान देव भोवो लागले वा घारे रुपान देव भोवो इंद्र देवा
 कमरी पोफळ उगडास बा , इंद्र देवा कमरी पोफळ उगडास मु ।
 पोफळ काडून घेतल्या रे । रे देवानी , पोफळ काढून घेतिले
 पोफळ टाकले जा जाळावर रे देवानी ,
 पोफळ टाकीले जाळावर हावयर मु
 पावा गेली पातळाक गे ये कळस गेले आकाशाक मु ॥
 तिनं पलंग रसिले रे देवानी , तिनं पलंग रसिले ११
 माडयेच्या कवळा देव बसले था , माडयेच्या कवळ देव बसले ॥
 बुध्दे येवजण काडिता रे देव बा , बुध्दे येवजण काडिता
 सागरा छळो धारीलो रे देवानी , सागरा छळो धारीलो
 काळे गाऊतर रसिले रे देवानी , काळे गाऊतर रसिले मु ॥
 चार पाये रसिले रे देवानी , चार चार पाये रसिले मु ॥
 कान डोळे रसिले रे देवानी , कान डोळे रसिले मु॥
 नाक तोडं रसिले रे देवानी , नाक तोडं रसिले मु ॥
 शिंग शेपडी रसिले रे देवानी , शिंग शेपडी रसिले मु
 चारु पाने रसिले रे देवानी , चारु पाने रसिले मु
 रासल राजा बा , चल गे गाऊतुरे पातळखंड राजा ॥
 देवाच्यो गाऊतुरे गेले पातळाक बा , भुमीच्या तळ्या गाई चालोन गेली ॥
 खारचो वरचो गाऊतुरे नळो लागले ॥ गाऊतुरे , उजवो शिंगाट मातयेक मु "
 मागा परतल्यो बा , देवाच्यो गाऊतुरे मागा परतल्यो ।
 देवाच्या गाऊतुऱ्या जपतान आडा अईलो बा ,
 देवाच्या चल गे गाऊतुरे पातळखंड
 देवाच्यो गाऊतुरे गेले पातळाक भुमीच्या तळ्या गाई
 चालोन दाये दीमये मोडले गे खारची वरचो गाऊतुरे नळी लागल्यो बा ,
 गे देवाच्यो गाऊतुरे गाऊतुऱ्या जयातान आडा आईलो ॥
 नावणू माकणू लागले रे जयत बा ,

घासू पुसू लागले मु घासू पुसू लागले रे जयत बा
, गंध धूप लावले मु देवाच्यो गाऊतुन्यो देवासभे आल्यो बा
देवाच्यो गाऊतुन्यो देवासभे आल्यो मु देवा चरणा पडता गे गाऊतुरे , देवा चरणा पडता

मु

कमरीतल्या मधल्योसुरयो काडल्यो रे देवानी ,
कमरीतल्यो मधल्योसुरयो काडल्यो मु
गाऊतुरेच्या शिंगाडया खडीयो घातिल्यो बा
गाऊतुरेच्या शिंगाडया खडीयो घातिल्यो ।
खारची वरची देवानी खडीयो घातिल्यो बा
खारची वरची देवानी खडीयो पातिल्यो ।

बटे ऐवढे देवानी हुटे रसिले वा , बुटे ऐवढे देवानी हुटे रसिले
रक्ता ऐवढे देवानी दुधळ रसिले वा रक्ता ऐवढे देवानी दुधळ रसिले ॥
बोटा ऐवढे देवानी पाने ओडीले बा , बोटा ऐवढे देवानी पाने ओडीले ।
चल गे गाऊतुरे पातळखंड राजा बा , थल गे गाऊतुरे पातळखंड राजा ॥
हामेता जामेत गाई गेले पातळखंड राजा बा हामेता जामेत गाई गेले पातळखंड राजा

॥

देवाच्या गाऊतुच्या जयतान आडा आईलो बा , देवाच्या गाऊतुच्या जयतान आडा
आईलो ॥

चावते पारे खवलदार रे जयता चौदते पारे खबलदार मु ॥
कोणा कामा येयलेले गे गाऊतुरे , कोणा कामा येवलेले मु ॥
• बासरू नाही सांडला रे जयततो दुधू नाही वावता मु ॥
हामेता जामेत गाई गेले पातळाक बा , हामेता जामेत गाई गेले पातळाक ॥
भुमीच्या तळ्या गाई चालोन गेले बा , भुमीच्या तळ्या गाई चालोन गेले ॥
दाये दिसये मोडिले गे गाऊतुरे , उजयो शिंगाट मातयेक मु ॥
नलो लागल्यो बा , खारव्यो वरच्यो गाऊतुच्यो खारच्या वरच्यो गाऊतुन्यो नलो लागल्या
नला ।

देवाथ्यो गाऊतुन्य मागा परतल्यो या , देवाच्यो गाऊतुन्यो मागा परतल्यो ।
देवाच्यो गाऊतु देवा सभे आल्यो वा देवाच्यो गाऊतुन्यो देवा सभे आल्यो ।
देवा चरणा पडता गे गाऊतुरे , देवा चरणा पडता मु ॥

कमरीथ्यो मथल्योसुरयो काडल्यो रे देवानी , कमरीच्यो मथल्योसुरयो काडल्यो मु ॥
 गाऊतुरेच्या शिंगाडया खड्डू लागले बा , गाऊतुरेच्या शिंगाडया खड्डू लागले ।
 । तिन्नी चिमटे माती काढले रे देवानी , तिन्नी चिमटे माती काडले मु ॥
 कर गे गाऊतुरे शेणीचो थापी बा , कर गे गाऊतुरे शेणीचो थापो
 घालाय तरी देवातो पोटा मकशण बा , धालाय तरी देवातो पोटा भकशण ॥
 भरलेल्या सागरा मोहाळ रसिले वा भरलेल्या सागरा मोहाळ रसिले ॥
 कमरीतल्यो मथल्योसुरयो काडल्यो रे देवानी ,
 कमरीतल्या मथल्योसुरयो काडल्यो मु
 तीन मुळ पालो कापलो रे देवानी , तीन मुठ पालो कापलो मु ॥
 खा गे गाऊतुरे मोहाळीचो पालो था , खा गे गाऊतुरे मोहाळीची पालो
 सांजेच्या बारा गाईन पालो खाईलो बा , सांजेच्या बारा गाईन पालो खाईलो ॥
 मधयांतीच्या बारा गाईन रेत परतलो बा , मधयांतीच्या बारा गाईन रेत परतलो
 फाल्यावयल्या बारा गाईन थापो करीलो बा
 फाल्यावयल्या बारा गाईन थापो करीलो ॥
 थापों घरील वसन्यवयर रे देवानी , थापो घरील वयन्यावयर मु ॥
 अग्नीक थापो धाराविलो रे देवानी , अग्नीक थापो थाराविलो मु
 तिन चिमटे गोबर केलो रे देवानी , तिन चिमटे गोबर केलो मु
 सागराक फुक मारीलो रे देवानी , सागराक फुक मारीलो मु
 सागराक साथो पोडोल्यो रे देवानी , सागराक साथो पोडोल्यो मु
 तिन चिमटे माती रयली रे देवानी तिन -देवानी तिन चिमटे माती रयली मु •
 धरतर प्रीतम रसीले देवानी , धरतर प्रीतम रसीले मु
 धोलिया जनम केलो रे देवानी , धोलिया जनम केलो मु
 धरतरे भोवो घाडीलो रे देवानी , धरतरे भोवो धाडीलो मु
 वरसा माग उरलो रे देवता वरसा माग उरलो मु
 फातोर गुंड रसिलो रे देवानी , देडा दिसा रसिलो मु ॥
 दाव कडुळ रसिले रे देवानी , दाव कडुल रसिले मु ॥
 झाड झोप रसिले रे देवानी , झाड झोप रसिले मु ॥
 मनशा जनम केलो रे देवानी , मनशा जनम केलो मु
 सारी जनावर रसिले रे देवानी सारी जनावर रसिले मु जनम मु ॥ ²⁷

6. सात रोश्ये

सात रोश्ये देव ते टोपी बसले बा
सात रोश्ये देव ते टोपी बसले ।
टोपी बसपा येळार रोशी शेकोन घडल्यो बा ,
टोपी बसल्या पेळार रोशी शेकोन पडल्यो ॥
दाये पाया फिरगगले काटो रोमोलो बा
दाये पाया किरागले काटो रोमोलो ॥
तेला फाट्या चंबल सुटल्ये बा
तेला काट्या चंबल मुटल्ये ॥
ती देवचा घराय स्वामी तुमा रोशी बा
ती येवधा धराय स्वामी हुमा रोशी ॥
हुमाक कन्या जलमले वा रोशीया ,
हुमाफ कन्या जलमले मु ॥
या कन्ये नाव घातल्या जानका सीता था ,
त्या कन्ये नाव घातल्या जानका सीता ॥
जानका सीता गेली जानका राजा बा
जानका सीता गेली जानका राजा ।²⁸

• आरत घेवपाची विधी

'आरत गीत' हो या संकलनातलो निमाणो भाग तातूंत एकूच गित आसता. दर घराकडेन वेळ जातकच शेवटाकु आरत नाचयतात या वेळार आरतीय खाशेले गति भावतात. या गिताचे स्वरूप थोडे भोप चौरंगी सारकेच आसा. चौरंगी म्हणपाच्या वाटकुळेच शवन जे पद्धतीन नाचतात. तेच गतीन नाचतात मात आकारच्या गोलामदीं आरत धरपी नाचता.

सभा गच्या राजू अंगणा

खेळ माणिला
सभागेर पडला भोंपर
पलंगार सभागेच्या बारमेन काय केल्या
धागर चिंबू चेवन नार
पाण्यांकू गेल्या
पांचूरे झरीचे पाणी
तापों घातिल्या
ऊन-माखून नार अनवाली पाल्या,
पैस म्हाळा घरां नार चालो लागल्या
सरणपोरेची नारेन सोड सोडीला
सर्व शिंगार नारेन आंगी सोबीका
पितांबर साऊळे नारेन कास नेटील्या
सरणाच्या ताट नारेन काढून घेतिल्या
सरणाच्या ताटा नारेन सार मारील्या
पांच रे वातीचो नारेन दिवो पेटयलो
सर्वई शिंगार नारेन आरती ठेवीला
बत्तीस पानाचो विडो आरती ठेविला
तिळ तांदूळ नारेन आरती ठेविला
गंध रे अक्षता नारेन आरती ठेवीला.
चिंबू रे भरून पाणी नारेन हाती घेतिला
म्हाल देरवट्यार नार उभी रावल्या
खेळत्या रे मांडाच्या गड्या भौमान केला
खेळत्या रे देवाचो नारेन भौमान केला
खेळत्या रे मांडाचो गडो चालोन गेला.
खेळत्या रे मांडाच्या गड्या भौमान जाला
आरत्यो नारी त्यो आळवंत
दारीतल्या माडा तुका गोयना , गोयना ।। ²⁹

• आरत - गीत - 2

पातळखंडा राजा चंदण मुगोडो सुटला ,
पातळखंडा राजा चंदण मुगडो सुटला ।
चंदणाचे केंपो आले मीरतो लका ,
चंदणाचे कळस गेले देवा देवळू का ॥
पर्वता शिकारे चंदण फुलला ,
चंदण फुलो लोलो चंदण कोणी देखीला ॥
चंदणाचे परमळ गेले देवा देवळूका ,
देवा तुमच्यो राणीयो स्वामी परमळ भोगे ॥
असे देवा तुमच्या नगराक उशाव झाला ,
आळवासे पान गे साये आळवंत ॥
आळवाचे पान गे साये आळवंत ,
सभागेच्या राज आंगणी खेळया वंत ॥
सभागेच्या राज आंगणी खेळ मांडिला ,
सभागे पडला भोवर पलंगार ॥
पलंगावयर निधलेल्या स्वामी भरतरा ,
आमचे आंगण खेळता स्वामी मावळे भावे !! (पुत्र फळ)
तेमका वो करू स्वामी कसलो मान ,
ताकदा सारखो मान गे सिते कोनगा दिवचो ॥
सोन्याची चिंबल नारे रुपयाची घागरी ,
तीऊ घागरी घेऊन गेल्या पाणुल्याक ॥
घागरे भरून पाणी हाडल्या नाणये नाणकरा ,
पाच गंगळ पाणी नारीन तापो धातिल्या ॥
मळाच्यो मळ शेणि उजा घातिल्या ,
कामोरकेच्यो भाती लाऊन पाणी तापोयला ॥
चलो नंतर गेल गे नारे श्रींगारा पेटे ,
श्रींगारा पेटेचो नारीन सोड सोडीला ॥
घागऱ्या गे चुड्याची साडो भायर काडील्या ,
बावन पिरोड्याच्यो जळयो भायर काडीला ॥

केंपो होजराची चुड्यो भायर काडीला ,
 तीका गे दीलाच्यो मोदीयो भायर काडीला ।।
 हिरावंत फणी गे नारीन भायर काडील्या ,
 रूकमा गे चौयोलो नारीन भावर काडीला ॥
 सरवई श्रीगार नारीन भायर काडीला ,
 चालो नंतर गेलगे नारी तेला तापोण्या ।।
 चापेल दुपेल तेल आंगा माकील्या ,
 नारण चिंबो घेऊन गे नारी भायर सरल्या ॥
 चालो नंतर गेलगे नारी नाणये नाणकरा ,
 पाच गंगळ पाणी नारी नाऊ लागल्या ।।
 नाऊन माकून नारी अनमाळ झाल्या ,
 पीतांबर सावल्याचे कास नेटल्या ॥
 भावन पीरोड्याच्या झळयो जमना घातिल्या ,
 केंपो होजराचे चुड्यो हाती घातिल्या ॥
 तिका गे दौलाच्यो मोदीयो बेटा घातिल्या ,
 चालो नंतर गेलगे नारी तेला तापोण्या ।।
 थळटभर गे तेलगे नारीन मात्या घातिल्या ,
 हिरावंत फणी गे नारीन हाती घेतिल्या ।।
 केसा गे गणगणी नारी वळी लागल्या ,
 केसा गे गणगणी नारीन विणयो घातिल्या ।।
 विणया गे गणगणी नारीन माणका खवयला ,
 रुस्मा गे चौन्याची नारीन खोपो बांधिला ।।
 लिंबया गे वरणाचो नारीन खोपो बांधिला ,
 तेज्यावर माळील्या सोन्या केंगद ॥
 सरवई श्रीगार नारीन आंगी नेटला ,
 पणसो मला घरा नारी चालोन गेला ॥
 चरणाच्या ताटा नारीन सार मारिला ,
 चरणाच्या ताटा नारीन वीडो पोकेला ॥
 अमृत फळ गे नारीन आरती ठेविला ,

बत्तीस पानाचो वीडो आरती ठेविला ॥
 तांबया गे मोतीयाचो पैसो आरती ठेविला ,
 गंध आकेस नारीन आरती ठेविला ॥
 फुलगा संभळ नारीन आरती ठेविला ,
 सरवई श्रींगार नारीन आरती ठेविला ॥
 पांचगा वातीचो नारीन दुरभो पेटयला ,
 तक्क तांबयो भरुनगे नारीन हाती घेतिला ॥
 दोनगे हातानी आरत उकलील्या ,
 हालत धोलत नारी भायर सरल्या ॥
 म्हाल्ल थरवट्यार गे नारी उभे राहिल्या ,
 खेळत्या रे गड्याक तियेन शादुरे केला ॥
 खेळत्या रे मांडाचो गडी चालोन गेला ,
 खेळत्या रे गड्याचे तियेन पाये धुयेल्या ॥
 खेळत्या रे मांडार आरत धाडुन दिल्या ,
 शिगमो रसले देवाक तुमका भोमान केला ॥ चोय ॥
 आरती आर बाये आळवंत ,
 पायजणी पुत्र तुजे सातवंत ॥
 खेळ रे खेळातो नायलो नेमा ,
 सभागेनी दान केल्या आपल्या नामा ॥
 हातीच्या काकणा दाव दक्षणा ,
 गळ्या तुझा पीडूके आयेपणा | गोविंदा ॥ ³⁰

ह्या आरत गीतांतल्यान आरत घेवन येवपी बायल कशे पद्दतीन येता हे आमकां कळटा . ती न्हावन धुवन निवळ जाता आनी झरीर वा बांयचेर वचून अनवाळे उदक हाडटात. आपले तन , मन श्रृंगारान भरून तशीच सरणाच्या ताटांत फूल - कुंकू घालून आरत घेवन मांडार वयल्या गड्यांक दाखोवन दारार उबी जाता अशेतरेन आरत गीत भोवन आरत दाखोवपी नारीचें सोबीत वर्णन ह्या गीतांतल्यान गडे करतात.

शिगम्याचो उत्सव पुनवेच्या होळयन सोपयता. आंब्याची होळी , माडये होळी वा सावरी दुरिग नाचयत वोडीत व्हरतात. होळयेर बिनलांनी वा कोळशांनी उदक वोतात . नाल्ल मारून फोडटात . दर घरा मुखार आसल्यो भोगावळी जातात . एकदां होळी पुरली आनी

शिरनी वाटली मागीर सगळी अवतिकाय बंद जाता, मागीर देवाच्या पवित्र अनवाळ्या भोगाळीक सुरवात जातात .

शिगमो सोंपता आनी नव्या वर्साची नांदी सुरू जाता.

● अनवाळे रावन मेळाची भोंवडी

दसमीच्या राती मेळ (खेळगडे) पुराय रांत , रात जागयता . रातीच्या ११ वरांचेर ते नाचपाक सुरू करतात. सकाळच्या ३ - ४ वरांचेर ते थांबता आनी मेळ गावांतल्या भायर वयता. काळोख आसल्या कारणान ते गांवचें शिमेकडेन लागी त्या रानांनी रावता. कोणीण पांयांक चप्पल घालप आसना. ३ - ४ दीस हो शिगमो चालू आसता. चार दिस म्हणल्यार ते न्हाहिनात . दुसऱ्या गावां गांवांनी वचून ते पारंपारीक तरेन शिगमो करता.

❖ मांड मोडपाची खाशेली रीत :

चवथ्या राती पौर्णिमा आसता. त्या रातीन मांडार गांवांतलो मेळ गांवांक येवन मेळ खेळ खेळून सोपयतात आनी उपरांत रातीन न्हावोन उज्या वयल्यान वतात. म्हणल्यार उज्या वयल्यान वचून ते वोगी रावन आपल्या घरा वतात. तांकां होळी सुध्दा म्हण्टात. खूब कडेन आंब्या झाडां ताळो मोडून नाचून ती जळयतात. पूण ते दुसऱ्या दिसाक देवाचें ज्ञान आयकून ब्राह्मण जाल्यार आंगातले वायट गुण उडोवप कठीण आसा. म्हण परंपरें भशेन वायट गुणांची होळी म्हणल्यार जळोन सगळें भस्म करप. सगळे वायट गुण जाळून नव्या युगाची सुरवात करप . पोत्रे झाड जाळोवन नवें झाड लावप.

● शेळें

शेळें हे शिगमो जावन २ दिसांनी आसता. शेळें देवाचें घर (गरवय जंय आसता)आसता थंय म्हणल्यार दांड्यार. शिगम्याक गेल्या वांगडाक येता आनी दिसभर तांची

उलोवणी जाता. त्या दीसा , शिगम्या दिसांनी कोण चुकलो , काणी वायट उतरां उलयली हांची चर्चा जाता. शिगम्या दिसांनी जोडिल्ल्या पैशाचो हिशोब जाता. गांवां गांवांनी वचून मेळाक जें नाल्ल मेळिल्ले तांचे एक एक चूली प्रमाण वाटे लायतात. आनी त्याच दिसाक शेळ्यांचे जेवण आसता. ते जेवन दादले मनीस तयार करता .

● शेळ्याच्या दिसांनी परंपरीक रान भोंवडी

शिगमो जालो उपरांत शेळ्यांच्या दिसाक पारंपारीक तरेन चलत आयिल्ली भोंवडी आसता. ह्या भोंवडेक गांवचे सगळे लोक एक एक चूल चूकना करून भोंवडेक रानांत वाचपाक पडटा. भोंवडी करपाचें कारण म्हणल्यार शिगमो बरो तरेन जालो , वा कसलीय अडचण वा नड कसली अडचण ना जाल्यार भोंवडेक डुकोर पडपाक जाय अशें जाणट्यांचो विश्वास आस्तालो. त्या काळार ही परंपरा चलताली पूण सरकारान जनावराक मारपाक बंदी लायले कारणान आयज काल ही भोंवणी कमी जाला. पूण परंपरेंन वचपाक जाय म्हण रानांत वता आनी येता.आदले काळार ही परंपरा म्हत्वाची मेळना आशिल्ल्या कारणान ह्या प्रबंधात ताचो उल्लेख केला.

प्रकरण – 4

शिगम्यांतले लोकनाच, लोकगिता आनी लोकवाद्यांची

वळख

शिगमो ह्या उत्सवाच्या निमतान खेळिल्ले लोकनाच आनी लोकगीतां. अशिक्षीत आनी गांवठी जीण जगपी समाजाचे परंपरेन घोळणुकेंत घडत आयिल्ले मौखीक साहित्य म्हणल्यार लोकवेद . लोकनाटयां , लोकखेळ , सण - परबो , जात्रा - काले , फेस्त , न्हेसाण , विधी - संस्कार , चालीरिती , जेवण - खाण , म्हणी , उमाणी , जांचे पसून मनशाचेर नकळत संस्कार घडत वतात , हातूंतल्यान लोकवेद तयार जाता . लोकवेदाचो जल्म मनीस संस्कृतायेच्या उदरगती बरोबरच जाला अशें म्हणटात . अनुकरण आनी मौखीक परंपरा हें लोकवेदाचे दोन गुणधर्म अशेंय म्हणूं येता . लोकांनी आपले मन रिजवणे खातीर तयार केल्ली कला म्हळ्यार लोककला . लोककलेची खरी शक्ती सैम आनि संस्कृती भितर आसता . तांतुतल्यानूच जल्माक आयिल्ले लोकगीत , लोकनृत्य आनी लोकनाट्य हें लोक कलेचे प्रकार म्हण पळोवप जाता .³¹

लोकगीत हें लोकवेद भंडारातले सगळ्यांत महत्वाचे आनी मूल्यवान अशें एक रत्न . ' लोकगीत , ' म्हणल्यार मौखिक परंपरेंत दिसपट्टे जिणेंचे चित्रण दोळ्या मुखार उबें करपी , लोकाच्या मनांतल्या भावभावनाचो संगीतमय असो आविश्कार . हाची निर्मणी दिस्त खंयच्या काळार जाली वा ती कोणे केली , हें सगळें सांगप भोव कठीण . ह्या प्रकरणांत शिगम्यांच्या लोकगितांचोच संदर्भ घेतलां . ह्या लोकगीतांत सगळ्यांत पयली नमनांतल्यान सुरवात जाता. नमन हे थळाव्या आनी लागशिल्ल्या देवांक होरांयतात. नमन म्हटले शिवाय शिगम्याची सुरवात जायना. ह्या नमनांक एके खाशेली चाल दिवन गावप जाता . तशेंच ह्या नमनांक लोकवाद्यांचो आदार जायना. नमन म्हणून जातगीर चैरंग गावप जाता. मागीर चैरंग जावन जोत गावप जाता , ह्या जोतीचो आकार चैरंगीच्या गीतां परस कमी आसता . देखीक : बारीक काटो कणेरीचो , भांग फुलला नारीचो || . ह्या गीतां म्हणपाकय गती येता . आरत गीतां ह्या जोतिंचो आनंद घेवन फुडे आरत दिवपाची गीतां म्हणप जाता . आनी हांगासर मेळ दुसऱ्या थळार वता आनी थंय अश्याच पद्दतीची चाल

परत सादर केल्ली दिसता. लोकगीतांचे हेर प्रकार म्हळ्यार धालोगीत , फूगडीगीत , जत , होवयो , गावनकाणी , आदी . या लोकगीतांक संगीताचो साथ खूब गरजेचो कारण संगीता बगर लोकगीतांक कसोच रंग चडना . ह्या लोकसंगीताक शैनाय , ढोल , तासो , कांसाळे , घुमट , शमेळ सारकी वाया वापरप जाता . प्रत्येक लोकगीताची तशेंच ताका लाबिल्ल्या संगीताची एक खासियत आसता . आमचें जाण्टे तांच्या जाणटेल्यांक पळोवन शिकले आनी आमी आता आमच्या जाणट्यांक पळोवन शिकतात . अशें तरेन एके पिळगे कडल्यान दूसरे पिळगे कडेन ही कला वता .

● खोतिगांव वाठारांत खेळपी शिगम्यांतले लोकनाच :

4. 1 : तोण्यांमेळ

खोतिगांव वाठारांत पारंपारिक चाली रितीन चलत आयल्लो उत्सव म्हणल्यार " शिगमो" ह्या वाठारांत शिगम्याक फकत वेळीप / गांवकार लोक आसता.आनी त्या लोकांनी खेळ्ळील्लो हो शिगमो. शिगम्यांक तीन तरांचे खेळ नाचंता तालगडी, तोण्यांमेळ आनी गोफ.

तोण्यांमेळ हो शिगम्यांचे खाशेलपण. तोण्यामेळा शिवाय शिगमो पुराय जावपाक शकना. हो खेळ फकत शिगम्याच्या मांडार खेळ्ळो वता. त्या भायर आनी दुसऱ्या खंय जाग्यार वा माचेर खेळपाची अनुमती गांवचे लोक वा गांवकार मान्यताय दिना. अशे म्हणटा की 'तोणया मेळ ' खेळप दिसता तितलो सोंपो नासता आनी ते खरेच आसा . तोणया मेळ करतल्यांक सुध्दा शिगमो सुरू जावचो पयलीं तालीम मारची पडटा . '

पयलीं मनोरंजनाचे सादन म्हण हो खेळ विकसीत जाल्लो . मागीर तातूंत खूप बदल जायत गेले . सगळ्यांचें लक्ष ओडून घेवपाक लागलो . ह्या खेळांत स्वताच्या आंगांचो संतुलन सांबाळप खूप गरजेचे आसा . आनी सगळ्या वांगडा मेळून एकूच ताल आनी लक्ष दवरप गरजेचे आसा . 'तोणया मेळ' खेळतल्यांक खूप शक्त आसपाक जाय. गांवांतल्या कोणाच्याच गांवांकराच्या मनांत कसल्या वायट विशयाचेर दुस्मानाची भावना दवरना करून एक जावन खेळपाक पडटा .

ते मानतात की हो खेळ फक्त मांडार एकाच वेळार ५० – ६० खेळगडे खेळपाक शकता. प्रतेक घरांतलो एक खेळगडो आसप गरजेचो. तोण्यामेळ्यांची तालीम

शिगम्याच्या पयली एक आठवडी आसना सुरू जाता. पयलीं मांडार वयचे पयलीं सगळें लोक मेळून 'तोणयो' तयार करताले. 'तोणी' म्हणल्यार लाकडाच्यो दोन बोडयो. दोनूय हातांत घेवन आप आपल्या गड्यांक घेवन खेळप. खेळगड्याची गतीक एक विशिश्ट रचनेन खेळपाचो प्रकार म्हणल्या. त्यो तोणयो फकत शिशां झाडाच्यो करताल्यो. पुण आयज तो तोणयो कोण वापरीना आनी आयज फकत शिगम्याच्या वेळार तुळशींक त्या तोण्यांची रास घाल्ली दिसता. बाजारांत रंगीत तोणी आयल्या कारणान तांचे मोल आता कमी जाला.

तोण्यामेलाची वेशभूशा पारंपारीक पध्दतीची आसता. पयलीं आजें पोणजाच्या काळार ते तकलेक तुवाल्याची (वालो) पंगडी बांदताले आनी त्या पंगडक आबोल्याचो झेलो लायताले. चड करून ते आंगले घानाआशिल्लें. फक्त कमरांक एक तुवालो बांदताले आनी उकत्या पायांनी ते गांवान गांव भोवताले.

पुण आजय ह्या खेळाच्या वेशभूशेंत फरक दिसून येता. आयज भुरगे आनी लग्न जाले भुरगें हो 'तुरो' घालता. तुरो हो वेगवेगळ्या रंगाच्या फुलांनी तयार केल्लो वता. तुन्याक चार उभ्यो बोडी लावन ताकां फुलांनी सजयल्लो वता. पुण बाजारांत रंगीत पेपर घेवन आयचे भुरगें हो तुरो वेगळ्या तरेन तयार करता. असो भेस केल्ले कारणान त्या लोकांची आनी समाजाची वळख करून दिता. तोण्यामेळ तीन वेगवेगळ्या गाण्यांच्या माध्यमातल्यान सादर जातान दिसता. अश्या तरेचो तोण्यामेळ फकत गांवडोगरी आनी खोतिगांव ह्या वाठारांत पळोवपाक मेळटा. गांवांतल्या कोणाच्याच गांवांकराच्या मनांत कसल्या वायट विशयाचेर दुस्मानाची भावना दवरना करून एक जावन खेळपाक पडटा.

1 . चानये पोर

चानये पोरा गो तिन पाट ,

रावणन सितेवयला दाखय वाट ।

देवळा भोवते तांबडी माती ,

देवील्या देवळा जळता जोती ॥³²

हे गाणें आमकां रामायणाचे दृश्य डोळ्यामुखार घेवन येता. जेन्ना रावण सीतेक घेवन वता तेन्ना चानयेच्या पोरांन ताका पळयल्ले आसूंक जाय . ह्या घटनेवयल्यान आमच्या जाणट्यांनी हांचेर चाल लावन गाण्याच्या रुपांत ताका एक वेगळे आंग दिल्लें आसूं येता.

सवण्यांचो , पुराणीक कथांचो आनी देव धर्माचो आसपाव जाता. खोतागांववाठारांत जी उतरां घोळटात ,ती तशीच दुसऱ्या वाठारांत मेळना. तशेंच ह्या गितांक पोरा ह्या उतराचो उल्लेख जाला , हे फकत खोतिगांव वाठारांत घोळटा . केपें , फोंड्या , सांगे , ह्या कांय वाठारांनी चानये पिला अशें मेळटा.

2 . दारातल्या माडये

दारातल्या माडये पिकल पोये ,

संता सायबान घेतिल कोये ॥

दारातल्या माडये मुठबोर शिवडयो ,

बापोल्या दुवडयो वनातूडयो /³³

ह्या गाण्यांत माडयेचे आनी मनशाचे नाते सांगिल्ले आसा. जशी आमी घरा भोंवतणी जाय तसली झाडां लावून आपूलकीन तांकां व्हाडयता. जेन्ना तीच झाडां फुलां फळां दिवपाक लागता तेन्ना शेजाराच्या डोळ्यार वता . आनी हे गीताच्या रुपांत मांडला.

3 . सुरंगी पडोळ

सुरंगी पडोळ फुलली भोवरा

फुलाचो परमळ घेवयालो ।

पोडोलेच्या फुला रे ,

भोवो लोलोप झाला मुं ।³⁴

सुरंगीचे झाड हे शिगम्यांच्या दिसांनी फुलता. म्होवाचे मुस आनी भवरें सकाळी फुडें झाडार वचन सुरंगीची फुलां फुलयताले . फुलांक फुलोवन तातूंतली गोडसाण घेवन वयताले. त्या फुलांचो वास घमघमीत आयिल्ल्या कारणांन कोणय त्या वासांत भुलून वयतालो.

4. माळवणी मळ्या

माळवणी मळ्या पोडोळयो फुलल्यो ,

पोडोळ्यो फुलल्यो रान माळीता ।।

पावले रे बशवा शीले रे ,

वाऱ्यान सैवर गेले मुं ॥³⁵

हांगा पोरसाच्या / कामत मळ्यांचो उल्लेख केल्लो दिसून येता. जेन्ना पोडोवळ फुलता तेन्ना अशें दिसता की पुराय रान फुलां माळून बसला कशें. पोडोवळ म्हणल्यार रानांत जाता ती झाडां. ताची फुलां वाऱ्यान वचन सगळे कडेन पडटा.मावळीण म्हणल्यार आवयच्या भावाली बायल. ह्या गाण्यांतल्यान दोन अर्थ घेवपाक येता.

5 . चिचे पानाच्यो

जो रे जो बाळा जंलजल ना , आदीन खेळपा जंलजल ना ॥
चिचे झाडाच्यो नामताळ्यो , नामतळ्यो शेवतें फुला कळयो ।
चिचे पानाच्यो केल्यो पत्रावळ्यो , तेजेर जेवले ऋषी पांडव ॥
पातळ दि रे वाणीया , मतीक धर बामणा ।

भागील पायको दे तरे रे देवा , बकऱ्या तुझ्या मारे मु ।³⁶

हातूंत चिचेच्या पानांचो , तशेंच शेवतेच्या फुलांच्या कळ्यांचो उल्लेख केला. म्हण्टात की चिचेच्या पानाच्यो पत्रावळी करुन पांडव जेवले हांचो संदर्भ दिल्लो आसा. तशेंच भागेल पायक देवाचो उल्लेख मेळटा. ह्या गाण्यांत देवांचो , जनावरांचो , झाडांचो आनी फुलांचो हांचो मेळ करून हे गाणें तयार जाल्ले मेळटा.

6. राम सिता जानके

राम सिता जानके , आबोल्यो फुलल्यो माळ गे ॥
आरुले गे मुरुले वादायले , गल्यक घागर वादायले ।
चापडवालिक फूल फूलल्या , फूलापरमळ घे भोवरा ॥
परशुरामा धनुष्य सिते सापडल्या , उताट धनुष्य रामाचो ।
घुमा भेंडा काड कशे , नायला रे घुमा ।³⁷

राम सिता , आबोल्यो , चापडवाल , भोवरो हांचो उल्लेख हातूंत आस्पावता. तशेंच पुराणीक कथांचो आनी सैमाचो संदर्भ मेळटा. ह्या दिसानी खूब अशीं वेगवेगळी फुलां फुलतात. तशेंच रानांत चापडवाल म्हण एक तरेची वाल मेळटा. ती वाल दिसपाक चापडे नांवाचे जें जीवाणे आसता ते सांगलां. तशेंच त्या वालीक फुलां फुलता , आनी त्या वासाक भोवरो थंय येता.

7. सुकेल्या रुका करमल पाना

सुकेल्या रुका करमल पाना , बायल गुरवार दाल्या थाना ॥
 वोल्लार फापार मार पाना , झाल्या बायलेक बारीक थाना ॥
 तीन पाया रथ रे पिता घडयला , नांगरा नांगर विणयला ॥
 गोटींग फुलला माटोव रंगला , नणटो नवरो लग्ना गेला ॥
 वावूलेच्या घाटीये पालोव लागला काटीये , सतीये फुल माळयालो गे फातिये ॥
 चोराऱ्यो नेणयो पलंग भेणयो , भाणशत रे केंदळ फुलां ॥³⁸

हे गाणें एक वेगळोच अर्थ घेवपाक वा चितपाक भर घालता. करमलाचे झाडाचें पान सुकल्या आनी बायल बाळन जावपाची आसा अशें सांगलां . हांगा एका बायलेच्या आनी दादल्याक संदर्भात ह्यो दोन वोळी सांगलां. जेन्ना गोटींग फुलला तेन्ना गांवां गांवांनी लग्नां सुरू जाता. त्या फुलांनी लग्नाचो माटोव पयली लग्नाच्या वेळार सजयताले . वावूलेच्या (म्हणल्यार दोंगरार एक गांव आसा तांचे नांव वावुला) घाटयेर (म्हणल्यार चडाव) वता तेन्ना लग्न जाल्या बायलेचो पालोव काव्याक लागता. हे एक हासोवपासारखे गाणें आसा.

8. घाणो

मारगार घोडला घाणो रे , घाण्याक लायले भाण मु ।
 कोबू रे कोबू कोबारोस ना , काल मारले कोबा आज रोस ना ॥³⁹

पयली लोक उसाची शेता (उस करताले) भरपूर करताले. तांचो तो पारंपारीक धंदो आशिल्लो . उस पिकोवन ते गांवठी गोड आनी काकाम तयार करताले . ह्या गाण्यांत सांगला की मारगार म्हणल्यार वाटेर उसाचो रोस काडपाचो घाणो घोडला आनी त्या घाण्याक भाण लायला रोस भरपाक आनी म्हण्टा काल मारल्या कोबाक (उस) आयज रोस ना. म्हणल्यार रोस तातूंतलो दुसऱ्या दिसाक उरल्यार सुकता. आपल्या धंद्याचो उल्लेख ते गीताच्या रुपांत करताले .

9. आंबड्याची भाजी

आंबड्याची भाजी गोड गो रुपला ,
 पीराय नेटून गेली बुपरा ॥
 मारील्या उडी ओ सरल्या धडे ,

**काळेल्या फातरे थेंग मार रे ॥
मुकोल्या दरवट्या आणो घालीन ,
मागल्या जिडीयेन्न काडून वचन ॥
सांद सुरया देवा आणा रे परतून ,
चय तुझ्या बाणा मु ॥⁴⁰**

आंबड्याच्या भाजीये नावांन हे गाणें पिराय जाल्या एका चेडवाचेर आसा. चेडू आता लग्नाचे जाला आनी आता तांचेर कोणय उडी मारपाक शकता म्हणल्यार लग्नांक उतर घालपाक शकता. मुकोल्या दरवट्या म्हणल्यार फुडल्या दारांक आणो (खिळी) घातल्या जेणे करुन ते घरांत आसतले. मागल्या जिडियेन्न (फाटली जनेल) काडून गेले जाल्यार तो देवांक सांगता तांकां परतून घेवन यो.

4. 2 : गोफ

गोफ हो म्हाराष्टातलो एक फामाद लोककला प्रकार. गोंयात गोफ वेगळ्या तरेन फकत गांवा - गांवांनी शिगम्यावेळार गोंयात सगळ्याकडेन पळोवक मेळटा. ह्या खेळपाखातीर आंगण वा व्हड मेकळो जागो जाय पडटा. आंगणातल्या मदल्या खांब्यांक वयर तेंगशेर सात आठ दोरगाची वड रंगीत कपडे घट्ट बांधपाची पध्दत आसा. साधारण सात - आठ तालगडी हातून वाटो घेतात. एक एकल्याच्या हातान खांब्याक बांदिल्या दारयेचो एक पोत आसता. ह्या खेळाखातीर घुमट , सामेळ तशेंच कांगवेळार शेनाय आदी वाद्दयांचो वापर करतात. खेळगडे या सगळ्या वाद्याच्या संगीताचेर एकमेकांक अशे तरेन भेद दिवन नाचतात .⁴¹ कला लागुनूच पट्यानी सोबीत गोफ विणुक लागता. हे विणकाम वयल्यान सकयल जावन पुराय जाता म्हणसर खेळगडे गुल्ल जातात. मागीर ते परतें घुवन भेद धेवपाक लागतात. गोफ विणटना पावला जर फाटी फुडें जायत तर सगळो खेळ चुकपाची भिरांत आसता. अशे जाले जाल्यार गोफ घुस्पता आनी ती अद्यारच सोडची पडटा. हाकाच लागून गोफ विणटना तशोच विणील्ली दोरी सोडयतात खुप जतनाय घेवची पडटा. सुवातेंक सवकासायेन नाच करत विणपी खेळगडे गोफ सोडयतना नाच चड नेटान नाचपाक लागतात. गोफ पळयतना पळयतले लोक भुल्लुसुंन वतात.

गोफ सारखील्लो लोक नाच फक्त दादल्यांनी खेळपाचो आसता.कारण हो नाच बायलांनी नाचपाक जयना वा तांकां तो विणूक जावपाक ना. दादले मनीस गोफ व्हडा उमेदीन शिगम्यावेळार मनयतात. नाचपी खेळगडे मदे- मदे, बले, बले, बले, बलेssss.....' अशी आरड मारतात तांचो भेस वळवपासारको आसता. गडे गोफ हो लोकनाच नाचतना एका सारखे कपडे वापरतात तरेकवार घालीतात. मात्याक धवो वलो बांदतात आनी हो पये वेलान आबोलेचो झेलो लायतात.तशेच ते गळ्याकय आबोल्याचो झेलो घालतात. सगळ्यांनी सारखो भेस करून घातला तें पळोन गोफ पळोवपाक आयिल्या रसीकांक ताचो लाभ घेवपाक बरो मेळटा. गोफाताले खेळगडे फेटो धरून नाचतात.

सांगे, पेडणे,तशेच फोंड्या म्हलात शिगम्यावेळार गोफ पळोवपाक मेळटा. गोफाचेर खरो शेक आसा तो काणकोणकारांचो हो तांचो पारंपारीक आनी फामाद लोकनाच आसा आनी तांचो तो पारंपारीक मान जाल्या कारणान तांच्याकडेन तो बरें तरेन सादर करपाची कला तांच्या आंगान आसा. कांयकडेन गोफ हो लोकनाच बायलोय बरें तरेन विणतात पुण तो बरें पारंपारीक रितीन चलुन आयिल्ल्यो आसपाक जाय. फोंड्या ह्या म्हालांत कांय बायालोय गोफ विणील्यो दिश्टी पडटात. ताका लागुन गोफ हो लोकनाच सगळ्यांक पिशें लायता.

नाचात जितले लोक वांटो घेतात , तितले रंगीबेरंगी कपड्याच्यो पट्ट्यो एकठांय करून तांच्या एका तोंकाक गाठ मारतात. ती गाठ माटवाच्या वाश्याक बांदतात. मागीर तातूंतल्यान एक पट्टी आनी एक तोणी दर नाचपी आपल्या दाव्या - उजव्या हातांत घेतात. मागीर एके लयींत दर एकलो एक - दुसऱ्यांचे तोणयेचेर मारता. कांय खीणाभितर सगळे खेळगडे फेर धरतात आनी नाचाची सुरवात जाता. खेळगडे फाटीं - फुडें वतात आनी आपलो जागो बदलतात. तातूंतल्यान त्या पट्ट्यांचो आपसुकूच गोफ विणून तयार जाता.

गोफ पुराय विणून जातकच नाचाक उरफाटी गती दितात. ताका लागून विणिल्लो गोफ हळू हळू सुटत वता. गोफ पुराय सुटूकच नाच थांबता. नाचाच्या विंगडविंगड प्रकारां प्रमाण म्हणल्यार खेळगडे वेगवेगळ्या पदन्यासाप्रमाण गोफाचे तरेकवार वांटे घडटात.काणकोणच्या गोफाची बरीच नामना आसा .

1 . तन्न्यो आमल्यो खळांकू ,

बोडक्यो न्हावतां वळाकूं ।।⁴²

ह्या गाण्यांत आमल्यो आनी बोडक्यो (बायल) हांचो उल्लेख केल्लो आसा. तश्यो आमल्यो खळांकू म्हणल्यार जेन्ना आंब्याच्या झाडाक आंमल्यो लागता , तांकां भितर काते (बी) जावचें पयली खळांन घालता . तशेंच पयली बायलो वांगडा वचून व्हाळाक न्हावताल्यो . पयली त्या काळांत अशें जातालें की बायलो व्हाळार वताल्यो .

2 . शेवते झाडाच्यो नाम ताळ्यो ,

नामताळ्यो शेवते फुलां घळ्यो ।।⁴³

हांगा शेवत्यांच्या फुलांचो उल्लेख केल्लो आसा. शिगम्याच्या वेळार शेवती फुलपाची प्रक्रिया चालू जाता. तातूंत शेवत्यांच्या फुलांचें वैशिष्ट सांगलें आसता. नाम ताळ्यो म्हणल्यार लांब ताळे. तशेंच फुलां घळ्यो म्हणल्यार फुलांचें घोंस.

3 . चाप सरपाळ्यो काणीच्यो मोगन्यो ,

काणीच्यो मोगन्यो चर - चरता ।।⁴⁴

हातूंत सरपाळी मोगर्यो हांचेर आदारून एक वेगळो अर्थ सांगला चाप सरपाळ्यो काणीच्यो मोगर्यो म्हणल्यार जेन्ना भाताचें तांदूळ करून तांच्यो थोड्यो कोणीयो तयार जाता चाप सरपाळ्यो मोगर्यो अशें म्हटलां. काणीच्यो मोगर्यो चरचरता म्हणल्या जेन्ना भाताचें तांदूळ तयार जावन जेन्ना तांदूळ चाळणीत घालता तेन्ना कोणयो सळहळ (चरचरत) पडटा.

4. इटोब राजा फांदूर बसला

गावडोंगरीची कर रे पुजा ।।⁴⁵

देवाच्या संदर्भांत हें गीत आसा इटोब(विठोबा) राजा फांदूर (फातरार) बसला अशें आसा. गावडोंगरीची कर रे पुजा म्हणल्यार तें अशें म्हणटात की विठोबा राजा फातरार बसून गावडोंगरी वाठारांच्या लोकांची आनी गावची पुजा म्हणल्यार रक्षण कर.

5 . फासाणी शेळा हिसपूराची गा ,

साठ वर्सा फुलां फुलला , फुलां लावन कांय ।।⁴⁶

फासाणी शेळा हिसपूराची गा म्हणल्यार पाशाण्याच्या फातरार पावसाच्या दिसांनी शेळो येता हिसपूराची (हिसबा भायर) येयल्लो आसता. साठ वर्सा फुलां फुलला, फुलां

लावन कांय पूण तांचेर मागीर जी फुलां फुलता तांकां पळोवन अशें दिसता. साठ वर्सा पयलीं कोणीन ती लायली कांय ? अशें सैमाचें वर्णन केल्ले आमकां पळोवंक मेळटा.

6 . लंकेचो रावण येलो मात्यारून ,

चितेक घेवन गेला खान्यारू ॥⁴⁷

हातूंत रामायणाचो उल्लेख जाल्लो आसा लंकेचो रावण येयलो मात्यारून म्हणल्यार लंकेचो रावण येयलो भेस बदलून अशें आसा. चितेकू घेवन गेलो खान्यारू म्हणल्यार रावण येवन सितेक घेवन गेलो खांद्यार मारून अशें जाता.

७ . देवाल्या सोबेर दाडीला धूळ ,

जोत्या जोड निसर गाट्यो ॥⁴⁸

हातूंत देवळांचो उल्लेख केला देवाल्या सोबेर दाडीला (धाडला) धूळ (धूल्ल) अशें जाता.जोत्या जोड निसर गाडयो म्हणल्यार पांयांच्या चपलांचे जोडांक निसरगाठ अशें आसा. पयलीचें लोक पायांक कुमयाच्या झाडाच्यो साली काडून चप्पल तयार करतालें. आनी ताका सुमां दोरी घालून घालपाक तयार करतालें.

8 .गुरुशी राम राम केला रे

गुरुशी खेळ्यासी तोजी दिल्या मू⁴⁹

9 . पिंपळा पेडार समई जळे

ईश्वर पार्वती दोघांय खेले⁵⁰

10 . स्वामी भर्तरा संगे जाऊ घरा

पुनवेचा चंद्रमा आलो पारा⁵¹

5. 3 : तालगडी

तालगडी हो शिगम्याच्या वेळार जावपी एक लोकनाच. वाद्दांच्या तालाच्या ठेक्यार नाचपी (गडे) नाचतात म्हण ह्या लोकनाचाक तालगडी अशी म्हणतात.

सामान्यपणान ह्या नाचाक तालगडी खेळप अशें म्हण्टात. घुमट , कासाळें , समेळ , धोल आनी जोत ह्या गीत प्रकाराची लय ह्या नाचाक मेळटा. आकर्शक असो भेस केल्ले खेळगडे गायन वायनाच्या तालाचेर एकामेकांकडेन संबंद दवरपी हालचाली , पदन्यास , हस्तमुद्रा हांचेवरवीं एका वांटकुळो गीतनाच करतात. ' जोत ' ह्या गितांचो विशय पुराणकथा , थळाव्या देवदेवतांचो संदर्भ असो आसता.

शिगम्याच्या दिसांनी नमना उपरांत दर दीसा सांजेचे गडे वाठारांतलें परंपरेंन थारायल्ल्या अशा शिगम्या माणार देवळा समकारा आनी कांय प्रतिश्ठितांच्या घरामुखार तालगडी खेळटात . तालगडी खेळपी पंगडाचो तळी दिवन मान दितात. हे तळयेंत येजमान एक ते पांच नाल्ल , तांदूळ , पानां विडो , गोड आनी उदकाची कळशी मांणार दवरतात. हो पंगड तळयेची सामुग्री एकठांय करता आनी उपरांत ताचो वापर पंगडाच्या गांवांतल्या भौशीक उत्सवाखातीर करप जाता.

गोंयांत साश्टी , बार्देस , आनी तिसवाडी हे म्हाल सोडलें जाल्यार हेर सगळ्या म्हालांनी तालगडी खेळप जाता. फोंडें आनी काणकोण म्हालांत तालगडीचो जोश चड आसता.काणकोणांत तालगडी खोतिगांव आनी गावडोंगरी ह्या वाठारांनी जाता. ह्या तालगडी चड करून तरनाटे भुरगें भाग घेता वा खेळटात. तांची वेशभूशा म्हणल्यार एक धव्या रंगाचो वालो घेवन ते तकलेक पगडी बांदताले आनी तीं पगडी गांवठी फुलां फकत आबोली घेवन ते पगडी सजयताले . वयर कसलें मेळटा तें कालसाव घालताले आनी धवी कपड्याची धोती ते न्हेसताले.

1 . बारीक काटो कणेरीचो ,

भांग फुलला नारीचो ॥⁵¹

ह्या गाण्यांत बायलांच्या भागांक कणेरीच्या काट्याकडेन तुळां केला. जशें कणेरीचे काटे बारीक आसता , तशेंच बायलांचो भांग बारीक भरिल्लो आसता. एका सुवाशीण वा नवी लग्न जाल्या बायलेचो आस्पाव जाता.

2. तळ्या तेकार रे वाघ घुरकीता ,

जावया केल्ले वन्न माय बुरकीता ॥⁵²

हातूंत जावंय आनी माय हांचे वयल्यान विनोद रुपांत गाणें रचिल्ले आसा. तळ्या तेकार रे वाघ घुरकीता म्हणल्यार तळ्याच्या काठार वाग आवाज करता अशें आसा. जावय

मायिगेर येवपाचो आसता वा येल्लो आसा ताका केल्ले वन्न (तोरीचे गोडश्याक वन्न म्हण्टा) मांय बुरकीता म्हणल्यार ती खाता.

**3 . तळ्या तेकार रे वाल फुल्लां ,
जावया पोळोवन माय भूल्ला ॥**

म्हणल्यार तळ्याच्या सायडीन वाल फुल्लां (एक प्रकारची भाजी कयपाचे एक इंच रुंद ते आसता. देखीक : सुरीरुखाच्या झाडाक सांगो येता तश्यो) जावया पोळोवन माय भूल्ला म्हणल्यार खोशी जाला .

**4 . दारातले केळीक वरशीले बोंड ,
कांय बरे तोंड मेवणेले ॥**

केळीक केन्ना वरशीले बोंड (वयर बोंड) आसना , पूण ताणी गाण्यांक हासोवपाचे , मनोरंजन जावपाक जाय म्हूण अशें तरेन ते जोडिल्लें आसा. कांय बरे तोंड मेवणेले.

**5 . आबोल्यो फुल्यो बांयकडे ,
सुंदरे न्हावता न्हंयकडे ॥⁵³**

आबोल्यो फुल्यो बांयकडे , सुंदरे न्हावता न्हंयकडे. हातूंत आबोलेचो , बांय , न्हंयचो उल्लेख जाल्ल्यो आसा. हांचे वयल्यान कळटा की त्या काळार पयलींचे लोक सैमाक कितलें मानताले आनी एक रुप जावन ते जगताले .

**6 . दारांतल्या पोणसूला पणोसूल पिकला ,
चेडू कित्याक निपला कूडांकू ॥⁵⁴**

शिगम्याच्या वेळार जेन्ना आंकवार चलयो घराच्या भायर दिसताल्यो तेन्ना ते वचून घरांक लिपताले म्हण अशें गाणे रचला . दारांतल्या पोणसूला (पणसाचे झाड) पोणसूल पिकला , चेडू कित्याक निपला (लिपला) कूडांकू म्हणल्यार रुमाक .

**7. प्राण पती तुमी फैक विनंती
श्री राम नी नारी हां , श्री राम नी नारी
आणूनी स्वामी नाच मांडिला
कुळचा त्वा बाळी हो , कुळचा त्वा बाळी हो ॥⁵⁵**

**8 . श्री राम परभ्रमके वर ,
भक्ताचा स करो हो ,**

भक्ताचा सकरो ॥⁵⁶

**९ . एक विराने रामे वधीला ,
वाली तोच महाविरा , हो वाली महाविरा ॥⁵⁷**

**१०. किच कन्येचे राज दिसले,
सुग्रीवा सत्वर हो हनुमंत वानर ॥**

११ . जंय रंग तालगडी हो जंय रंग तालगडी ॥⁵⁸

४. ४ : शिगम्या वेळार वापरिल्लीं लोकवाद्यां

परंपारीक लोकनाचात आनी लोकसंगीतात मुखेल करून वापरांत येवपी वाद्यां. हीं लोकवाद्या आकारांत वेगळेपण, आवाज आनी संख्या हे बाबतींत लोकवाद्या हीं अभिजात संगितांतल्या वाद्यां परस खुबच अदीक प्रमाणांत आसात. गोंयांतल्या वेगवेगळ्या गांवगीर्या वाठारांनी वेगवेगळ्या तरांची आनी पारंपारीक लोकवाद्या पळोवपाक मेळटा. कारण त्या त्या वाठारांतलें लोकच तीं तयार करतात. हांचे उरफाटें अभिजात वाद्यां तज्ञ कारागीर तयार करतात. गायन आनी नाच हांच्या अनुशंगान लोकवाद्यां वाजोवपांत येतात. दर एका वाद्यांचो स्वताची मर्यादा आशिल्ल्यान त्या त्या लोकवाद्यांची स्वताची शैली तयार जाता. लोकवाद्यांची प्रादेशीक भाशेप्रमाण वेगवेगळी नावां आसतात.

भारतीय वाद्यांचे बाबतींत रूढ वर्गीकरणाचो आदार धनवाद्यां भारतांतलीं धनवाद्यां टाळ, झांज, चिपळ्यो, जगाट, घांट, आदी. सण म्हणटगीर वाद्यांची गरज आसता. जाव देव देवस्की मनोरंजन हे खातीर वाद्यां ही म्हत्वाची थारतात वाद्यांतलो नाद स्वर हे आमचेमदीं घोळत आसतात. लोकवाद्या ही उत्सव , परबां वेळार म्हत्वाची आसतात. तांच्या शिवाय खंयच्याय उत्सव परबांक रंग येना. लोकवाद्यां गाजोवपाक शिकले म्हण जायना तर वाजोवप्या भितर प्रतिभा आसपाक जाय आनी तेच प्रतिभेतल्या वाद्य वाजवन लोकांक तृप्त जातात.

शिगम्या खातीर वापरांत येवपी कांय वाद्यां आसात:

1. घुमट

घुमट हे गोंयातले एक पारंपारीक लोकवाद्यां ह्या वाद्यांची रचणूक आदिवासी जमातींनीं जाल्याची दिसून येता. हे मातयेचे वाद्य आशिल्ल्यान ते कुंभारवाड्यान घडोवन घेवचें पडटा. हांकां दोन तोंड आसतात. व्हडल्या तोंडार पयलीं जनावरांचे चामडें चडयताले आतां हालींच्या तेपार गायचें चामडे वा सोडूकाचे (साप) चामडें आनी ते सुमाच्या दोरयेन घट्ट बांदून ताका तयार करतात. हें चामडें घुमटाक बांदचें पयलीं भिजोवन वा उदकांत घालून दवरचें पडटा. घुमट वाजयतना घुमटाचे ल्हान तोंड आसता ताचेर हात धरचो पडटा आनी तें तालाचे गरजेप्रमाण धापप उगडप आसता. जशें करून आवाज घुमता आनी मोठो येता. घुमटाबराबर बाकीचेंय वाद्यांची गरज आसता. देखीक तासो शमेळ, कासाळो, आदी, चवथीच्या वेळार, शिगम्याक, तोणयामेळ, गोफ तालगडी खेळपाक ह्या लोककलेच्या प्रकारांतले घुमट हे मुखेल वाद्य जावन आसा. खोतीगांव, गावडोंगरीतले, गावचे लोक हे उमेदीन वाद्य वाजोवन आपले लोककलेचो आनंद घेतात.

2. तुतारी

तुतारी हे वाद्य पितळीच्या धातूतल्यान तयार करतात. बैलांच्या शिंगा सारको ताचो आकार आसता. तांकां काणकोण वाठारांत 'शिंग' अशें म्हणटात हांचो चडसो उपेग देवळांनीं जाल्लो दिश्टी पडटा. पारंपारीक देवांची कामां वा परबो आसल्यो जाल्यार हें 'शिंग' वाजयतात. ह्या शिंगाक देवकामाच्या वेळार शिंगाक फूक मारपाचो हक्क फक्त एकल्याच मनशाक दिल्लो आसता. जो मनीस देवळाची कामां करतात (देवळी) हाका तो अधिकार दिल्लो आसा. खोतीगांव वाठारांत ह्या शिंगाक वा तुतारी फुको मारले बगर शिगमो आनी जात्रा सुरू जायना. शिंग वाजोवन फुडल्या विधिक सुरवात जाता.

3. धोल

पयलींच्या काळार धोल आमकां परंपारीक तरेन तयार केल्ले पळोवपाक मेळटाले. पयलीं तें धोल फणसाच्या लाकडांपासून करताले आनी ताचेर मेरवाचे वा चितळाचे चामडें चडयताले पुण आयज आमकां धोल पितळीच्या धातूपासून वा स्टील हांचो वापर करून तयार केल्ले दिसून येता. आयज ताचेर चामडें बोकड्याचे चडयताले आसता.

ढोलाचो वापर शिगम्याकडेन जाता. ढोल वाजोवपाक दोन ल्हान बड्यो जाय पडटात. ढोलाचो आवाज मोठो आयले उपरांत नाचतल्यान नाचपाक उमेद घडटा.

4. शामेळी

शामेळी ही शिगम्यांच्या वेळार तालगडी आनी गोफ ह्या दोन लोकनाचांत वापरतात. तोणयामेळांक शामेळींचो वापर जायना. शामेळी फणसांच्या वा सायलांच्या लाकडाचो वापर करून केल्ली आसता. शामेळांक बोकड्यांचे चामडें वापरतात. शामेळ वाजोवपाक दोनूय हातांची गरज आसात. तेचप्रमाण दोन बड्यो लागतात. देवळांनी शामेळी व्हड आकारांन पळोवपाक मेळटा घुमटांची आरत गावडोंगरीतल्या लोकामदीं चलता तेन्ना शामेळ हे म्हत्वाचे साशी वाद्यां थरता.

5. तोणयो

तोणयो ह्यो सायलाच्या आनी फणसांचे लाकूड घेवन तयार केल्यो वता. गोंयांत आनी काणकोणात तोणयामेळ खेळटा त्यावेळार ह्या तोणयांची गरज खुब लागता. तोणयामेळ फक्त शिगम्याच्या दिसांनी खेळटा. ह्या तोणयांची लांबाय १२ ते १४ इंच आसतात. पयलीं तोणयो साद्या पद्दतीन मेळटल्यो. तांचेर कसलींच कारागीर केल्ली गेल्ली वचनाशिल्ली आयज आमकां तोणयो वेगवेगळ्या रंगान रंगयल्यो पळोवंक मेळटा. ह्या तोणयांचेर फक्त दादल्यांचो हक्क आसा अशें जाणटेले म्हणटात आनी आयजमेरेन मानता आसा.

6 . तासो

ढोलाबरोबर ताशाचीय गरज खुब आसा. हे एक पारंपारीक लोकवाद्यां ताशाचो आकार कायली सारको आसता. ताशाचेर बोकड्याचे चामडें ताणटात.

7 . टाळ

टाळ हे वाद्य भजनां करताना , देवाची आरत म्हण्टात तेन्ना वापरतात. टाळ हो पितळीचो गोल आकाराचो आसता. हे वाद्य वाजयतना दोन टाळांची गरज आसता. दोन एकठांय मारले जाल्यार तातूंतल्यान नाद येता. हांचो वापर जायतें कडेन जाता. देवळांनी , घरांत

कुणबी लोकांक तर धालो खेळटना टाळ वाजयता. खोतिगांव वाठारांत फकत दादलें आनी ल्हान भुरगें टाळ वाजयता. बायलांक हांत लावपाक मेकळीक ना.

आयजमेरेन खोतिगांव वाठारांत ज्या वेगवेगळ्या वाद्यांचो उपेग जाता. सणा परबांक धरून तांकां हात लावपाचो वा वाजोवपाचो अधिकार बायल मनशेंक वा चलयेक ना ही परंपारीक वाद्यां पवित्र आसता म्हण ते मानतात तांकां भश्टी जावपाक दिना तांकां सांगलें जाल्यार सुध्दां जाणटेले हे मानून घेवपाक तयार जावचें ना.

प्रकरण – 5

कुणबी समाजाचें भाशीक खाशेलपण

5.1 : कोंकणी भाशेची वळख

भास म्हळ्यार मनशां-मनशां मदीं तेचपरी समाजाच्या पंगडा-पंगडांमदीं अर्थपुराय संपर्क साधपाचे मुळावें आनी संवसारीक आंवाठाची तांक आशिल्लें उतरबध्द साधन. ह्या प्रभावी साधनाचो विकास पुरातन काळारसावन अतिशय निसर्गीक तरांनी आनी नकळटा जाल्ल्या मानवी यत्नांतल्यान जायत गेला . वेगळ्या उतरांनी सांगचे जाल्यार, प्रकृतिच्या होटयेंतल्यान संस्कृतिच्या कोठयेंत पावल दवरूंक सोदतल्या मनीसजातीन सादयल्लो सैमीक सूर म्हळ्यार भास. देखूनच, भास हो एक म्होंवाळ अनुबंध - प्रकृति आनी संस्कृति मदलो - तसोच तो एक अनिवार्य पास जावन आसा, मनीस आनी तागेल्या संस्कृताये मदलो. ⁵⁹

खरेपणान पळेल्यार, भास हें प्रकृतिचें देणें न्हय पूर्ण प्रकृतीनच शिपिल्ले संस्कृतायेवालीवेलें एक भोव-गुणी फळ. मनीस जातीच्या पुराय आस्पतींतले एक आगळे वेगळे साध्य! जिवितांतल्या विरोधाभासांक सम्यक अभिव्यक्ति मेळोवन दिवपाक सक्षम आशिल्लें, उतरांतल्या व्यक्त जावपी एक अप्रूप साधन जितलें अनंग तितलेंच मूर्तरूप आशिल्लें, जितलें स्वरूपसुंदर तितलेंच रचनाबध्द, जितलें पुरातन तितलेंच सनातन... नित्य नूतन !

ह्या भाशीक गुणांचो वसो कोंकणी भाशेकय लाभिल्लो आसा. देखून तिका कोंकणी समाजाचो व्हडांत संपत अशें गणून तिच्या वाढ-उदरगतीचो विचार करूंक फावो. मात, ते आदीं, भास ह्या एकंदर साधनाची वर्तमान संदर्भातली स्थिती लक्षांत घेवप आमकां चुकना. अशें केलेंना जाल्यार, आमगेलो विचार पुरायेन प्रादेशिकतायेच्या कल्लांत आंवलून उरतलो आनी भावनीक थरार सोंपतलो. ⁶⁰

कोंकणी भास चड करून भारताचे अस्तंत दर्यादेगेर महाराष्ट्र , गोंय , कर्नाटक आनी केरळ राज्यांनी उलयतात .कोंकणी लोक भारताच्या राज्यांनी आनी विदेशांनी शिंपडला. कोंकणी, दक्षिण अस्तंते इंडो-आर्यन पंगडांतली भास. मराठी आनी गुजराती तिका लागींच्यो भाशा. उच्चार्याच्या मळार कोंकणीक आनी बंगालीक लागींचो संबंद आसा. कांय भाशाशास्त्रज्ञांच्या मतांप्रमाण महाराष्ट्री प्राकृत आनी महाराष्ट्री अपभ्रंश भाशांसावन कोंकणी आयली. कोंकणी कोशकार श्रीपाद देसाय हांच्या मता प्रमाण इ.स. १० ते १२ शतमानाच्या काळात अपभ्रंश भाशेसून कोंकणी उप्रासली . ताच्या मताप्रमाण राजस्थानी , गुजराती आनी कोंकणी एकाच घराण्यांतली भाशा . कोंकणी कूळ सोदून काडूंक इतिहासीक भागविज्ञानाचे नदरेन खोल अभ्यास करची अजून गरज आसा. पोरन्या काळासावन कोंकणीचो वेपार संबंद अरबी देशांकडेन आशिल्ल्यो . हाकालागून अरबीक – पर्शियन मुळाची , कागद , मामलेदार , माफी , गरम , गुन्यांव , इजार आदी उतरां कोंकणींत आयली . इ. स. इकराव्या शतमानासावन कदंब रायांचो संबंद गोंयाकडेन आयलो . तांच्या काळार बरय , आंगड , गोणी , दोण ,तीर्प , आदी कानडी उतरां कोंकणींत आपणायला. ⁶¹

उतराच्या मळार कोंकणींचो संबंद पोरणे मराठीकडेन जायतो आसा .पोरने मराठींत आशिल्लीं जायतीं उतरां कोंकणींत अजून आसात पूण आतांचे मराठींत नात. आतांच्या काळार इंग्रिश शिकपाक लागून चडांत चड इंग्लीश उतरां आनी वाक्प्रचार आयल्यात . देखीक चेक , ऑफीस कोंकणीच्या उच्चार्याचेर , व्याकरणाचेर बरोवपाचे रितीचेर उतरावळीचेर आनी अर्थविन्यासाचेर हेर भासांचो प्रभाव पडला.

बोली. कोंकणांत उलोवपाची भास कोंकणी. कोंकणी हे उतर चवदाव्या शेकड्यांतल्यान मराठी संत कवी नामदेवाच्या नामदेवाच्या गाथा हातूंत 263 व्या गौळणींत मेळटा. हे गवळणींत कोंकणी उतर गौळणींक वापरलां. १५१० व्या वर्सा पोर्तुगेज गोंयात पावले. ताणी कोंकणीक लिंग्वा कोंकना (कोंकणाची भास), लिंग्वा कानारी/कानारिना (कानारी भास), लिंग्वा द गोवा (गोंयची भास), लिंग्वा कोंकानी (कोंकणी भास) असली नांवां दिली. कोंकणी भाशेक एकूच नाव नाशिक ही गजाल हातुंतल्यान स्पष्ट जाता. .

जात, धर्म आनी थळाप्रमाण कोंकणीच्यो बोली आसात. तातूंतल्यो मुखेल ह्यो कोचीन सारस्वतांची बोली, केरळांतली कुणबी बोली, कर्नाटक चित्रापूर सारस्वतांची बोली,

कर्नाटक गौड सारस्वताची बोली, दक्षिण कन्नड जिल्ह्याच्या किरिस्तांवांची बोली, कर्नाटक खारवी बोली, कर्नाटक सुताची बोली, गोंयच्या सारस्वतांची बोली, गोंयच्या भौसाची बोली, गोंयची गावडी बोली, पडणची बोली, बारदेस किरिस्तांवांची बोली, साश्टी किरिस्तांवांची बोली, सावंतवाडी बोली, बेळगांव किरिस्तांवांची बोली, कर्नाटक नवायत मुसलमानाची बोली, कर्नाटक गावडी बोली.

समाजीक, राजकी आनी हेर कारणांक लागून लोकांमदीं एक प्रमाण अशी कोंकणी बोली अजून निर्माण जावंक ना. धर्माक लागून गोंयांत तशेंच कर्नाटकांत किरिस्तांवांमदी प्रमाण कोंकणी रूपीत जाल्या. ही क्रिया हिंदू समाजांत जाल्ली दिसना. हालीच्या काळांत कोंकणी शिकपाक आनी नेमाळ्यांक लागून गोंयच्या हिंदू समाजांत एक तरेची प्रमाण कोंकणी बोली येवंक लागल्या. ⁶²

5. 2 : कुणबी समाजाची भाशीक बोली आनी खाशेलपणां

खोतीगांवाच्या लोकांची बोली हेर शहरी लोकांकड्यान खूप वेगळी आसा . काणकोणांत ज्या -ज्या वाठारांनी हो कुणबी समाज रावता तांची उलोवपाची पद्धत एकच आसा. पूण आताचे तांचे भाशेचेर शहरी आधुनिकतायेचो प्रभाव दिसता. पूण पूर्विल्ली भास आदिवासी लोकांची भास म्हणपाक हरकत ना. तांची ती खाशेली पद्धत आसा. तांची ती TYPICAL उलोवपाची पद्धतीन (style) ते लोक उलयतात. तांकां तांच्या भाशेवयल्यान सारके वळखूंक येता . हे लोक उलयतासतना उखाण्यानी, म्हणीनी उलयतात. पूण जाणट्यां लोकांच्या तोंडातल्यान हे आयकूंक मेळटा.

आयच्या पिळगेच्या भुरग्यांकडेन बाकी खोतीगांव सोडून हेर लोकांकडेन संपर्क आयिल्ल्यान तांची भास बदलल्या. तांका आपली भात उलोवपाक लज दिसता. खातीगांवचो ताणशी आताचो शारी लोकांकडेन संपर्क आयिल्लो भुरगो, तो शारी बोली मुद्दाम जावन उलयता असो दिसता. पूण केन्नाच मूळ तशेंच उरता तें मरना अशें म्हण्टात. आनी हाची उक्ती तो उलयतना मदीं मदीं ताचे नीज शब्द येतातच.

अशी भंय पडल्या बदलत्या काळावांगडाच ही बोली लगीत कांय वर्सांनी सोपतली कांय कितें. तिचो आस्वाद घेवपाक फाटले पिळगेक मेळटलो कांय कितें ? हे सगळे

सांबाळून दवरपाक जाय म्हळें तरी भास बरयल्ली उरताच पूण भाशेक खरें भाशिकपण येतले. तांची उच्चार करपाची पद्धत उलयतना एकेक शब्दांचेर दिल्लो जोर-वा वजन हें सगळें भास तोंडान उलयतानाच कळटा. भास ही उलोवपाखातीर चड म्हत्वाचीं आसता. भास ही मौखिक घडपाकच जाय . मनशाचो समाज वा भास ही फकत भाशेक लागून अस्तित्वांत येता . भास ही मनशाचे समाजाच संपर्क साधन आसा.

खोतीगावांतल्या लोकांची तांचे खाशेले शैलींतलीं उतरां पळोवया भास ही तांच्या संस्कृतायेची आंग :

1. कांदो - पियांव
2. उदक - उदीक
3. किसमूर - सय
4. मान्ने - म्होरी, न्हाणी
5. चूल - रानन
6. बिंदूल - कोळसो
7. चवकी - वसकी
8. निकळी - बेश्टी
9. गाड्यार - पसऱ्यार
10. नाड - सुबेज
11. जोपाळो - पाळणे
12. बुटी - चोबो
13. जाकणी - खबऱ्यो
14. पोरा - परवा
15. जागो - नुगार
16. मोचे - बुट
17. न्ना - तेन्ना
18. खीं - खंय
19. वेलेडे - वयर
20. आतें - आता

21. हाईन- हावें
22. कित कशेले - कितें करपाचें
23. शोडो - चेडो / चलो
24. चेंडूं - चली
25. कत्ता - करता
26. भोंवो - भोवपाक
27. वशेंले - वचपाचें
28. हडलो - आशील्लो
29. मोको - म्हाका
30. तुईन- तुवें
31. कुणीनु - कोणी
32. चप्पल - व्हाणो
33. व्होर - व्हर
34. येळार - वेळार
35. तेमकां - तांकां
36. नोणो - खबरना
37. सोभेर - फुडें
38. पोर - भुरगें
39. वरशिल्ले - वयर पळय
40. गोटे खायले - जेवून जालें
41. गायचे घोटण - गायेक चुट्टानी शिविल्ली सुवात
42. भाण - मडकी
43. भाटी - सोरो काडटा भाटी
44. निवळी - भात एकठांय निवळी
45. काटो रमलो - काटो तपलो
46. मोगे - चिबड
47. वरवणो - लग्नांक वापरता ताका वरवणो म्हणटा
48. बरयक - कापो पणस
49. सांगरो - पयलींचे लोक जातूंत कपडे दवरता

50. निकोणी – फणी
51. कोंडूळ – भांत घालपाचे व्हड वस्त
52. कडसरी – घर शीवतना वयर घराक घालता ते लाकूड
53. कातने – नाल्लाची सय कात्ता ताकां कातने म्हण्टा
54. आकडी – कोयती घालपाची लाकडाची वस्त
55. मुणी – बसपाक वापरता लाकडाची वस्त
56. काटीम – खार , चड मीठ
57. अण्णे – जातूंत मीठ कमी आसता
58. तुरमन – मुट्टो
59. चिमणी – दिवो
60. दुपड – अर्द कुडको
61. धळमो – गोरवांच्या गोठ्याक सायडीन चुट्टा बांदून करता
62. चिमोळ – उदक घेवन येता तेन्ना मात्यार दवरता
63. कुळ – म्हादो
64. मानरी – शेनरी
65. मान्ने – न्हावपाचो जगो
66. वाळण – शिताची मडकी दवरता ती वस्त
67. सानोळी – गुडल्या दीसा भाकरी करता ती वस्त
68. आडामो – दाराची खिळी
69. गुळम – स्टीलचे आयदन
70. कुरपोण – शिताच्या मडकेर वयर दवरता वस्त
71. कोळमी – मुठ्ठो एठांय करपाचो जागो
72. पेळो – पत्रावळीचो दाळ
73. पोट फुटसर- खूब जेवप
74. हड्डे फुडून- खूब रडप
75. मर नर करून- खूब त्रास कडून
76. लळून लळून- काय काम ना
77. तुस्त- चाडी करप
78. येटाळो- घुटलावन

• खोतिगांव वाठारांतले कांय देव - देवतांची नांवां

मल्लिकार्जुन, गणेशा, धरती माय, गरवय देव, खुंटये माय, परशुराम देव, परुषा ,गवड्या ,नारायणाच्या धडय, सिध्देश्वरा देव ,बरम्या देव ,तळयाच्या नास ,दरवट्याच्या नास ,तडव्याच्या ,पाण्डींच्या नास ,सातेरी माये ,वाघन्या ,नागीजाणा देव,आदिपुरूषा देव,मुळयेरा देव,बेताळ देव, चक्राच्या नास ,टक्याच्या नास,खर्गाच्या नास,नाशवंते माये, आर्वाच्या देव,नरसिंहा देव, कुळटीच्या नास,वाणीच्या नास,नांदाच्या नास, कामोळ्या देव,पाण्डीतल्या नासा ,धुंदेश्वर देव, रणखणीच्या नासा, कळीच्या देव,नागड्या बेताळा देव,आर्यादुर्गे माये ,महादेवा देव,क्षेत्रफळा देव, दामोदरा देव, विष्णू देव, जलम्या देव,मुळेरा देव,भगवती माये ,गड्यांच्या नासा,राम देव,वीर विठ्ठला देव ,क्षेत्रफळा देव, मोक्षप्राण्या देव ,नारायणा भूत, पात्रातल्या नास ,शिवरांच्या नास, चुकमाटल्या देव.

• कांय उतरांचो उच्चार बोली भाशेंत 'ल'चो 'न' जाता आनी हेर :

(कुणबी समाजाची बोली – पर्यायी उतरां)

1. नंका – लंका
2. निपला – ल्हिपला
3. नावून – लावन
4. नग्न – लग्न
5. नाडू – लाडू
6. निपला – लिपला
7. नुवप – लुवप
8. कुणीन – कोणें
9. हाइन – हांवें
10. वयना – वचना
11. नु – न्ही

12. आतें – आता
13. वशेलें – वचपाचें
14. मका – म्हाका
15. तुइन – तुवें
16. दकलो – दिश्टी पडलो
17. येवशेलें – येतलें
18. दकय – दाखय
19. घाल्या – घातला
20. तेनी – ताणीन
21. घेयन – घेवन
22. दल्ले – दवरिल्ले

• **कुमबी समाजांत घोळपी म्हणी आनी ओपाऱ्यो :**

- 1 . आळशी उठलो, शिंबरो शिंकलो - कामाची गोंदल जालो.
- 2 . आजयेक फोड आयल्यार, नातवाक पुळी तरी येतली.
- 3 . आपलो कुड्डो जाल्यार रडटात, दुसऱ्यांचो जाल्यार हांसतात.
- 4 . आवस पळोवन धुव व्हर, दुद पळोवन म्हस व्हर.
- 5 . आपुण खायना दुसऱ्यांक दिना.
- 6 . आपली फाट, आपणाक दिसना.
- 7 . आवय मरू, मावशी उरू.
- 8 . आपुण शेण खावन दुसऱ्यांच्या तोंडार हात पुसता.
- 9 . मळबार दोळे पावतात, पूण हात पावनात.
- 10 . आपली सावळी आपल्याच पायां तळा.
- 11 . आता ताचे हात तोंडांत पावल्यात.
- 12 . ताचे जिबेक हाड ना.
- 13 . ताच्या हाताक बुराक पडल्या.
- 14 . पायांचे व्हाण बायक बरें.

• उमाणी

1. एका झाडाक कोयतुलांच कोयतुला- चिचो
2. एका झाडाक कोळशेच कोळशे - जांभळा
3. वनसा बायलेक तिनशे दोळे - अननस
4. एकली बायल सकाळी सगळ्या घरांक नाचता आनी मागीर वचून ओगगी कोनशाक बसता - सान्न
5. आरकें - पोरकें सगळ्या लोकांक सारखें - हारसो
6. एके रुखाक स खांदे सुखे आनी स खांदे जितें- पावस आनी गीम
7. काळोख जाता, हात जोडटा - तायाकिळो
8. घाठावयलो बोकडो, तेजो माल्लो तकलो, भक्क करून वोकलो पणस
9. घर भर, कुड भर, पुण चमचो भरू मोळना- धुंवर
10. पाय नासतना धांवता - जिवाणे
11. बापुय बसला, मांय धांवता आनी भुरगी नाचताय - न्हंय
12. इल्लेसो पोर पोत र्यातल्यान फार मारता - काटो

5.3. शिगम्याची खाशेली उतरांवळीचो भाशीक संदर्भ

1. **खुटी मारप** : शिगम्याच्या दोन आठवडे पयली धुल्लार खूंट (लाकडाचे दाणे) गोल मारून नव्या भुरग्यांक तोण्यांमेळ शिकवप म्हणल्यारच खूंट मारप अशें म्हण्टात.
2. **मांड मोडप** : चार दिसांनी जेन्नां मेळ (खेळगडे) गांवांत येता आनी त्या राती मांडार खेळून शिगमो सोंपता अशें मानून न्हावपाक वता . ताका मांड मोडप अशें म्हण्टा.
3. **शेळें** : शिगमो सोंपलो उपरांत ज्या दीसा चौकोशी आसता ताका शेळें म्हण्टा.
4. **म्हातन** : शिगम्याच्या एक आठवडो पयली सगळे गांवचें लोक एकठांय येवन देवाची पुजा करप आनी थंय जेवण करून जेवप , म्हणल्यार म्हातन.

5. गरवय : गांवंचो कुळ देव जंय स्ताहीक जाल्लो आनी जंय पारंपारीक चाली रिती जाता म्हणल्यार गरवय .

6 . चापडवाल : चापडे नांवाचे जीवाणें आसता , ताचेंच सारकी रानांत एक वाल आसता दिसपाक चापड्यासारखी.

7 . घाटये : म्हणल्यार खूप चड चढाव वा चट्टी आसा जाल्या त्या वाठाराचे लोक घाटये .

8. पल्ले उजो : थंडीच्या दिसांनी लोक भायर उजो घालून आपल्याक शेकता .

9. मुकोल्ल्या दरवट्या - म्हणल्यार फुडले दार .

10 . आणो - म्हणल्यार दाराची खिळी वा आडांबो अशें जाता.

11 . मागल्या जिडीयेन्न - म्हणल्यार फाटली खिडकी वा जनेल.

निश्कर्श

जे संस्कार मानवी समाजांत दिसतात ते चडशें परंपरेन आयिल्ले आसतात. फाटले पिळगेंतल्यान आयच्या पिळगे कडेन आनी थंयसून फुडले पिळगे कडेन असो संस्कारांचो प्रवास चलत आसता. समाजीक मान्यताय मेळ्ळे बगर खंयचीय विधी वा कसल्याय कलाकृतीचे संस्कार जावंक पावना. देखून सणा परबांनी समाजांत खूब म्हत्व आसता. आदल्या काळार मनरिजवणे खातीर कांयच साधन नासले देखून थोडी मनरिजवण जावची हें खातीर बम्हदेवान शिगमो हो उत्सव रचलो. काणकोण आदिवासी समाजा भितर शिगमो हो खूब खरपणान मनयतात. सैमांत बदल घडिल्ल्या वेळार शिगमो सुरू जाता. थंडीचो ऋतू जावन गरमीचो ऋतू सुरू जाता. सैमात बदल घडपाक लागता. झाडां पेडांक नवीन हरव्या तांबशा रंगाची पालवी कोमटेतात.

ह्या सोद प्रकल्पाच्या माध्यमांतल्यान काणकोण वाठारांत रावन लेगीत कांय खबर नाशिल्ल्या गजालींची जाणविकाय जाली. शिगम्याची गिता चडशी सैमाचेर आदारून आसता. हाचे कारण म्हणल्यार सैम आमच्या जिणेच्या प्रत्येक गजालीक वांटेकार आसता. "शेवत्यो झाडाच्यो लामताळ्यो शेवत्यो फुल्ल्या कळ्यो", "उडरे भोवरा काळा निला काळा निला उडून भेला भोवरा शेवते फुला".⁶³ मनशांचो जल्म जावन मरण मेरेन सैमाचेर पातेवन आसता. सैमांत हें देणें आसा देखून जाणटेल्यांनी ही गितां चिंतुन रचल्यात. आबोली, शेंवती फुलून सगळ्या कडेन रंग बिरंगी सैम पातळटा देखून शिगम्याचे गडे तांबडया केसरी रंगाचे कपडे घालतात तेन्ना हे म्हाका ह्या सोदांतल्यान मेळ्ळे.

तशेंच ह्या सोद प्रकल्पांतल्यान एक अणभव असो आयलो, शिगम्याक काय म्हत्वाच्या घडणुकांचे फोटे काडपाची बंदी आसतात. ती गजाल म्हणल्यार जेन्ना मेळ शिमेर पावता तेन्ना थंय हळदीची नाल्ल फोडपाचो, कांय गांवनी शिगमो घरा येवपा दिसा शिमेर उजो घालून ताच्या वयल्यान दांग घालून येवपाचे, आनी निमाण्या दिसा मांड मोडपाचो आसता ह्या साबार गजालींचो फोटो काडपाक मेळना. हाचे कारण जेन्ना फोटो काडून दुसऱ्या लोकांक मेळटले तेन्ना ते लोक आमची परंपरेन जतन केल्ली धर्मीक परंपरेचो वापर दुसऱ्या कडेन वचपाचो भंय गांवच्या लोकां मदीं आसा. आमच्या ह्या पिळगे पिळगेचे चलत आयिल्ल्या परंपरेचें अस्तित्व उणें जातलें देखून गांवांक अशा गजालीक बंदी आसता. आमचो हो खोतिगांव गांवडोंगरी लोक संस्कृतायेन भरिल्लो

आसा. ह्या दोनूय वाठारांक लागून काणकोण सांस्कृतीक मळार खूब मुखार पाविल्लो मेळटा.

शिगम्याच्या निमतान गांवचे पुराय लोक एकठांय येतात. ताका लागून खोतिगांव गावडोंगरी वाठारांचे लोक एकवटेन आपोलकीन जगतात. बुदवंत परंपरा वा जाणट्यांच्या उतराक मान दिवपा संदर्भात लोक वावुरतात. खोतिगांव वाठारांत जावपी शिगमो सगळो सारको आसता पूण कांय कारणांक लागून तो थोडो वेगळो थारता. देखीक खोतिगांवांत जावपी शिगमो निमणे दिसा शिमेर उजो घालून ताच्या वयल्यान दांग घालून येवपाचे आसता जाल्यार गावडोंगरी ह्या वाठारांत शिमेर हळदीचो नाल्ल फोडटात.

काणकोण म्हाला भितर शिगमो वेगळ्या तरेन सादर केल्लो मेळटा. तशें तांचे जेवण लेगीत वेगळे आसता. खोतिगांव गावडोंगरी भागांत शिगम्यां निमतान शिवराक जेवण रांदतात. दोन गांवची वाटणी करून दिवपी शीम. शिगम्याच्या वेळार 'आरती'क जितलो महत्व आसतात तितलो शिमेकय म्हत्व आसतात. आपल्या गांवची शिम हुंपून दुसरया गांवच्या शिमेर वच्चे पडटा. सगळो शिगम्याचो कारबार शिमे भायर करचे पडता. हे सगळे परंपरेतल्यान चलत आयिल्ले आसा. गांवचे नेम कायदे, ख्यास्त ह्या गजालीक लागून खूप खर पणान पाळटात.

शिगम्यांक दादल्याचे म्हत्व आसा तशें बायलांचे म्हत्व आसा. सवाशीण वायले शिवाय आनी कोणय शिगम्यांक 'आरत' दिवपाक शकना. आज शिगम्यांच्या निमित्तान कांय उतरां जिती उरला देखीक 'कातर' म्हणल्यार एक सायडीन तोणी आनी दुसऱ्या बाजून कोयती धरून तांच्या पोन्च्यान वसपाचे आसता. तशेंच 'जवादीचे बूर' म्हणल्यार भुतां खेतांच्या वारया पासद पयस उरचे देखून जवादीचे बूर काडून गडयाच्या कानाक लायता. कितशीच उतरां शिगम्या लागून आमच्या तोंडाचेर घळटा. जर शिगमो जावंक नाशिल्लो जाल्यार आमकां त्या उतरांचें महत्व कळना आसले.

आदलो शिगमो आतांचो शिगमो हातूंत खूब फरक जाणवता. आदल्या काळात फाल्गुन महयन्यात सैमाचे अप्रतीम रूप पळोवक मेळटा. आमकां आबोल्यो, चांफी, शेंवती ह्या फुलांनी भरिल्ले सोबीत वातावरण पळवक मेळटाले. शिगम्याचे गडे आबोल्याचो वापर खूप प्रमाणाक करताले ते आता कमी जायत चल्ला. आबोल्यो ह्यो फक्त देवाच्या शास्त्रा पुरत्यो वापरपाक लागल्यात. आज कांय कडेन आबोल्याच्या जाग्यार गडे फोलयेचो केसरी, धवी, हरवों हे रंग वापरून शिगमो खेळटाना दिसून येतात.

हया सगळ्या गजालींतल्यान आमकां आमच्या संस्कृतीत सैम आनी मनशांचे एक अप्रूप नातें पटोवन दिले.

गांवकार वा वेळीप समाजांत गांवच्यो चाली रिती, परंपरा सांबाळपाक एका मनशाक निवडून ताका बुदवंत' थारयतात. ह्या जमातिच्या लोकांक वेळीप आनी गांवकार अशें तांचे आडनांवांत वळखतात. गांवकार म्हणल्यार गांव सांभाळपी जे मूळात गांव चलयतात . तांकां गांवांत पयलो मान आसता, उपरांत वेळीपांक मान आसता. वेळीपान भितर खुटे वेळीप, गोबऱ्या वेळीप घाडी अशा पांच जाणाचो हात लावन गावांतले हेर कार्य पुराय जाता. तांकां मानेली अशें म्हणटात मानेली म्हणून दादल्यांक जसो मान आसता तसो मान बायलांकूय मेळटा देखीक न्हाणा कडेन बायलांक मानेली म्हणून मान आसता तसो दादल्यांक शिगम्याच्या मांडार नमनाक मान आसता. जेना पोर्तुगीज गोंयांत आयिल्ले तेन्ना बाटपाच्या भयान कुणबी समाज दुसऱ्या वाठारात स्थलांतरीत जावपाक लागले देखून आज आमका कुणबी समाज काणकोण, केप आनी सांगे वाठारांत आस्पाविल्ले मेळटा. गावची चलत आयिल्ली परंपरीक दायज सांभाळपाक एक जबाबदार मनशाची गरज भासली. ताका लागून सगळ्या लोकानी गांव चलोवपाक आनी गांव सांभाळपाक एक मनशाची निवड केली ताका गांवकार अशे म्हणपाक लागले, ताका गांवकारपण असे म्हणता गांवांतल्या गांवकारांक बुदवंत अशें म्हणटा

ताची वेश भुशा ही पुर्विल्ल्या काळांत कुणबी जमातीचे लोक झाडांची पाना वापरून सालीच्या आदारान हेसवण करताले. कपड्यांची सोद लागलो तेन्ना झाडांच्या आनी पानांच्या जाग्यार कपडे वापरपाक लागले. त्या कपड्याचो वापर ते आपले आग धोपपापुर्वे वापर करपाक लागले, दादले मनीस कमरेक एक दोरी बांदताले त्या दोरेन ते आपली मुखारली आनी फाटली बाजू चांपताले ताका ते एक मिटर लांब आनी अर्धमिटर रुंद कपड्याची तुकडो (व्हालो) वापरताले ह्या न्हेसपाच्या पद्धतीक कारटी वा कासोटी अशे म्हणता बायल मनीस सुद्धा पयली तसोच तुवोलो कमरेक गुटळायताली. मागीर त्यो एक लाब कापड वापरपाक लागली हो वेश बायलो लहानपणा सावन वापरताली जेन्ना ती न्हेसता तेन्ना अर्दमीटर चौकनी कपडी घेवन गळ्याभोवतणी बांदताली आनी दुसरे तोक छातीवल्यान सोडताली ताका लागून शरीराचो मुखारलो आनी फाटलो भाग दिसनासलो ह्या न्हेसपाच्या पद्धतीक देवली अशें म्हणटा. आदिवासी भाशेत कपड्यांक नुगोट म्हणटात तर गावडा समाजात 'लुगोट' म्हणटात. हांगासर 'न' ह्या नादा बदला

'ल'चो वापर केल्लो पळोवेक मेळटा, आदीवासी जिवन है सैमा कडेन कितले लागिचे हे तांच्या भेसातल्यान तशेच चालीरितीतल्यान कळटाले.

थळाव्या लोकगितातल्यान, घाराणातल्यान ही परंपरा सांगण्यातल्यान ही परंपरा मौखीक रितीन सांबाळ्या खाणा- जेवणाची पध्दत संयच्या काळा-वेळार जे पिकता, रूजून येता त्या प्रमाण दर दिसा तयार करपाचे जिनस आनी सणां परब निमतान, ऋतु परिवर्तना निमतान करता. ह्या सण- परबा निमतान पारंपारीक रितीन घोळटा कितलीशीच नवीं उतरी कोंकणी भाशेत आयला. देखीक: परब, हुश्टण, फुडळीक, दाण्यार, बारसो, गुडुलो, पुजाको, धिल्लो, आसडी अशी आनी हेर साबार उतरा मेळटा. ह्या सणा-परबे निमतान कितलीशीच गीतां निर्माण जाल्यात शिंगम्याची गीता, धिल्ल्याची गीता, शेताची गीता, सण, परब समाजाच्या सगळ्या पांवड्यावेल्या लोकांक आपल्या भितर भरसून घेतला ह्या " खोतिगांव वाठारांतलो शिंगमो : एक अभ्यास " हो प्रबंध पुराय करतना जाणीव जाल्या. सण - परबांचे म्हत्व तांच्या सदच्या जिवीतांतल्यो श्रध्दा , विश्वास , भावार्थ अशा गजालींतल्यान भरसून तांच्या जिणे नवीं उबा घेवन येता.

संदर्भ सूची

1. नायक , जयंती. "लोकबिंब" ,सम्राट तिन्टस, बाणस्तारी - गोंय , १९९८ , पा. 1
2. नायक , जयंती. "लोकबिंब" ,सम्राट तिन्टस, बाणस्तारी - गोंय , १९९८ , पा. 1
3. नायक , जयंती. "लोकबिंब " ,सम्राट तिन्टस ,बाणस्तारी - गोंय , १९९८ ,पा. 2
4. नायक , जयंती. "लोकबिंब" ,सम्राट तिन्टस , बाणस्तारी - गोंय , १९९८,पा. 2
5. नायक , जयंती. "लोकबिंब",सम्राट तिन्टस , बाणस्तारी - गोंय , १९९८,पा.159
- 6 नायक , जयंती. "लोकबिंब" ,सम्राट तिन्टस , बाणस्तारी - गोंय , १९९८ , पा. 160.
- 7 सातोस्कर , बा. द . "गोमंतक : प्रकृती आणि संस्कृती" (खंड १ ते २) , शारदीय प्रकाशन , पणजी गोंय , २००९ , पा. 226.
- 8 सातोस्कर , बा. द . "गोमंतक : प्रकृती आणि संस्कृती" (खंड १ ते २) , शारदीय प्रकाशन , पणजी गोंय , २००९ , पा. 226.
- 9 सातोस्कर , बा. द . "गोमंतक : प्रकृती आणि संस्कृती" (खंड १ ते २) , शारदीय प्रकाशन , पणजी गोंय , २००९ , पा. 227.
- 10 हळणकार , सांप. डॉ. तानाजी . "कोंकणी विश्वकोश (खंड - ४)" , गोंय विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , २०००, पा. 478 .
- 11 हळणकार , सांप. डॉ. तानाजी . " कोंकणी विश्वकोश (खंड - ४) " , गोंय विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , २०००, पा. 478 .
- 12 सरदेसाय , सांप. डॉ. मनोहरराय . " कोंकणी विश्वकोश (खंड -१) " गोवा विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , १९९१ , पा. 498.
- 13 सरदेसाय , सांप. डॉ. मनोहरराय . " कोंकणी विश्वकोश (खंड -१) " गोवा विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , १९९१ , पा. 498.
- 14 हळणकार , सांप. डॉ. तानाजी . " कोंकणी विश्वकोश (खंड - ४) " , गोंय विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , २०००, पा. 478 .
- 15 . हळणकार , सांप. डॉ. तानाजी . " कोंकणी विश्वकोश (खंड - ४) " , गोंय विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , २०००, पा. 478 .
- 16 हळणकार , सांप. डॉ. तानाजी . " कोंकणी विश्वकोश (खंड - ४) " , गोंय विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , २०००, पा. 478 .
- 17 हळणकार , सांप. डॉ. तानाजी . " कोंकणी विश्वकोश (खंड - ४) " , गोंय विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , २०००, पा. 478 .
- 18 सातोस्कर , बा. द . " गोमंतक : प्रकृती आणि संस्कृती " (खंड १ ते २) , शारदीय प्रकाशन , पणजी गोंय , २००९ , पा. 228

- 19 . सातोस्कर , बा. द . " गोमंतक : प्रकृती आणि संस्कृती " (खंड १ ते २) , शारदीय प्रकाशन , पणजी गोंय , २००९ , पा. 228
- 20 पैंगीणकर , अजीत. " काणकोणची लोककला एक दायज " , अनुजित प्रकाशन , काणकोण गोंय , २००१ , पा. 13
- 21 . वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:30 (मुलाखत).
- 22 वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:3 (मुलाखत).
- 23 वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:30 (मुलाखत).
24. वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:30 (मुलाखत).
25. वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:30, (मुलाखत).
- 26 .वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:30, (मुलाखत).
- 27 .वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:30, (मुलाखत).
- 28 वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:30, (मुलाखत).
- 29 वेळीप, अर्जुन. फेब्रेर १ , थळ - किनल्लकट्टा , पिराय - ७५ , वेळ-द. 2:45 सां. 5:30 , (मुलाखत).
- 30 हळणकार , सांप. डॉ. तानाजी . " कोंकणी विश्वकोश (खंड - ४) " , गोंय विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , २०००, पा. 157.
- 31 हळणकार , सांप. डॉ. तानाजी . " कोंकणी विश्वकोश (खंड - ४) " , गोंय विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , २०००, पा. 157.
- 32 वेळीप, भागडो . फेब्रेर ५ , थळ - भूपर , पिराय - 84 , वेळ-द. 3:30 सां. 5:00 (मुलाखत).
- 33 वेळीप, भागडो . फेब्रेर ५ , थळ - भूपर , पिराय - 84 , वेळ-द. 3:30 सां. 5:00 (मुलाखत).
- 34 वेळीप, भागडो . फेब्रेर ५ , थळ - भूपर , पिराय - 84 , वेळ-द. 3:30 सां. 5:00 (मुलाखत).

- 35 वेळीप, भागडो . फेब्रेर ५ , थळ - भूपर , पिराय - 84 , वेळ-द. 3:30 सां. 5:00 (मुलाखत).
- 36 गावकार, अर्जुन . १९ मार्च , थळ - नडकें , पिराय - ६५ , वेळ -स. 11: 00 द. 01 :10
(मुलाखत)
- 37 गावकार, अर्जुन . १९ मार्च , थळ - नडकें , पिराय - ६५ , वेळ -स. 11: 00 द. 01 :10
(मुलाखत)
- 38 गावकार, अर्जुन . १९ मार्च , थळ - नडकें , पिराय - ६५ , वेळ -स. 11: 00 द. 01 :10
(मुलाखत)
- 39 गावकार, अर्जुन . १९ मार्च , थळ - नडकें , पिराय - ६५ , वेळ -स. 11: 00 द. 01 :10
(मुलाखत)
- 40 गावकार, अर्जुन . १९ मार्च , थळ - नडकें , पिराय - ६५ , वेळ -स. 11: 00 द. 01 :10
(मुलाखत)
- 41 गावकार, अर्जुन . १९ मार्च , थळ - नडकें , पिराय - ६५ , वेळ -स. 11: 00 द. 01 :10
(मुलाखत)
- 42 गावकार, अर्जुन . १९ मार्च , थळ - नडकें , पिराय - ६५ , वेळ -स. 11: 00 द. 01 :10
(मुलाखत)
- 43 गावकार, अर्जुन . १९ मार्च , थळ - नडकें , पिराय - ६५ , वेळ -स. 11: 00 द. 01 :10
(मुलाखत)
- 44 वेळीप गणेश . ६ फेब्रेर , थळ - भूपर , पिराय - ६९ , वेळ – सां. 6:00 रा. 9 : 11 , (मुलाखत).
- 45 वेळीप गणेश . ६ फेब्रेर , थळ - भूपर , पिराय - ६९ , वेळ – सां. 6:00 रा. 9 : 11 , (मुलाखत).
- 46 वेळीप गणेश . ६ फेब्रेर , थळ - भूपर , पिराय - ६९ , वेळ – सां. 6:00 रा. 9 : 11 , (मुलाखत).
- 47 वेळीप गणेश . ६ फेब्रेर , थळ - भूपर , पिराय - ६९ , वेळ – सां. 6:00 रा. 9 : 11 , (मुलाखत).
- 48 वेळीप गणेश . ६ फेब्रेर , थळ - भूपर , पिराय - ६९ , वेळ – सां. 6:00 रा. 9 : 11 , (मुलाखत).
- 49 गांवकार, मोनो . १३ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ७० , वेळ-स. 11: 00 द. 1:15 ,द 3:15
सां. 5:45 , (मलाखत)
- 50 गांवकार, मोनो . १३ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ७० , वेळ-स. 11: 00 द. 1:15 ,द 3:15
सां. 5:45 , (मलाखत)
- 51 गांवकार, मोनो . १३ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ७० , वेळ-स. 11: 00 द. 1:15 ,द 3:15
सां. 5:45 , (मलाखत)

- 52 गांवकार, मोनो . १३ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ७० , वेळ-स. 11: 00 द. 1:15 ,द 3:15 सां. 5:45 , (मलाखत)
- 53 गांवकार, मोनो . १३ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ७० , वेळ-स. 11: 00 द. 1:15 ,द 3:15 सां. 5:45 , (मलाखत)
- 54 गांवकार, मोनो . १३ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ७० , वेळ-स. 11: 00 द. 1:15 ,द 3:15 सां. 5:45 , (मलाखत)
- 55 वेळीप, नलिनी. ६ फेब्रेर , थळ- भूपर , पिराय - ४५ , वेळ -स. 10 :30 स. 11: 15, (मुलाखत)
- 56 वेळीप, नलिनी. ६ फेब्रेर , थळ- भूपर , पिराय - ४५ , वेळ -स. 10 :30 स. 11: 15, (मुलाखत)
- 57 वेळीप, नलिनी. ६ फेब्रेर , थळ- भूपर , पिराय - ४५ , वेळ -स. 10 :30 स. 11: 15, (मुलाखत)
- 58 गांवकार, तारामती . १३ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ७५ , वेळ -द. 3:15 सां .5:45.(मुलाखत)
- 59 बुडकुले , किरण. "अक्षर सरिता ", बिम्ब प्रकाशन , आगशी – गोंय, 2009.
- 60 बुडकुले , किरण. "अक्षर सरिता ", बिम्ब प्रकाशन , आगशी – गोंय, 2009.
- 61 सरदेसाय , संपा. डॉ. मनोहरराय . " कोंकणी विश्वकोश (खंड -१) " गोवा विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , १९९१ , पा. 498.
- 62 सरदेसाय , संपा. डॉ. मनोहरराय . " कोंकणी विश्वकोश (खंड -१) " गोवा विश्वविद्यालय ताळगांव गोंय , १९९१ , पा. 498.
- 63 गांवकार, तारामती . १३ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ७५ , वेळ -द. 3:15 सां .5:45.(मुलाखत)
- 64 आखाडकर , विनायक . " लोककलानंद " , विठ्ठल कला आणि संस्कृती मंडळ , तिसवाडी गोवा , २०११.
- 65 गांवकार , देविदास. " गोंयचे आदिवासी रचना आनी जीवन शैली " , राजभास संचालनालय गोवा सरकार , पणजी, २०१३ .
- 66 शिरोडकर , पांडूरंग . "जाती वर्णांचे समाजशास्त्र " , उदय भेंब्रो , कोंकणी भाशा मंडळ , मडगांव - गोंय , १९७५ .
- 67 म्हाळशी , कमलाकर . काणकोणची संस्कृती आनी पर्यटन थळ .
- 68 नायक, जयंती. "तळय उखल्ली खेळ्यांनी", गोवा कोंकणी अकादेमी पणजी – गोंय , 1992.
- 69 खेडेकर , विनायक. " गोवा कुळमी पर्यावरणीय संस्कृतीचे जनक " , रायबंदर , गोवा.
- 70 खेडेकर , विनायक. " गोमंतकीय जनजीवनाचा समग्र अभ्यास", कला अकादमी गोवा, पणजी , २०१३.

- 71 वेळीप, प्रेमानंद . २७ मार्च , थळ - आवळी , पिराय - ५० , वेळ-स. 10:00 द.12:20 (मुलाखत)
- 72 गांवकार, देविदास. १९ मार्च , थळ - बड्डे , पिराय - ६८ , वेळ- द. 4:00 सां 6:30.(मिलाखत)
- 73 सिता वेळीप . १३ मार्च , थळ - सातोल्ली , पिराय - ५० , वेळ-स. 9:00 - 10 .(मुलाखत)
- 74 श्री. कमलाकर म्हळशी . थळ - श्रीस्थळ काणकोण पिराय – 70.(मुलाखत)

परिशिट्ट जोड

खोतिगांव वठारांतलो परंपरीक मांड

देवाघराची रांदची कूड

खोतिगांवच्या वेळीपांची एक तुळस

शिगम्याच्या पयली खूंट मारपाची सुवात

दांड्यार

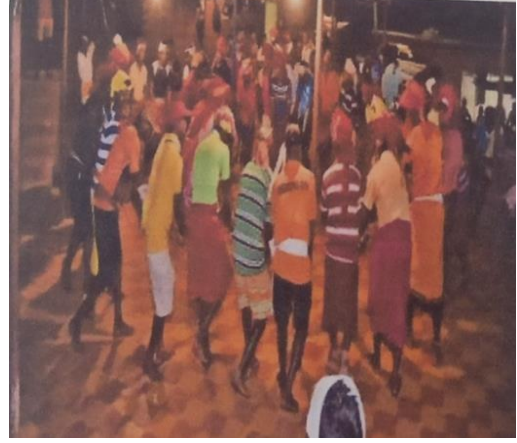

गरवय

शिगम्यांतले लोकनाच

मांडार नमन घालताना

मांडार चौरंग गायतना

तोणयामे खेळचना

गोफ खेळटना

तोलगडी खेळटना

शिगम्याचो भेस

शिगम्यांचे तुरें

न्हावपाच्या जाग्यार तुरो दवरपाची सुवात

शिगम्यांची आरत घेवन

कपलाक लायतना

आदल्या काळचो शिगम्याचो भेस

शिगम्यांत वापरपी वाद्यां

घुमट

तासो

धोल

सामेळ

शींग

तोणयो

कुणबी समाजाच्यो हेर परबो

मांडार धालो घालताना

गोरवां पाडव्याच्या दीस

धिल्लो

नया परब

दादल्यांचो परंपरीक भेस

बायलांचो परंपरीक भेस

